

AKADEEMIA

11. AASTAKÄIK

1999

NUMBER 1

Geograafilis-sotsiaalne meetod kirjanduses	August Annist
Eesti ilukirjanduse arengust	August Annist
Elu mõttest	Valmar Adams
Müüdist	Enn Kasak
Siena püha Katariina 1347–1380	Fanny de Sivers
Kiri ühele kõrgele vaimulikule	Katariina Sienast
Kesväesä	Juhan Jaik
Kõige vanemad asjad	Ott Toomet
Kaoseteadus või kaos teaduses?	Jean Bricmont
Teaduses on kord ja vaidlused korrast	Jüri Engelbrecht
Inter- ja multikultuuralsed kasvatustaotlused	Edgar Krull
Vene transiit läbi Eesti	Külli Koort
Eesti Rootsi avalikus arvamuses 1917–1920	Ilmar Jaks
EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm	

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . . . . Ain Kaalep
tegevtoimetaja . . . . . Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja . . . . . Agu Tani
universalialia . . . . . Jaan Kangilaski
humaniora . . . . . Mart Orav
socialia . . . . . Jaan Isotamm
naturalia . . . . . Toomas Kiho
keeletoimetaja . . . . . Triin Kaalep
korrektor . . . . . Kristin Sarv
sekretär . . . . . Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 43 13 73, 43 11 17

Fax: 43 13 73

E-post: akademia@tartu.astronet.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 1999

AS Akadeemia Trükk: Tallinn, Niine 11

Trükiarv 2200

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

11. AASTAKÄIK 1999 NUMBER 1 (118)

Geograafilis-sotsiaalse meetodi rakendusest eesti kirjanduse uurimises	<i>August Annist</i>	3
Eesti ilukirjanduse arengust ja tulemustest	<i>August Annist</i>	26
Elu mõttest. III	<i>Valmar Adams</i>	29
Müüdist	<i>Enn Kasak</i>	32
Vaba naine 14. sajandi vankuvas maskuliinses ühiskonnas: Siena püha Katariina 1347–1380	<i>Fanny de Sivers</i>	48
Kiri ühele kõrgele vaimulikule	<i>Katariina Sienast</i> . . . . . <i>Tõlkinud Fanny de Sivers</i>	67
Kesväesä	<i>Juhan Jaik</i>	72
Kõige vanemad asjad: Asjadest ja muust, mis meie maailmas väga vana on	<i>Ott Toomet</i>	78

Kaoseteadus või kaos teaduses? III	
	<i>Jean Bricmont</i> 91
	<i>Tõlkinud Toomas Kiho</i>
Teaduses on kord ja vaidlused korrast	
	<i>Jüri Engelbrecht</i> 107
Inter- ja multikultuurilised kasvatustaotlused Eestis	
	<i>Edgar Krull</i> 114
Vene transiit läbi Eesti kahe maailmasõja vahel: Ootused ja tegelikkus. II	
	<i>Külli Koort</i> 130
Eesti ja teiste Balti riikide iseseisvusvõitlusest Rootsi avalikus arvamuses 1917–20	
	<i>Ilmar Jaks</i> 160
<i>Arvustus: Kümme aastat hiljem. Kogumik MRP-AEG Infobül-</i> <i>letään 1987–1988. Tallinn: SE & JS, 1998.</i>	
	<i>Mart Laar</i> 173
M. Quenot. <i>Isoon: Aken Kuningriiki</i> . Tõlkinud K. Sisask, toimetanud M. Pau ja T. Veisserik. Tallinn: Logos, [s. a.]	
	<i>Tarmo Toom</i> 176
Editorial note. Summaries	 181
EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. II	
	 191
	<i>Tõlkinud Mart Arold</i>

Akadeemia honorarifondi toetab Eesti Kultuurkapital.

Lk 28, 47, 77, 113, 159: Evi Tihemetsa illustratsioonid.

GEOGRAAFILIS-SOTSIAALSE MEETODI RAKENDUSEST EESTI KIRJANDUSE UURIMISES

August Annist

1.

On muidugi kõige tavalisem ja ka normaalsem, et kirjanduse ajalugu kirjutades see jagatakse kõigepealt üksikute rahvuskirjanduste järgi, mille aluseks on ühise keele ja enamasti geograafilis-poliitilise organiatsiooniiga seotud kultuuriüksus, riik ja rahvus. Ja on normaalne, et neid rahvuskirjandusi omakorda vaadeldakse teatud ajajärkude kaupa, olgu siis viimased lihtsalt määratud puhtmehaaniliselt sajandite ja aastakümnete vaheldusega või eri üldpoliitiliste sündmustega (n-ü kuningate vaheldusega nagu inglise kirjanduses) või ka juba spetsiaalsemate vaimu- ja kunstivooludega. Tähtis ju on, et nii ühes rühmas vaadeldavaid kirjandusteoseid ühendaks teatud, ütleme, maksimaalne hulk ühisjooni. Absoluutselt kõiki neid ju niikuinii ei liida mingi rühmitusega, kõige rohkem seob neid ometi väliselt ühine poliitiline ja ühiskondlik saatus, millest järgneb sageli ka mitmeti ühetaoline (kuigi mitte ühesuunaline) ideeline elukäsitlus ja elutunne ning sellest väljakasvav kunstiline vormiühtlus. Nii tõmmatud üldraamides jääb muidugi veel küllalt ruumi rakendada eri meetodeid: lähtuda enam filoloogiliselt, enam psühholoogiliselt või esteetiliselt,

---

Eesti Kultuurilooline Arhiiv, f 218, m 22:5. Ettekande käskiri (pärast 1936. a). Keeleliselt mõnevõrra redigeeritud. *Toim.*

vormilooliselt, sotsioloogiliselt, kultuurilooliselt, fenomenoloogiliselt, eidoloogiliselt või personalistlikult, optiliselt või haptiliselt, poietotsentriliselt või ergotsentriliselt või kuidas kõiki neid vaatlusviise ka — eriti sakslaste poolt — targalt nimetatakse.¹

Kuid teatavasti ei puudu eluõigus ka muil meetodeil, mis lõhuvad neid traditsionaalseid rahvuskirjanduste raame kirjandusteoseid ühendavate teistsuguste ühisjoonte tabamise sihiga. On tehtud häidki katseid rühmitada neid ühte eri *kirjandusliikide* järgi, kirjutades eepose või draama või romaani, novelli ja lüürika arengulugusid ka mitmes rahvuskirjanduses. Või on viimaseid vaadeldud ühiselt eri *kirjandusvoolude* järgi, näit. renessansi [---] või klassika või romantika piirides — ja võib-olla on sellisel võrdleval vaatlusviisil nn üldkirjanduslugudes ja eriti populaarsemas ülevaateis isegi suured paremused, vähemalt tulevikus, kui eri rahvuskirjanduste vahelisi sidemeid ikka enam selgitatakse.

Lõppeks ei puudu aga ka hulk väga mitmesuguseid kirjanduse käsitlusviise, mille eesmärgiks polegi niipalju anda süstemaatilisi kirjandusajalugusid kui ainult uurida (nii süstemaatiliselt kui võimalik) kirjanduse *suhteid mingi teise elualaga*, kusjuures peahuvi võib olla koondunud niihästi selle teise ala kajastustele kirjanduses kui ka, ümberpöörduvalt, just sellele teisele alale endale, nii et kirjandus sellisena huvitab siin ainult abimaterjalina, seevõrra kui ta aitab kujutada või uurida seda teist ala. Esimesse liiki, s.o kirjandusega esialal, kuulub kõigepealt väga viljakas uurimisviis üksikute käsitletud *motiivide* või motiivikomplekside järgi, näit. Fausti motiiv, Napoleoni motiiv või ka meil näit. Vabadussõja motiivikompleks jne. Saksas on teatavasti säärase "Motiv- und Stoffgeschichte" jaoks asutet terve teaduslik seeria, kus on juba ilmunud palju üksikteoseid.

Enam teise alaliiki, s.o sinna, kus kirjandus on peamiselt abinõuks teatava teise ala valgustamiseks, kuulub näit. kirjanduse eritelu autorite *soo* järgi, peamiselt siis naiskirjanike eraldivaatlus, või autorite *ea* järgi; jah, on koguni püütud eraldada tüüpilist noorsoostiili, keskeastiili ja vanadusstiili (näit. V. Artti Soomes!). Ei ole puudund aga ka kirjanike rühmitivaatlusi,

---

¹Vrd D. Merker, W. Stammeler. *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* II, "Literaturwissenschaft".

rakendades mõnesugust psühhoanalüütilist või näit. Kretschmeri kehaehituslik-psühholoogilist tüpoloogiat ka kirjanduslukku — võib ju iga maa kirjanduses leida võrdlemisi selgeid Don Quijote ja Sancho Panza tüüpe, mis avalduvad kuni stiilidetallide-ni. Ülerahvuslikke ja üleajalisi *psühholoogilis-vaimseid* tüüpe on teatavasti püüdnud eritleda kirjandusegi alal näit. Dilthey, Rutz, Müller-Freienfels, osalt ka Walzel jt. Kõik sellised vaatlusviisid enamasti ei mõtlegi taotella ainukehtivust ega taha nad oma süsteemi järgi rühmitades vaadelda *kogu* kirjandust. Kuid üheskoos vaadeldes hulka ühesuguseid nähteid võivad nad ometi avada ka juba tuntud aineses uusi iseloomujooni ja ühtekuuluvusi, selgitada ka seni tumedate joonte psühholoogiat, ja nii ometi teatavate *abimeetoditena* rohkesti kaasa aidata süstemaatilisele kirjandusloole.

Selliste *kõrvalmeetodite* hulgas pälvib tähelepanu igatahes ka kirjanduse vaatlus autorite etnoloogilise ehk *hõimliku* päritolu, nende *geograafilise* sünni-, kasvu- ja töömiljö järgi. Siin ühineb teatav *antropoloogilis-ajalooline* alus geograafilise *sotsioloogilise* ja *kultuuriloolise* momendiga umb. samuti nagu eri rahvuskirjanduste käsitluses, ainult selle vahega, et siin rahvastervik on lõhutud eri maakotade ja hõimude järgi. Selle käsitlusala on siis palju ebamäärasemate piirjoontega, kõigepealt ilma kõigist muist erineva *keele* ülitähtsa eraldus- ja liitmistegurita. Aga kuigi hõimkonna *resp.* maanurga erikeel, tema *murre* on luband tal areneda võrdlemisi tihedas läbikäimises teiste hõimudega ja nii osa saada nn rahvuslikust üldkultuurist, võib temas eriti varasemal sajandel erinevate geograafilis-ajalooliste ja majanduslik-geograafiliste tegurite mõjul areneda ometi vahel üsna silmapaistev omapära niihästi välises ainekust, vaimsemat laadi *elukäsituses* kui ka sügavamas psüühilises *eluhinnangus* ja temperamendis. Nagu tõulisrahvuslik omapära üldse, võib ka see hõimkondlik-maakondlik omapära mitmekesistada ja rikastada eriti selle hõimu kunstilist ja kirjanduslikku loomingut ka veel hiljem ning väärib juba sellisena teaduslikku uurimist. Kõigepealt aga on iseendast huvitav selgitada iga tähtsama geograafilis-hõimliku üksuse *osatahtsust* rahvuse ja riigi üldkultuuri arengus, samuti analüüsida, kuipalju näit. igast maanurgast tõusnud kirjanike toodang *kajastab* just selle nurga miljööd, selle looduse ja psüühi olulisi jooni jne.

Loomulik, et selline kirjanduse vaatlus "hõimude ja maastikude järgi" on viljakas eriti seal, kus kultuurielu kauemat aega ei ole olnud väga keskendatud, vaid kus iga hõim on säilitanud osalt isegi teatavad pärivuslikud (rassilised) ühisjooned, kõnelemata omadest keskkohadest mõjustatud kultuurelust. Nii ongi sellelaadiline suurim kirjandusuurimus sündinud just kaua aega detsentraliseeritud olnud Saksas. See on teatavasti meilgi tuntud prof. Josef Nadleri *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (Regensburg, I k 1912, II k 1913, III k 1918, IV k 1928). Hõimkondlik vaatlusviis pole siin ainult abimeetod, vaid otse saksalise järjekindlusega on see tehtud otse kõigi teiste aluseks. Kogu saksa kirjanduslugu on ka väliselt jagatud suguharude (niisiis näit. saksi, alemanni, baieri jt) järgi ja seejuures käsitletud niihästi ilukirjandust kui ka vaimulikku kirjandust, filosoofiat ja teadust, jah, niihästi tõelisi väärtkirjanikke kui ka igasugu kümnenda järgu suurusi.

Tegelikult polegi siin peaaegu mitte kirjandusteos esteetilise väärtusena nagu tavaliselt, vaid ainult teatava rahvuspsühholoogilise ja etnograafilis-kultuuriloolise abimaterjalina. Kuid teiselt poolt otsiksime siit asjata kindlamalt läbi viidud tõestust üksikute maastikutingimuste ja kirjanduse vahelisest põhjussuhteist, teatava romantilis-metafüüsilise intuitsiooni abil oletatakse eri "suguharuiseloomud" nagu ette kindlaiks, üksteisest erinevaiks ja muutumatuiks. "Kirjandusloo ülesanne on" — ainult! — "jälgida üksikute suguharude ja suguharuosade rändamisi (*Wanderungen*), ära aimata (*aufzuspüren*) hõimuelemente üksikute hõimude kirjandusloomingus ja näha vana- ja uushõimude järk-järgulises väljakujunemises ning eriti nende vastastikusel mõjustusel uuema kirjandusloo elementaarseid tegureid".²

Nii uudsete ja omapäraste eesmärkidega kirjanduslugu muidugi toob tõepoolest esile määratu hulga uut materjali ja uusi, osalt ka väga viljakaid vaatekohti üksikasjades, aga niipea kui ta hakkab ainult neist ühekülgeisest etnoloogilisest eeldusist seletama komplitseeritumaid kirjandusnähte, nagu näit. renessanss, klassika ja romantika, osutub ta paratamatult puudulikuks — seda

---

²W. Mahrholz. *Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft*. Berlin 1923.

on konstateerind ikka jälle ka saksa enda arvustus.³ Niisamuti muidugi ei piisa sest meetodist iga üksikautori kogu kunstilise olemuse kindlaksmääramisel. Nadler otsib märglevalt parajasti sobivaid tõestusi eri põhjuste ringist — kord esivanemate verest, kord maastikust, kord vaimsest elumiljööst (*genius loci*). Näib, et ta siin on omas katoliiklikus romantikas isegi positivistlikum kui positivistlik H. Taine või Zola, kes ju peale “tõu” ja “miljöö” siiski üsna rohkesti arvestasid ka “momenti” ja tõugu esindava isiku *sellest* mõjustet isiklikku prisma või temperamenti. Samuti on päris usutamatu käsitleda mingi hõimu psüühi nii tardunud igimuutumatusena ja ühtlasena, kuigi me ometi teame, et igas hõimus on Saksaski sündind küllalt hilisemaid veresegamisi, et selles on väga mitmesuguseid tüüpe ja et need on uut loonud peamiselt just reaktsioonina senioleva “hõimuliku” vastu, mitte ainult traditsiooni jätkamisena.

Aga sellest liialdusest hoolimata ei puudu Nadleri, või ütlemme, pigem geograafilis-antropoloogilisel lähteviisil oma mitmed voorused, mida pole saland ka ta arvustajad. Eriti geograafilisel asendil on eri kultuurmiljöö ja siis ka kirjaniku vaimsuse kujunemiseks vaieldamatult väga suur mõju. On küsitav Nadleri viisi romantikat tuletada ainult Ida-Saksa pooles slaavi-leedu vereliste “uushõimude” (*Neustämme*) püüdest kohaneda klassilise Lääne-Saksa vaimuga ja selle vere-vastolu tõttu tekkinud lõhestettuse tundest. Aga kes salgaks, et saksa romantika eriliselt individuaalne ja amorfelt mässuline vaim oli mõjustatud tõepoolest eriti Hamani ja Herderi kodumaast, Ida-Saksast, Preisist, kus klassitsistlikud prantsuse mõjud ei olnud veel nii tugevad. Ei ole vist põhjust jätta märkimata selles ka teatavat *noorte*, veel distsiplineerimatute kultuurrajoonide reaktsiooni, mässu nende omapärasest arengust takistavate klassitsistlikkude normide vastu, kuigi need normid vanema kultuuriga romaani mais on tundund loomulikud ja kodused.

Ent piisaku sellest näitest. Üldse jääb Nadleri meetodist, ja veel enam tema abstraktsevõitu, liiga süsteemitult ja intuiitiivselt teostet rakendusest mulje, et siin on tegemist millegi paljutöotava-

³Vrd. näit. J. Petersen. *Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*. Leipzig 1926, I ptk.

ga ja väärtuslikuga, mis aga esialgu on veel välja arendamata, eriti oma suhetes teiste meetoditega veel selgitamata. Siin on ala, kus maksab edasi töötada — niihästi seda teoreetiliselt süvendades kui praktiliselt järele proovides eri mail.

2.

Jõuame oma peaküsimuse juure: kas maksaks ja kuidas võiks seda vaatlusviisi kasutada ka eesti kirjanduse uurimisel? Kui jah, millised eriülesanded ja probleemid meid siin ootavad ja kas neid juba pole puudutat ka senises uurimistöös?

Kõigepealt peaks olema selge, et Nadleri menetlusviisi otsest ülevõtmisest ei saa olla juttugi. Samuti mitte kogu eesti kirjandusloo käsitlemisest võitlusena Nadleri moodi peagu isikustet eri maakondade vaimu vahel (kuigi praegune muist asjaoludest tingitud ja sihilikult üles puhutud vastolu “Tallinna ja Tartu vaimu” vahel võiks ehk mõnd ka sellele teele ahvatella).

On selge, et mis puutub *Eestisse*, siis on ju siin maa väiksus iseendast võimatuks teind maanurga kuigi põhjalikult erinevat iseseisvat arengut ükskõik mis alal. Isegi kõige enam piiratud liikumisvabadusega orjuse sajandeil on lugematud rahvalaulud, jutud jne ometi levind üle maa, Saaremaalt Setuni ja Viru rannast Häädemeesteni, säilitades ja edendades nii eesti rahvusterviku kultuurilist alust juba ammu enne uueaegse rahvusteadvuse ärkamisaega. Ja meie kirjutet-kirjanduse puht-eestiline areng on veel nii lühike, umbes üks sajand, et siin vaevalt võisidki kujuneda mingid selgeilmelisemad hõimukeskkohad.

Kuid sellest hoolimata tohiks eesti kirjanduse eritlus geograafilis-hõimkondlikultki seisukohalt olla mõnevõrra viljakas ja huvitav, et tasuda mõne pikema ja metoodilisema töö vaeva. Lõppeks domineerivad ju Tartu ja Tallinna meie kultuuriliste keskkoha- dena täiel määral alles alates möödunud sajandivahetusest — enne seda oli juhtivat tähtsust näit. ka Viljandil, Pärnul, osalt isegi Võrul, Kuressaarel ja üksikuil maakihelkonnilgi (näit. Vändral, Väike-Maarjal jm). Nii on nende kultuurimiljöö tundmine vajalik juba meie kultuuriarengu tippudegi vaatlusel. Teiseks on meil igal maakondlikul, isegi kihelkondlikul geograafilisel ük-

susel siiski ka teatav kultuuriline omapära, mida on soodustanud võrdlemisi vähese läbikäimisega talupoeglik elu paljude sajan-dite jooksul — selle eritlus ka kirjanduslikus kajastuses väärrib kindlasti uurimist. Kõnelemata iga maakoha looduslike ilude ja iseärasuste, sotsiaalsete kihistuste eriilme, vaimu jne tundma-õppimise huvitavusest, eriti sama maakoha uutele elanikele. See kajastub kõige elavamalt ja populaarsemalt aga just samast maa-kohast pärit kirjanike töis, sest kuigi nende hilisem töökoht on mujal, on nende loomingu kõige originaalsemad ja ehtsamad joo-ned pärit ikkagi enamasti nende lapsepõlve- ja kasvumiljööst, kui mitte osalt isegi vanemalt päritud “tõuverest”, vanemalt ja kodu-ümbruselt ülevõetud kohalikust elusuhtumisest. Selle selgitus ühe autori juures võib teataval määral selgitada ka tema kaasmaakond-lase toodangut, ja ümberpöörduvalt, mitme samast miljööst lähtunu ühisvaatluse abil selguvad paremini ehk ka igäihe üksiku eri-jooned.

Juba selles esialgses ülesande määratluses on puudutat tähtsa-mad küsimuskompleksid, mis nõuaksid ligemat arutlust. Need on: 1) kirjanduse geneetiline *sõltuvus* antud ümbrusest ja 2) kir-janduse osa selle ümbruse kujutamises ning mõjustamises — mis jääb siin üldse käsitlemata.

Sõltuvusküsimus omakorda koosneb kolme peamõjuri küsi-musest: 1) loodusliku miljöö, 2) antropoloogilise miljöö ja isikliku “tõuvere”, 3) majanduslik-sotsiaalse miljöö ja sellest oleneva kultuurilise miljöö probleemist.

Nagu näeme, on need kõik ka huvitavad küsimused omaette, ka väljaspool hõimkondlik-geograafilise meetodi eriala, kuid eriti viimane on *sunnitud* neid käsitlema, kui tal üldse peab olema mõte.

Loodusliku ümbruse mõju kirjandusele on seni arvestet vahest kõige kauem ja sagedamini, vähemalt koos geograafilise kirjan-dusvaatlusega eri rahvuste järgi. Juba Montesquieu klassiline miljööteooria lähtub loodusest kui algtegurist (kui mitte kõnelda juba Tacitusest jt antiikautorite kujutustest). Samuti rakendab se-da varakult 18. saj. esiromantiline-rahvuslik tendents leida Põhja-mailegi *oma* minevikusuurus, oma vaim ja oma stiil, millega võiks olla uhke lõunapoolsete rahvaste ees ja õigustada oma individua-lismi; nii tekib “septentriomaaniline” Põhja idealiseerimine: just

siinses *karmis* kliimas pidi olema kodus tõeline ausus ja kangelasmeel, mitte petlikus lõunas. Teame, et sama kliimateooriaga isegi veel Kreuzwald õigustas oma heroilisi rekonstruktsioone eesti muinasusust ja luulest, kuigi tegelikud rahvapärимused seda kuidagi ei õigustand. Kliimaatiline miljööteooria on ju ala, kus kohtuvad niihästi esiromantika kui ka positivistlik realism, Herder ja Grimm, Taine ja Renan, Ossiani eleegilised laulud iiri ja šoti "udustel kaljudel" ja anglosaksi esiisade kirglikud joomingud *uduseil* Põhjamere rannikuil.

Nii on juba ammu õieti taibatud, et loodus ja kliima on nii inimese enda kui ka tema kultuuri tähtsaim ja algelisim iseloomustaja. Aga *kuidas* ta teda mõjutab eriti kunstilises loomingu, see on ikka jäänd võrdlemisi lahtiseks küsimuseks ega ole seda küllalt selgitet vist veel tänaseni. Igatahes on selge, et siin ei piisa ainult seletada kõike puhtvälise kliima mõjuga meeleolule, kuigi see on Indias tugevasti teine kui näit. Islandis. Pidi tulema lisaks juba kaudne, kliimast ja elukohast tingitud *majandusliku* eluvõitluse moment, et seletada, miks Põhjamaade (ning samuti kõrvete, kõrgete kiltmaade jne) elanikkude vaim on enamasti energilisem ja sõjakam, [---].⁴

See on aga kõik liiga üldine, et aidata *umbes* samasugustes kliimaatilistes oludes elavate rahvaste kirjanduse mõistmisele kuigi palju lähemale. Ei aita siin palju ka Nadleri töö, kuigi ta peajoonetes eri hõimude iseloomu püüab järeldada nende elust mererannas või jõeorgudes või mägedes jne. See kõik jääb ainult ebamääraseks oletuseks, umbkaudu rehkenduseks, millele ei saa ehitada midagi kindlamat.

Ei aita isegi palju moodsad arstiteaduslikud teooriad, mille järgi juba mõne maakoha vesi või muud toitained oma keemilise koostisega mõjustavad näit. sisesekretsiooni ja selle kaudu ka iseloomu — sellist otsemõju pole siiski suuremas ulatuses veel kuski tõestet. Ikka jälle peame arvestama otsesele loodusmõjule *lisaks* veel ka sotsiaalseid elutingimusi, et saada vähegi kindlamini arvestatavaid mõjutegureid. Sest selleks pole ju kaugeltki küllalt ainult kahe üksiku miljöölise fakti kokkusattumisest mõne teise kirjandusliku faktiga, vaid on vaja *tervet rida* juhtumeid, mille

---

⁴Vrd Coudenhove-Calergi. E.k. *Tehnika võidukäik* I.

vahel kausaalne side püsiks ka siis, kui isoleerime kõik teised võimalikud mõjurid.

Vaatleme ses mõttes mõnd katset määrata Eestigi maastiku mõju ta elanike vaimsusele. Oma kirjandusloo baltisaksa kirjanduse ülevaates (vt tema eeltsit. teos, 4. köide) ei kõnele Nadler ise sellest midagi, ta annab siinseist autoreist ja töist ainult inventuurilise loetelu või siis iseloomustab nende tähtsust ainult saksluse eestvõitlejana üldse.

Ses suhtes huvitavam on juba krahv Hermann Keyserling, kes kiidab just balti *maastikku* kui haruldaselt loomevõimsat⁵ — sellega mõtleb ta aga nähtavasti peamiselt tema geopoliitilist asendit Lääne ja Ida vahel, mis aitab liita palju tõuge ja palju mõtteid, palju ääretusi ja avarusi. See olevat *indiviidi* maa enne kõike, sest “tähelepandav üksikisiksus võib kõige enam tekkida ja töösse kihutat saada ainult seal, kus maastik sünnitab avaruse vaimu, kohalikkude olude kitsus aga keelab seda välja elamast. Siin oli juba viikingite hingeline algupära” (*ibid.*, lk 395). Seda individualistlikku Balti maastiku loodud viikinglust näeb teatavasti Keyserling kõigis balti eluruumi rahvais, ka baltisakslastele oma vere ja vaimu poolt “lähimais sugulastes”, eestlastes ja lätlastes. Ka nende arengut aristokratismi poole tõestavat juba praegu nende kodanlusevastatus. Ainult natuke muutvat seda üldbaltilist individualismi, kuivust, tarkust ja kinnisust “turaani vere” lisandet “positivism”, “kainus ja visadus” eestlases, indogermaanilise slaavi vere lisand lätlastes. “Genius loci”, Balti maastik on, mis sünnitab ikka jälle “härrasinimesi” (*ibid.*, lk 385).

Aga kuigi Keyserling siinse “maastiku geeniusiega” opereerib väga julgelt, ei püüa ta selle psühholoogilist mõju ometi analüüsida kuidagi lähemalt, välja arvatud, nagu öeldud, siinse geopoliitilise “Tuulemaa” asendi arvestus.

Palju täpsem ses suhtes on äsjailmund Wilhelm Schneideri välissaksa kirjanduste ajalugu (*Die auslanddeutsche Dichtung unserer Zeit*, Berlin 1936). Nagu Nadler, nii ei vaatle temagi kirjandusteoseid ainult esteetilisest seisukohast, vaid kui “üht mingi

⁵“Ich kenne wenige Landschaften von gleicher Gestaltungskraft; nur Nord-Amerika und der Balkan scheinen mich, als Boden, gleich schöpferisch.” (*Das Spektrum Europas*, Heidelberg 1928, lk 382.)

suguharu kultuuriomapära mitmesugustest avaldustest ja peegeldustest”, kus ka “kuuenda ja seitsmenda järgu luule on niisama tähtis kui kõrge ja juhtiv luule” (lk 7). Aga ta püüab ka Baltikumi puhul juba ligemalt määratella maastiku mõju nii otseselt kui kaudselt. “On vaja eraldada maastiku majanduslikku survet [---], mis siis ka kaudselt hinge mõjustab, ja teiselt poolt seda vahetut meelitust või ähvardust, avarlust ja kokkusurumist, mida inimene tunneb harjumatus maastikus, ilma võib-olla selle põhjusest teadlik olemata. Peenelt tundvate inimeste, niisiis ka luuletajate juures võib niisugune metafüüsiline mõjustus minna sügavamale kui välisele eluviisile avaldet surve” (lk 16).

Õiendades krahv Keyserlingi arvamist balti “härrasid loovast maastikust”, näeb Schneider üsna õieti, et maastiku mõju seisab siin peamiselt vaid selles, et ta oma viljakusega *võimaldab* suuri mõisaid, mille omanikud siis muidugi tunnevad end üksikute härrastena õigusteta teenijasrahva keskel (lk 23). Nagu teame, kihutab see “maastiku vaim” ka meie praegusi “härrasinimesi” jälle uutele mõisaasutamistele — kuigi maareformi vaimu vastaselt!

Kuid sotsiaalseist vahekordadest ja põllumehe kutsest tingitud mõjudega on Schneideri arvates “mainitud ainult balti maastiku vähimtähtsad mõjustused. Määrav on selle maastiku piiramatuse (*Unbegrenztheit*) vaim: lai tasandik, ainult üksikuist künkaahelikest läbistat, oma hiiglasuurte viljeldud põldudega, oma ühetooniliste soodega ja suurte sisejärvedega, ida poole ulatudes Venemaa mõõtmatuseni, põhjas ja läänes liivaluidetelt vaadates välja lõpmata merele, pea kohal aga vaba taevas. Siinpoolse ja sealpoolse maailma piirid näivad olevat kadund. Igal pool on pilk meelitatud lõpmatusse” (lk 23jj).

See (natuke küll liialdatult lagedana/stepitaolisena kujuteldud) maastiku kaugemeelitus olevatki see, mis ühes “rüütelikkude vallutajate seikluslustiga” andvat ka baltisaksa kirjanusele selle reisimisarmastuse, mis temale olevat kõige iseloomustavam. See reisilust ise aga olevat kaheshiline — väline ja sisemine, s.o ränd endassepöördud metafüüsilis-religioossesse spekulatsioonimaailma (“üks õnnis äraminek iseendasse”, nagu Enno ütleb). Viimaseks aitavat kaasa ka alamsaksi mediteeriv tõuveri ja balti maahärrastemaja üksindus, mis teeb kas elujõuliks hullutelijaiks (*kraftstrotzende Kerle*, vrd eesti rahvasuu “hullu

krahvi" tüüp) või eluväsinud skeptikuks à la Eduard von Keyserling (lk 24). Metafüüsilis-usundlikuks fantaasiaks aidanuvat kaasa ka slaavi kirjanduse lähedus, samuti looduse- ja loomaarmastuseks.

Nagu näeme, ei saa ka parima tahtmise juures maastikust üksi kuigi palju mõjusid välja lugeda — ikka jälle on majanduslik ja ühiskondlik korraldus see, mis oma ümberloova prismaga peab tulema abiks. Jah, on väga küsitav, kas ka selleks balti reisulustiks pole kaasa aidand mitte kuigi palju maastiku meelitus (kas mäestik ei meelita? või iga teine Lääne-Euroopa maastik?), vaid ikka jälle geograafiline ja härraskihi majanduslik jõukus, mis võimaldas täita igale normaalsele inimesele omast reisisoovi. Mis aga puutub müstikakalduvusse, siis on seegi kõigepealt seletatav tardund ühiskondliku korra ja sumbund-konservatiivse vaimueluga, mis ei lasknud areneda ühelgi vabamal mõttel ja niisiis vaimsed uueotsingud vägisi sundis suubuma pilvetagustesse spekulatsioonidesse — pealegi võis usundiga või "jumalaotsimistega" hästi rahustada oma südametunnistust ümbritseva alamrahva viletsuse ees. Vaevalt kuskil mujal Euroopas on ju ka ristiusk veel kuni viimase ajani püsind nii sotsiaalideeliselt degenererend astmel ainult maise "risti", taeva- ja põrguusuna! Sellest orjaperemeeste oopiumikristluse vaimust ei ole suutnud end ju kauaks vabastada isegi mõnekordsed revolutsioonilised, jah, marksistlikud, viimaks aga ometi vaid müstitsejad balti luuletajad — nagu näit. Maurice von Stern. Kui suuruke on selleks kõigeiks siinse *maastiku* otsemõju?! Nagu nii sageli, sobib maastik ka siin pigem ainult väliseks *sümboliks* kui tõeliseks ja otseseks psühholoogiliseks mõjuriks. Kuid sellega kaugeltki pole öeldud, et tal ka sellist otsemõju *ei* oleks!

Läheme edasi vaatlema geograafilise seletusmeetodi rakeduskatseid *eesti* enda kirjanduse puhul, muidugi ka siin esile tõstes ainult mõnd huvitavamat juhtumit.

Kreutzwaldi spekulatsioonidest juba oli kõnet. Vanemaist kirjandusloolastest võime rahulikult mööda minna — neile piisab peagu vaid filoloogilistest teostetuvustustest mõningate biograafiliste märkustega.

Kui aga sajandivahetusel ligemalt hakatakse selgitama "Eestlase iseloomu ja laadi" (vrd M. Kampmaa vastav brošüür, 1902),

ei pääseta mööda ka looduslikust alusest. Alates oma kirjandusloo teisest osast kirjeldab Kampmaa iga tähtsama kirjaniku sünnikoha looduslikku ilu ja püüab arvata, kuidas see tulevase ande fantaasiat arendas. Ja teise köite lõpus esineb ka Eesti looduse üldiseloomustus, sootu vastupidine Kreutzwaldi ja balti kirjandusloolaste omale: "Ühetaoline ja loid nagu kodumaa pind on ka Eesti vaimuilm mis kirjanduses end kajastab. Eesti maa loodus ei mängi teatrit, ei üllata ega hirmuta ilutuledega ega heroilise suurusega. Kõik on siin tagasihoidlik ja lihtne: madalad kingud, vagusalt, aeglaselt voolavad jõed, tasased põllud, ühepikkused metsaladavad, mille peal suurem osa aastast pilvine ja udune taevast lasub. Seesugune on ka väliselt meie luule. Siin valitseb teatav labasus ja mõttelangus ning ühtlasi nuker meeleolu ja neid kahte emamärki mis loodusest eestlase vaimutööle külge jäänud ei suuda ka helevärviline. . . ärkamise aeg. . . ära varjata." Kuigi nii selles nagu looduseski leiduvat "mõnigi soojendav iluhääl" nagu ka see loodus oma "alandlikus lihtsuses ja tagasihoidlikus armsuses siiski meeldib". (*Eesti kirjandusloo peajooned* II, lk 347.)

Nagu näeme, on siin siis ometi arvatud, et mainitud eesti luule alandlikkus ja "teatav labasus" ongi sündinud otseselt vastava looduse mõjul, kuigi seda looduspilti sealsamas tarvitatakse ka ainult sümbolina. Ei ole nähtavasti arvestet, et need omadused palju enam võivad olla sündind alandlikuks ja kurvaks ja labaseks *surutud* sotsiaalolude mõjul. Ei ole ju sama maastik mingit sellist "emamärki" jätnud näit. baltisaksa või ka järgneva uusromantismi aja eesti luulesse.

Sama teose teises trükis (a 1933, lk 254) on see kausaalne iseloomutuletus juba asendatud ainult poolpiltliku võrdluse-na: "Füüsilisest maastikust tõmbub olemusjooni ka vaimsesse maastikku. . . Seesugune vähetemperamentne, kiretu ja nukrameelne on ka meie luule [on mõeldud nähtavasti ainult 19. saj. luulet]. Ometi näeme, kuidas needki vähesed mitmekesiduse muljed, mis vastu võtame Lõuna-Viljandi, Tartu- ja Võrumaa loodusest, on seal üleskasvanud luuletajate (näit. Veske, Reinvaldi, Kunderi, Haava jne) psüühikas ja luules laiendanud tundeliigutuse amplituudi lüürikas, kuna laugest põhjapoolsest Eestist on tulnud rohkem eepilise proosakirjanduse viljelejaid." "Lagendik vormib olemasolu, mäestik jõudlust" — tsiteeritakse lõppeks mitte just

väga meiekohast H. Gumbeli kirjutust. Nähtavasti on Lõuna-Eesti looduse mõju arvestamisel toetunud ka vahepeal ilmunud Fr. Tuglase arvamisele — millest allpool.

Ei vii palju lähemale tõeliste loodusmõtjude analüüsile ka 1910. a ümber elavnenud uusromantika rahvusliku suuna püüded eesti “omapärastust” teadlikult leida ja kultiveerida. Kuigi Juh. Luiga, Kr. Raua jt märkmeid selle kohta võib huviga lugeda.

Võib-olla kõige julgema üldistuse — mis on aga ühtlasi osalt tõeline avastus — teeb loodusmiljöö hindamise alal Fr. Tuglas essees *Juhan Liiv* (Tartu 1914, lk 10j). Siin ei selgitata mitte üksi meie kirjanduses esmakordselt eriti lapsepõlve alateadlike loodusmuljete tähendust kirjaniku *loodusmeele* arengule ja alles selle kaudu ka hilisemale loomingu. Ta iseloomustab ka esmakordselt esteetiliselt meie maastikutüüpe, eraldades vähemalt “Tallinnamaa ja Riimaa”, ja teeb seda kohe koos sealt põlvnevate kirjanikkude loomingu iseloomustusega:

“Nii on kõik meie väljapaistvamad realistid ja naturalistid Tallinnamaalt või selle piirilt pärit, kus maa on lausk, liivane, soone, kus rahvas tegelik, igava-võitu ja nähtavasti väheste muusikaliste kalduvustega. Nii Vilde, Peterson, Tammsaare, Lintrop, Münther. Teiselt poolt aga jälle kuuluvad peagu kõik romantikerid, kõik tähelepandavamad luuletajad Liivimaale (välja arvatud ainult Kreutzwald, kes Virumaalt pärit oli, mis aga paiguti õieti loodusrikas on).”

Nagu pärast näeme, ei tule siin korrigeerida mitte ainult Petersoni nime (mis autori hilisema seletuse järgi on ainult trükiviga), vaid ka muid asju. Kuid mitte see pole oluline, vaid suurejooneline kõrvutus maastiku ja loominguomaduste vahel sellisena. Samuti väärrib täit tähelepanu märge, et mitte “iga kirjaniku isiklik kodukoht tema kirjandusliku voolu määraja” pole, vaid “maakoh, loodus on kohaliku rahva psühholoogia suurtes joontes määranud, millest ka kirjaniku hinge juured võrsuvad”. Ja edasi toob Tuglas sellest mõlema maosa erinevast rahvapsüühist veel teisigi tõendisi, nagu usulahkude levimine Põhja-Eestis ja rahva elurõõm, kandlimängud ja öö läbi laulmised Võrumaal. “Seda vahet rahvapsühholoogias võib juba rahvaluuleski aimata, kõnelemata uuemast kirjandusest” ja “selle lahkumineku jälgi võiks leida igalpool, alates keelega ja lõpetades politikaga”.

Kahjuks jääb siin hästiskitseeritud rahvapsühholoogiline programm Tuglase poolt siiski täitmata. Hilisemas Liivi-monograafias on vastav koht üldse välja jäetud. Kuigi veel 1916. a “Võhiku mõtteis”⁶ väidetakse, et “kõik meie lüürikud ja romantikud põlvnevad Lõuna-Eestist”. Ja: “See maaosa on mõttekujutust ja rütmitunnet rohkem kasvatanud kui Tallinnamaa kuiv paas ja lage soo.” Jne. Ka Ast-Rumori monograafias⁷ toonitatakse mõnevõrra seda Lõuna-(õigemini Kagu-)Eesti erinevat temperamenti. Kuid siin ei seota seda enam nii otseselt loodusega, vaid mainitakse ainult üldsõnaliselt selle võrsumist “tõu, maa ning olude ürgmullast”.

Võib-olla ongi just see mõjurite *mitmekesisus* autorit hirmutand, et ta omaaegset suurejoonelist väidet pole enam korrand ega edasi arendand. Kuid igatahes see küsimuste kompleks püsib ja ootab. Ootab kõigepealt süstemaatilisemat käsitlust ja mitmekesisemat meetodivõrku.

Kõigepealt on vaja saada täielik *topograafiline ülevaade* meie kirjanikkude, veel parem kui kõigi avalike tegelaste *põlvnemiskohist* ja need rühmitada kihelkonniti ning maakonniti, kanda kaardilegi. Muidugi tuleb seejuures arvestada mitmesuguseid eriseiku, näit. vanemate ja esivanemate päritolu. Tammsaaret võime vere poolest veel kindlasti pidada mulgiks, kuna ta mõlemad vanemad on Suure-Jaanist, kui ma ei eksi, Underit samuti hiiu-maalaseks, näit. Kreutzwaldis aga on Laiuse verd, kui võtta tõena tema vanavanaisa Mango toomist sealt, ainult 12,5%, või kui arvestada, et sealt oli ka Mango naine, siis 25% — aga seda kõike vaid üsna mehaanilise pärivusarvestuse järgi. Kui aga arvestada, et tegelik pärivusomaduste ülekanne isalt ja emalt võib olla ka sootu mittevõrdses proportsioonis (kromosoom on ju inimesel tervelt 48), siis on selliste “segavereliste” geograafiline rühmitus muidugi väga ebakindel. Kuna ümbruse looduse ja vaimu sotsiaalpsühholoogiline sugestioongi on mitme sugukonna kestel muidugi palju tugevam, siis teeme vist küll õieti, kui sisserändanute kolmandat põlve juba liigitame kohalikkude hulka.

---

⁶Vt *Kriitika* VII, 2. tr, lk 249j.

⁷*Kriitika* III, 2. tr, lk 108.

Olen vähemalt tuntumate kirjanike kohta sellist topograafiat püüdnud teha (selle esitus nõuaks iseseisvat ettekannet) ja selle tulemused näivad tõepoolest mitmeti toetavat Tuglase omaaegset arvamist. Aga veel enam, võib väita, et üldse meie ilukirjanikud on peamiselt Lõuna- ja Kesk-Eestist ja selle piirilt (näit. Simunast ning saartelt), kuna päris põhjast, eriti Lääne- ja Harjumaalt pole peagu ühtki mainitavat. Võiks edasi ehk selle statistika põhjal väita, et eriti meie lüürikud on pärit lõunapoolt suurt murdepiiri, ja ka seal põlvnev proosa on meeleolukam, fantaasiakergem, kogu stiililaad eriti Kagu-Eestis impressionistlikum ja hüplevam, Lõuna-Viljandimaal aga juba agressiivsem ja dramaatilisem. Kesk-Eestil on kalduvust rahulikumaks eepikaks ja Põhja-Eestil pigem teaduslikuks tööks. Kuid küllalt neistki liigjulgelist üldistushüpoteesidest — olgu nad siin ette viidatud ainult huvi äratamiseks ja uurimisele provotseerimiseks; ligem põhjendus või kummutus nõuaks palju suuremaid eeltöid.

Aga oletame, et see ligem autorite topograafia ja stiilianalüüs suudaks tõestada midagi selletaolist — kuidas peaksime siis seda seletama? Kas tõesti ainult Lõuna-Eesti ilusama, õigemini, vaheldusrikkama loodusega? Muidugi ei saa keegi umbropsu eitada selle mõju üldse — kuid väga palju sellele vist ometi ei saa ehitada. Loodusmuljed sellistena ju moodustavad ikkagi võrdlemisi väikese osa meie tõelisist muljeist: tajumegi ju looduses peamiselt vaid seda, mis on *meie* tungidele ja tarvetele tähtis kas bioloogiliselt või sotsiaalselt. “Ilus loodus” on ju peamiselt “iloina”, rõõmus loodus, see on loodus, mis meile *kasulik* kas oma saagirikkusega (varasem aste) või soojusega (päikese ja suve ihalus) või vähemalt bioloogilis-esteetilise intensiteedivõimaldusega, sära- ja värvirikkusega, avaruse ja mitmekesisuse tundeelamusena. Alles romantilis-kõrgkultuuriline elusuhe hakkab looduses nägema ja hindama ka looduse enda elu — ja eriti tema nn rahu. Kuid eks sellegi taga ole teatav isiklik neurasteeniline maailmaväsimus, sotsiaalset rahu ning auahnuspingutusest päästva miljöõ igatsus.

Isiklikud tungtarbed on need, mis peamiselt näitavad ja tõlgendavad meie loodust. Pole ime, et rõõmsale näib sageli just sama loodus rõõmsana, kurvale kurvana, et sama maastik balleti seiklusteotsijat tõmbab kaugusse, alandlikule talupojalaulikule

aga sugereerib vaid nukrust või vaikelutsemise idüllil. Lihtinime ne näeb loodust peamiselt praktilisest seisukohast, seda tunneme meie rahvaluulestki — ja meie Eesti loodus on suurtes joontes siiski *liiga* samasugune igalpool sisemaal, et põhjustada *suuremaid* lahkuminekuid rahva ja kirjanduse iseloomus, kui pole mängus muid tegureid.

Kuid see ei tähenda, et ka seda meie *maastiku* psühholoogilise esteetilist topograafiat *ei* oleks vaja. Sedagi peaks tegema süstemaatilisel, iseloomustama iga maakonna ja maanurgagi looduse kõiki tüüpilisemaid ja muljerikkamaid jooni (*osalt* teeb seda ka juba moodne, tüpoloogiline geograafia, näit. Granö kool) — ja seejuures just kasutama *ka* nende kujutusi kirjanduses ning maalikunstis. Sel oleks ju suur huvitavus lihtsalt meie kodumaatundmise seisukohalt ja ka kirjandusloos *igal* juhul vajalik iga üksikkirjaniku loodustunde ning teoste paremaks mõistmiseks.

Kui aga me ei uuri ainult mingi teose kujutuslikke elemente, vaid ka autorite psühholoogiat ja stiili ilmet, siis igatahes on nende otsemuljete kõrval ehk veelgi olulisemaina vaja arvestada *kaudseid* mõjusid, millega maastik vormib kogu rahvastiku ja niisiis ka kirjaniku hinge. Neidki on vaja uurida nii süstemaatiliselt kui see üldse võimalik, ja on selge, et siin kirjandusteadus peab ja võib aidata rahvapsühholoogiat ja sotsioloogiat, samuti nagu ise kasutada viimaste tulemusi ja meetodeid. On ju vaieldamatu, et näit. rannamaastik mõjub vähem oma avara mere otsemuljega kui selle avaruse ja vabaduse, suurema liikumisvõimaluse, suurema riskeerimisjulgusega jne, mida võimaldab ja nõuab kala- ja meremehe *kutse* ja mida see levitab ka oma ümbruse põldureile. On selge, et meie kõrgem, viljakam ja siis tihedamini asustet maastik, niisiis Lõuna-Eesti ja üldse nn Kõrg-Eesti, ei ole võimaldand mitte ainult rohkemat hariduseasaamist uueal ajal, vaid juba aastasadu ja ehk -tuhandeid ka palju suuremat jõukust, suuremat seltskondlikku läbikäimist ja siis ka rohkemat elurõõmu, avameelsust, sotsiaalset agressiivsust, suuremaid talusid ja varakoondumisi, suuremaid sotsiaalvastuolusid, teravamalt pilku sotsiaalse õigluse ja ülekohtu nägemiseks jne jne. Kuigi ei tohi jätta päris kõrvale ka vaheldusrikkama Lõuna-Eesti kungasmaastiku otsest mõju selle rahvastiku vahelduse- ja elamusihha suurendamiseks, on arvatavasti siiski veel enam see *kaudne* maastiku

mõju kaasa aidand Lõuna-Eesti romantika-harrastusele (võib-olla ka eriti Kagu-Eesti impressionismile).

Jah, võiksime tõsta isegi üles küsimuse, kas Mulgimaalt tulnud tegelaste teatav suurem huvi poliitiliste küsimuste vastu ja teatav ühiskondlik agressiivsus ei põlvne osalt sellest põlisemast külakonna-kultuurist. Põhja-Eesti maastiku monotoonsusele tuleb aga kindlasti juure arvata ka ta kehvus, asulate hõredus ja laialipaisatus mööda metsanurki, mille üksindus iseendast surub ka inimiseloomu kinniseks, introverteerituks ja ehk ka kainemaks. Kas pole iseloomulik, et needki suuremad kirjanikud, kes Põhja-Eestist on tõusnud, on oma lapsepõlve veetnud juba palju elavamas mõisamiljööös: nii Kreutzwald, nii Faehlmann, nii Vilde ja Bornhöhe.

Kolmandaks aga ei ole meil niihästi rahva kui ka üksikautori puhul siiski õigust minna mööda ka päritud *tõu*, üldse *vere* küsimustest. See ju loob *dispositsioonid* niihästi loodusmuljete vastuvõtmiseks kui ka ühiskondlik-majanduslikele oludele reageerimiseks. Ja et siin on suured erinevused võimalikud ka ühe rahva keskel, kes seda meie ajal enam saaks eitada. Moodne antropoloogia on ju näidand statistiliseltki ja küllalt usutavalt, kuidas eestlased nagu soomlasedki on *segatud* eriti *kahest* põhirassist, põhja ning idabalti omast. Seejuures on J. Auli järgi⁸ seni mõõdetute hulgas idabalti tõugu 29,2%, põhjatõugu 24,8% ja nende mitmesuguseid segatüüpe 32,7%. Muu päritoluga tumeverelisi tüüpe on seevastu ainult 13,3%.

Veelgi huvitavam on nende tõuelementide erisugune proportsioon eri maakondades. Nimelt on idabalti tõug ülekaalus just Ida- ja Lõuna-Eestis, samuti imelikul kombel rohkesti Saaremaal, kuna eriti Loode-Eestis, alates põhjapoolsest Pärnumaast kuni Tallinnani on põhjatõu elemente rohkem.

Oleks nüüd muidugi huvitav niihästi kirjandusloo kui ka antropoloogia enda seisukohalt seada kummagi teaduse andmeid üksteisega mingisse kausaalsessegi ühendusse. Idabalti (ja tumedavereliste?) tõujoonte rohkuse kokkulangemine Kagu-Eestis eriti Võru- ja Setumaa rahva loomuse ja sealt põlvnevate kirjanikkude loomingulaadi impressionismiga ja fantaasialiikuvusega sunnib

⁸*Fenno-Ugria* V B, Tallinn 1936, lk 173.

nagu ise tegema juba teatud tõupsühholoogilisi järeldusi. Kuid olgu see hüpotees siingi üles seatud ainult provotseerimiseks.

Igal juhul aga poleks mitte ainult huvitavad, vaid ka väärtuslikud nii kirjandusloole kui ka antropoloogiale täpsemad *antropoloogilised andmed* kõigi meie kirjanike ja tegelaste kohta. Autori *piltidest* ei pääse praegu mööda enam ükski korralik kirjanduslugu — suuremalt osalt on need aga veel üsna ainult-muuseumlik, psühholoogiliselt kasutamata materjal, samuti nagu käekirjaproovid. Teatud isiku antropoloogiliste *eelduste* uurimiseks aga pole vaja mitte ainult neid, vaid ka teateid ta täpsest pikkusest, pealuu ja näo indeksist, juuste ja silmade värvist, võimalikult ka üldisest konstitutsioonitüübist (leptosoom, püknik) jne, miks mitte isegi muist mõõdetavaist psühholoogilisist omadusist, näit. reageerimiskiirusest jms. Kõige selle materjali hankimine võib ju tunduda kirjandusloolase seisukohast koomiline, kuid siis peaks seda olema ka kõik muu autori-uurimus, eriti igasugu peagu mõttetud biograafilised detailid, mille tähtsus autori *teostegi* mõistmiseks on kindlasti mitu korda väiksem kui tema füsioloogiliste tüübiomaduste tundmine. Ilma *igasugu* psühholoogilis-geneetiliste seletusteta kaotab peagu mõtte ka kõige optilis-formalistlikum teoseanalüüs. Kuid kirjandusteaduse ülesandeks ju polegi kaugeltki mitte ainult kirjandusteose esteetiline seletus — vaid ka üldine *kirjanduspsühholoogia*, kirjanduse ja isiku, kirjanduse ja rahva ning tõu, kirjanduse ja ühiskonna suhete selgitus jne! Ja siin peab arenev kirjandusteadus rakendama tulevikus kindlasti rohkem ja mitmekesisemaid vaatlusviise.

Nagu maastikumuljete, niisiis ka antropoloogiliste tegurite paremaks uurimiseks on seega soovitatav vahel rakendada geograafilist meetodit, vaadeldes ühise rühmana kõiki põlvnemiskohaga seotud autoreid.

Kuid olgu need geograafilis-antropoloogilised uurimused nii vajalised ja huvitavad kui nad ongi, neil aladel on teadus siiski veel alles üsna algastmel. Seepärast tuleb nendegi puhul nende tulemusi ikka jälle täiendada ka teiste väliselt umb. samasugust, kuid oma laadilt palju otsesema ja lihtsama meetodi omadega. Ja see on juba paaril korral mainitud majanduslik-sotsiaalne ehk ka poliitilis-ökonomiline.

3.

Majanduslik-sotsiaalset, kõigepealt kutsetöö mõju meiegi rahva ja kirjanduse iseloomule toonitavad meil vist esmakordselt sel määral G. Suitsu *Sihid ja vaated* (Helsingi 1906, lk 22). Nagu see marksismist mõjustet, kuid siiski mitte marksistlik teos üldse tähendab sõjakuulutust senisele romantilis-idealistikule rahvuselusele, nii ta näitab senist sotsiaalset orjapõlve kui vaikse *orjameelsuse* allikat ka meie avalikus elus ning luules — ja talupojakutset kui üht selle soodustajat. “Põlluharimine see oli pärisorjuse isa — ja põldu hariv rahvas, talupojad, on ka meie ajal üleüldiselt isevalitsuse võimsamaks toeks.”

Kahjuks ei valgusteta sellelt seisukohalt meie kirjandust pikemalt, ei siis ega suuremal määral ka hiljem. Kuid siitpeale on majanduslik-sotsiaalset tegurit ikka enam hakatud rõhutama ka kirjaniku ja kirjanduse kujunemises. Eriti marksistlikus kriitikas (H. Pöögelmann jt) on sellega mindud varsti isegi teise äärmusse. Nagu Nadler ilukirjanduse uurimise peasihiks seab eri suguharude omavahelise võitluse jälgimise, nii teeb seda see suund klasside võitlusega: selle jälgimine ja seletamine nagu tähendakski kogu kirjanduseuurimist. Kõnelemata sellest, et siinjuures kohastet klasside jm mõisted ise on nii skemaatilised, et nendega meie vähearenend ühiskonna olukordi ainult õige lahmates võis iseloomustada. Siiski on ka selle meetodi rakendusel olnud suur tähtsus meie kirjanduse geneesi selgitusel, ja oleks vaja kord teha ligem ülevaade neistki paljudest kirjutistest ja hinnangutest, mis ka ühekülgseina hästi aitavad parandada teiste, liiga idealistlikkude ja vaimsete meetodite ühekülgust.

Eriti võib ta olla kasulik antropoloogilis-geograafilise meetodi süstemaatilise täiendajana, jah, on siin otse möödapääsetamatu.

Sest on ju selge, et peale ühe autori isiku väljenduse kirjandus on ju ka teatud kollektiivi väljendus, peegeldus või soovpilt neist jõududest, mis tekivad poliitilis-majanduslikust võitlusest eri ühiskonnakihtide vahel. Ja nende eri klasside vahekordade dünaamika mõistmine on möödapääsetamatu ka selle kirjanduse mõistmiseks.

Juba meie rahvaluule on oma ilmelt selgelt *klassiluule*, nimelt feodaalühiskonna talurahva kihi arusaamiste, elutunde ja elu

kajastaja, võib-olla maailma kõige arenenum just sellisena. On selge, et teda eriti iseloomustab terav vastolu valitseva mõisniku-kihiga ja seda aitavate eestisoost kubjastega ja teiste käsilastega, kuna spetsiaalsem rahvustunne veel üldse pole arenend. Kuid ei puudu juba siin rohkesti laule, mis kõnelevad ka omavahelistest kihivastoludest, näit. töölise (orja, orvu) ja peremehe (perenaise) vahel, kes ei pörka tagasi ka mõisa orjapõlve kiitmisest, samuti üldse vaese ja rikka vahel jne. Huvitavalt on siin laulik peagu ikka töölise ja vaese poolt, nähtavasti siis ise vaene, ja nähtavasti on laulegi tarvitet teatava sotsiaalvõitluse vahendina — “avaliku arvamise” moodustamiseks sotsiaalse ülekohtu vastu. Mitte asjata ei kiusatud neid laule taga ka teatava “tsensoriga” — ja jälle mitte ainult mõisa ja tema eesti soost käsilaste, vaid ka talupererahva poolt, nagu näeme laulust “Ei tohi tõesti laulda”, kus kardetakse just oma talu inimesi. Et siingi eri maanurgis ja isegi eri mõisais valitsesid natuke erinevad olud, näeme kasvõi mõnd valda ja mõisat kiitvaist, mõnd laitvaist rahvalauludest, või ka sellest, kuidas teistsuguse sotsiaalolustikuga Setus juba J. Hurda tähelepanekut mööda aga üldse puuduvad Lõuna-Eestile iseloomulikud teravad orjalaulud mõisniku vastu.⁹ Päris ühtlast ja veel vähem ühemeelset “eesti rahvast” pole nii olnud isegi kõige ühtlustavama välissurve aegadel — ja kõike seda sise- ja välisvõitlust kajastab küllalt uurimisväärselt ka rahvaluule.

Mis puutub meie vaimulikku kirjandusse, siis on siingi vaja ligemalt uurida peale selle rahvusliku ka klassilist ilmet, eriti seda, kuidas iseendast sotsiaalset Uut Testamentigi härraspastorite poolt süstemaatiliselt ümber tõlgitseti ja rakendati talupoja vaimseks allasurumiseks. Aga võime uurida ka seda, kuidas sellest väärtõlgitsusest hoolimata näit. rikka mehe ja vaese Laatsaruse sotsiaalne paatos või prohvetite viha rahva rõhujate vastu viljastab ka meie rahvaluulet ja rahvaliikumisi (meiegi “prohvetid” jt eri maanurgis).

Muidugi ainult klassivõitluse seisukohalt võime öieti mõista ka meie varasema valgustuskirjanduse idüllilis-moralistlikku, s.o sotsiaalselt pimestavat ja uinutavat ilmet. Tublisti erineb sel-

---

⁹*Setukeste laulud.*

lest juba hilisem valgustusaja toodang, kus pastorite asemel autoriks sigines juba klassiliselt vähemhuvitet arste ja kooliõpetajaid.

Juba päritolu talurahva enda klassist ning seal võõrast kurnajakihist ideoloogiliselt ja majanduslikult sõltuvuses olemine aitab parimini seletada ka kõstrite ja koolmeistrite sentimentaalset kirjandust. Nii iseloomustavad meie areneva kirjanduse ideoloogilist kui ka osalt esteetilist ilmet järk-järguline taluperemeestekihi emantsipeerumine, edasi väikekoodanluse ja siis 19. saj. alul tõelise linnakoodanluse ning klassidevahelise vabaharitlase kihi tekkimine ning viimase erisugused orienteerivad kõlapinna otsimised — 1910. aastast umbes 1925. aastani enam linna töölikonnalt, hiljem aga enamasti jälle “maaorientatsioonilt”, talunikult ja koodanluselt. Kõike seda on meie senistes kirjanduslugudes (näit. Ridala omas) osalt arvestet, aga siiski veel võrdlemisi pinnaliselt, ja täpsem uurimus siin oleks üldiselt vajalik.

Miks aga seda eriti siinkohal meelde tuletan, on see, et sedagi vaatlusviisi tuleb ja võib liita geograafilis-maakondlikuga. Kõigepealt, nagu öeldud, on see vajalik juba selleks, et teat maanurga kirjanike teatavaid omadusi ei seletataks ainult sealse looduse ega tõu mõjudega. Ja teiseks on ka eri maanurkade sotsiaalsed olud siiski olnud ka mõnevõrra erinevad, nii et nendegi kirjandusliku kajastuse selgituseks on vaja neid vaadelda *eraldi*. Just Mulgi-maa jõukama peremeestekihi osa meie ärkamisajal teame üldiselt kõik, aga veel pole seda üksikasjaliselt uuritud, vähemalt mitte kirjanduse seisukohalt. Aga ka Kitzbergi draamad ja Kivika romaanid on mõistetavad ainult mulgi suurtaluniku miljööd tundes. Ja viimane on siiski rohkesti erinev näit. Järva “Vargamäe” miljööst, mida alles nüüd K. Mihkla on hakand ligemalt selgitama. Kõigeaks selle miljöökomponendi selgituseks, ühtlasi ka üksikmõjutuste *kriitikaks* võiks olla suureks abiks ka vastav *maakondlik*, s.o geograafilis-sotsiaalne rühma uurimus. Ja nii igal teiselgi alal — alates ärkamisaja Väandrast kuni üksikute linnade meieaegse miljööni, mis otse või kaudselt kajastub ka kirjanduses.

Aeg sunnib lõpetama. Peab jääma ligemalt käsitlemata *kirjanduse enda osa* eri maakohtade kujutuses ja eri maakohtade mõjustuses. Kuid sel alal tohiks ülesanded olla isegi enam-vähem selged — see kuulub osalt, jah, tavalise kirjandusliku motiivi-

uurimise alla ja seda ongi osalt meil juba proovitud (näit. A. Kaal. Saaremaine Villem Ridala luules. — *E. Kirj.* 1935).

Oleks soovida siin veel ainult palju intensiivsemat edasi töötamist. Sest — ja seda tahaks lõpuks toonitada — pole siin ometi tegemist ainult populariseeriva ajaviitega vms, vaid küllalt tähtsa tööga, mis nihästi kirjandusteaduse ainult-filoloogilisi juuri elustab kui ka kirjandust ja kirjandusteadust üldse rahva elule ja huvile lähendab. Ja see on vajalik.

LISA

Ja see on vajalik eriti meil, kus rahva väiksuse tõttu otse üks rahvuskultuuri põhinoodeid on arendada oma kõrgema kultuuri saavutusi ühenduses võimalikult laiade ühiskonnakihtide arusaamise ja toetusega. Eriti palju on ses suhtes teha meie põllumehe, väikekodanlase ja provintsiharitlase võitmiseks teadlikule kaasaelamisele meie kunstikirjandusega.

Siin tohiks üheks võrdlemisi tõhusaks vahendiks küll vist olla ka eriti nende momentide esiletõstmine, mis teatud teost või kirjannikku seovad just ühe maanurga või kihelkonna elanikule tuntud lähimiljööga. See paneb juba väliselt paremini tähele panema oma ümbruse elu, loodust, ühiskonda ning üksikinimesi, neid võrdlema kirjandusteostes antutega, kontrollima viimaste usutavust, nägema selgemini reaalelu puudusi või vourusi, selleks et neid parandada, aga ühtlasi ka ligemalt kaasa elama autori vaimse dünaamika ning väljendustahtega.

Ühesõnaga: sama kohalik lisaväärtus, mis kõige kaaluvamalt õigustab meie rahvuskirjanduse olemasolu, kuigi ehk 3/4 selle teostest ei oma nn üldinimlikku kunstiväärtust maailmakirjanduslikul tasemel, sama kohalik lisaväärtus ja selle tundmine suurendab kindlasti ka maakondlik-hõimkondlikus ulatuses iga teose igakülget ellurakenduvust, niisiis ka ta kirjanduslikku mõistmist ja hindamist. Teiselt poolt on nende suhete selgitus ehk veelgi kasulikum maa teiste eluruumide ja -ringide lugejaile, et end paremini sisse tunda ka mujalt põlvnevate autorite elukäsitluse, ühtlasi aga tundma õppida ka oma riigi ja rahva teisi eluringe sellistena. Nii kasvab ja areneb see üldine kirjanduse sisselülitus

iga lugeja reaalsesse ellu, mis teeb kõik autorile elavad küsimused elavaiks ka lugejale ja, ümberpöörduvalt, aitab ka kirjanikke käsitleda just laiemate hulkade kultuuri ja eluprobleeme nagu omi. Ja alles selline kontakt on see, mis on ikka teind ja teeb kirjanduse niihästi elulähedaseks kui ka eluvajaliseks.

Kas ei tuleta see geograafilise uurimisviisi soovitus liiga lähedalt meelde meile nii vastikus süsteemis rakendat saksa hüüdsõna kokkukuuluvusest "mit Blut und Boden"? Võib-olla, eriti siis, kui selle juures liiga suurt osa püütakse anda seletamatule "verele" ja üldse pärandatavale ja kogu hõimu siduvale puhtpsüühilisele "omapärasusele". Kui aga pearõhk pole "verel", vaid "mullal" või "pinnasel", siis on sellele vaatlusviisile ju väga lähedal ka marksistlik-sotsioloogiline meetod ja lõppeks iga miljöoteoreetiline vaatlus H. Taine'ist ja A. Comte'ist ja — Montesquieu'st peale.

Osalt sõltub vastolu geograafilis-sotsiaalse jt selliste meetoditega sellest põhimõttest, et iga kirjandusteos on tervik ega ole üldse õige temast vaadelda üksikelemente, näit. ainet või ideed. See vaade on ju õige omal kohal (s.o üksikteoste esteetilisel hinnangul), aga teda ei tohi üldistada kirjanduse käsitluse kohta üldse. Siis see nõue lähtub ise kitsalt romantilis-estetistlikult seisukohalt, nagu oleks kirjanduse funktsioon ainult esteetilise elamusrikkuse, s.o otseväärusliku *naudingu* pakkuja, — seda ta ju küll suudab peagu ainult tervikteostena. Aga see estetistlik seisukoht jätab täiesti arvestamata, et kirjandus siiski enamasti on ka reaalelu *kujutaja* ja *juhtija*, jah, oma sügavama väärtuse enamasti saabki just sellest. *Seevõrra* aga, *kui* ta on kujutaja ning juhtija, sarnaneb ta siiski ka teiste elukujutajate ning juhtijatega, s.o teaduse ja publitsistikaga — selles mõttes on Zolal ja naturalistidel ja marksistidel jt õigus ja sellisena võib teda ka analüüsida ja jagada ja kasustada ja arvustada niisama nagu noid. Kui aga realistlik või naturalistlik elukujutus romaanis ja sünteetilises sotsioloogias või ajaloos on oma olemuselt sihitud *tõelise* reaaleedi kujutusele, eks siis ole selle uurimuse ja kujutuse tulemusi ka ilukirjanduse alalt kergem kokku võtta ainealade vaatlusviiside kui ainult üksikkirjanikkude järgi. Niihästi ühe kui teise ja kolmanda vaatekoha järgi süstematiseerimine on kasulik.

EESTI ILUKIRJANDUSE ARENGUST JA TULEMUSIST

August Annist

Enne kui asuda täitma oma rasket ülesannet, nii lühikeses ettekandes anda ülevaade kogu eesti luuleloo arengust ja tulemusist, mainigem mõnd selle luule päämist iseloomujoont.

1. Eesti kirjandus — see on ennekõike ühe noore ja oma haruldaselt karmi saatusega raskesti võidelnud väikerahva kirjandus, tema *töö ja võitluse luule*. Ja mitte mugavas majas ja rahuliku töölaua taga pole see rahvas võind oma vaimu kehastada sõnakunstiks, vaid alalises töös ja orjuses, “küla alla kündaessa, arulla äestaessa”, nagu ütleb ta rahvalaul, on ta “seadinud sõnuda, lahutanud laulu laia”. Alalises heitluses oma kõige algelisemate elutingimuste pärast, alalises ülejäulises pingutuses ja kannatuses, julmima vägivalla ja viletsuse *kiuste* on ta loond selle, mis ta on loond. Vähe on tal seepärast jäänd võimalust end ette valmistada oma kunstilisele tööle või viimistella seda maitseküpselt; mitte kunstina kunsti pärast pole see sündind, vaid enamasti spontaanselt ja nagu otsekohese reaktsioonina elu muljeile ja vajadusile, loodud ja lauldud koos muu tööga ja võitlusega — nagu üks osa sellest.

2. Siit järgneb, et ta pikkade aegade jooksul, kuni käesoleva aastasaja alguseni, jah, õieti riikliku iseseisvuseni on *pidand* jääma kõhnaks, fragmentaarseks ja tihti vormitukski, enam katsetamiseks kui püsivate meisterteoste loomiseks. See luule, samuti kui ta autorite elugi on olnud tihti ainult lühikene tähelend õises

---

Eesti Kultuurilooline Arhiiv, f 218, m 17:5. Lõpetamata kõne-konsept käsikirjas.

taevas, mis hetkelises leegis on tuhaks põletand enda, et valgustada oma ümbruse umbset pimedust. Kuni siis neist märtrite eneseohverdusleekidest viimaks ometi on tõusnud valgus tervelegi rahvale.

3. Neist sünnitingimustist saab ka arusaadavaks, et see luule on pääasjalikult vahetu ja lühem *eneseväljendus*, s.o *lüürilise* iseloomuga, alates juba rahvaluulest. Ja teiseks, välisraskuste *ülevõimu* all see on omandand vähem heroilis-sõjaka kui impressionistlikeleegilise tooni. Aga just selles eleegilises tunde helluses ongi ta pääjõud, ja võimatuks tehtud *võimuheroismi* asemel on ta kasvand suureks *südame-heroismis*, armastuses ka oma kannatava maa ja rahva, helluses ja armastuses selle väikestege asjade ja saavutuste vastu. *Väike-elu poetiseerimine* on ta impressionistliku rahvaluule kõige imeteldavam iseloomujoon, ja eriti tunderikkas ja intiimses väikekunstis on suur ka ta järgnev kunstilooming. See *väikejoone* pehmus ja intiimsus, ikka jälle kordudes läbi pea kogu ta loomingu, on saand juba peaaegu teda iseloomustavaks *suurjooneks*. See on stiil, mis oskab teha suureks ka väikese, näidates selle taga suuri, jumalikke ilu ja häduse üldväärtusi.

4. Eriti aga, võime lisaks mainida, seda luulet ei iseloomusta mitte ainult ta nägemise ja siis stiili luulerikkus ja pehmus, vaid sama joon on tuntud ka kogu ta *ideelises* küljes, ta elu- ja ilmavaates. See on võidelnud ja kannatand, väga palju kannatand rahva luule, see on *demokraatia* luule selle sõna kõige puhtamas mõttes ja nagu vähestel rahvail Euroopas. Sugukonna-, võimu- ja raha-aristokraatia on siin pea ikka olnud võõraste vägivalameeste osa — selle rahva enda parimad on end võind maksma panna ainult *südame-* ja *vaimuaristokraatiana* — ja need ideaalid on pea läbikäivalt juhtind ka ta luule väärtustehindamist.

Võitlus igasugu ülekohtu vastu, armastus iga inimese vastu esinevad siin üldisemalt ja tihemalt kui vaevalt kusagil mujal. Otse imestavalt vähe, vahest liigagi vähe leiame selles kõigil aegadel *jõu* ja *võimu* heroiseerimist — küll aga häduse ja ilu. Sotsiaalse õigluse ja *humanismi*-ideaalis on ta püüdnud teha omaenda väiksusestki oma seesmise *suuruse*.

AUGUST ANNISTI (28. jaan. 1899 – 6. apr. 1972) sajanda sünniaastapäeva puhul ilmub pikem käsitlus järgmises *Akadeemia* numbris. *Toim.*

Lohusalu I, 2003

ET-hoold 5,6

EVI TIHEMETS. Lohusalu. I

ELU MÕTTEST III

Valmar Adams

Jumalamõiste (s.t kvalitatiivse eeskujuväärtuse ühisnimetaja) absurdistamisega inimliigil purunes kompass. Me loobusime seni siseomase arengukava ideest ja selle äratatud instinktid kõhetusid. Inimlikk tardub vaimselt — ja vastuseks on kaos.

Inimene jääb meelega tühiseks ja alatuks. Ettekujutatud suuruselt kortsus ta kujuteldud väiksuseni. Muutmatuks jäi aga iga tagatise puudumine füüsiliseks ja transsendentseks tulevikuks — ja lihtsa hingamisegi arm on talle antud ainult “kuni järgmise maailmasõjani”. Inimese kosmilise kvalifikatsiooni fiktiivne iseloom jäi endiselt fiktiivseks. Ainus ilmsiks tulnud reaalne vahe on vaimse õnne võimaluste kaudu, sest selle aluseks on usk inimese eetilisse tähendusesse kosmoses.

Kuid mis tähendavad trustidirektorite ja arvelauariütlite kogule sellised suurused nagu eetiline kirk, tänapäeval tühitähjuseks koteeritud usk mõnda jumalusse, liigimuutmisejõud ideaalseist või religioosseist sisetõukeist?

Teadjate ressentiment on ikka veel alles nii tugev, kibelev ja eksitav, et nad ei saa jätta välja mängimata oma teadmiste s i s u - l i k u üleoleku trumpi ususüsteemide lihtsameelsete teeside vastu — kuigi ometi peaks kord neilegi ilmseks saama silmanähtav vahe tahtmisele siseomase jõu ja selle tahtmise eseme vahel. Ega ju keegi nimeta nälga toiduaineks sellepärast, et toiduained kustutavad näljatunnet. Usk ja jõud uskuda — neid kahte ei tohiks ära vahetada keegi, kes pretendeerib teadusemehe või mõtleja nimele.

Nad aga väidavad uhkusega, usk jumalasse olevat mõtetus — sest et jumalat “ei ole olemas”. Aga mis siis tõeliselt “on olemas”?

Ei, nad teavad liigagi hästi, et nad midagi ei tea. Et neil pole midagi päälle kombitava, mõõdetava ja kaalutava Baali: “kogemuse” ... et loodus igale targale küsimusele annab veelgi targema vastuse.

Kas maksab toetuda teadusele, kui nüüd nii saatuslikult subjektide sööva katastroofi ahmiva tuleleegi salajaseks koldeks ometi on ainuüksi hoopis mitteteaduslik, subjektiivne ja privaatne t a h e. Vitaalne tahe. See nimelt tahab: kriteeriumiks olgu too "kogemus". Kuid üheski nende kogemuses pole arvesse võetud ka kogetavat subjekti ennast! "Ise" jääb ikka hõljuma kohtuniku osas väljaspool uuritavaid "seadusi"!

Juba on nad seks liiga väikesed, et nende alamustunne ei sunniks neid iharale soovile, saada aina tugevamaks ja tugevamaks — tugevamaks kui kõik, mis nad "kogevad". "Üle jääda" on meie kõikide sooviks — on ju see nüüd ainsaks võimaluseks, mitte kaotada e n n a s t keset taevasse tõusvat odavate "kogemuste" hulka.

Inimespsüühi püha haigus, heitlik pärimine elu mõtte järele palgest palgesse vältimatu surmaga, meie olemise lahendamatu, kuid meid liigutav saladus — see pärl on nüüd vahetatud väikestesse müntidesse, mille armastatud kõlin peab summutama kosmilise vaikuse ja vastusetuse ängistava kohina.

Inimese suhe nende väikeste müntidega on aga paratamatult rängasti koormatud peidetud ressentimentiga. See riputabki salajase raskuse tinapommid kõigile mitteigavestele seikadele.

Kui maailm oli seni — ette rutanud idealistide arvates — ainult elu vahendiks mingiks kõrgemaks otstarbeks, siis nüüd sanktsioneeriti maailm ise otstarbeks, mis neelab inimese saatust ja tuuma otsekuu kahjutuli maja talasid.

Subjekt loobus elu mõttest, et seda kinnitada objektidesse: lahutas enese tõest, et seda omistada esemetele. Kvantiteedi vahendamise asemel kvantiteet kasvab nagu vähitõbi organismis.

Muidugi on ennegi enamus alati hoidnud võimu ja omanduse poole. Kuid selle vastu seisis tasakaalustavalt (kasvõi oletatavasti) täisealise vähemuse v a i m n e imperatiiv, mis kandis — kontuurides, küll kõikuva — eetilise kutsumuse: et inimese õige siht ei ole saavutatud selle maailma nautimisega. Ja selle tõttu mitteteadliku, piiratud, sõltuva, patuse inimese hing, kuigi ta ei loobunud armastatud kaduvikmaailma nautimisest, siiski teadis olevat kõrgema jatku või õigluse kadumatu üleväärtus (absoluutsuses, pühaduses) — kogu tolles vaimuvaras, mida "isad",

juhid näisid haldavat parima südametunnistuse järgi. Õnnelik populaarsus igatahes, elumõtestuse viljakas ambivalent, millel küll alati puudus küllaldane püsi.

Inimest saab aidata ainuüksi totaalse, absoluutse, võimatuga. Sest inimese looduslugu vaimse olevusena põhjeneb viimasel ajal nii populaarseks saanud parooli otsesel vastandil: mitte "Kõige kergema vaevaga kõige suuremat õnne", vaid minimaalse bioloogilise tulemuse saavutamiseks tuleb visata mängu vaimse eluinnu maksimum. Ainult nõnda on areng võimalik.

Seda teadsid jumalaloojad, nõudes absoluutset kuni viimse hinguseni, kuni elujätmiseni, kuni enda-eituse jaatamiseni. Ja neid ju nimelt — hoolimata nende nõudluste ääretusest või ka just sellepärast — inimkond on nimetanud "lunastajaiks", mitte aga riikide ja rikkuste röövijaid, mitte Aleksandreid, Caesareid ega Napoleone. Ning võrratult kestvam ja innukam on inimese side nende hingeseadusandjatega.

VALMAR ADAMS (18. jaan. 1899 – 15. märts 1993) oli aastakümneid üheks Tartu kirjanduselu karakterkujuks. Tema loomingu iseloomulikem osa kuulub võrdväärset nii lüürika kui esseistika alale. Juubeli puhul avaldame essee, mis 1938. a sattus olema tollal ärakeelatud numbris (nr 8; vt Krista Aru, "Akadeemia hilinenud artikkel 1938. aastast", *Akadeemia* 1997, nr 7, lk 1391). Sellele eelnesid sama pealkirjaga esseed samas aastakäigus (I, nr 4, II, nr 5).

Akadeemias on Valmar Adamsilt ilmunud veel: "Õigest teest" (1937, nr 1), "Elav ja surnud sõna nüüdisaja kultuuriteguritena" (1937, nr 4), "Sõjas kasvab rahu seeme. Mõtisklus sõja alguks — sajandi aspektis" (1939, nr 5/6).

A. K.

MÜÜDIST

Enn Kasak

Sõna "müüt" kasutatakse tänapäeval tavaliselt tähendustes 'illusioon', 'vale', 'valepropaganda', 'ebausk', 'tinglik või fantastiline vorm väärtuste esitamiseks', 'sakraliseeritud ja dogmaatiline väljendus sotsiaalsetele normidele ja väärtustele'. Kuigi see on üldteada, kirjutab sellest esimesena vist W. W. Douglas (1953). Sellepärast soovitabki Ülo Matjus kasutada eraldi mõistet *müüdi-line* — müüdi omane, vabanemaks vajaduse korral levimõistest *müütiline* — muinasjutuline (Matjus 1998).

Sõna "müüt" osutab tähendusala, mida peavad omaks nii folkloristika, antropoloogia, sotsioloogia ja psühhoanalüüs kui ka filosoofia, religioon ning kujutavad kunstid. Võib tunduda, nagu peaks arutus müüdist algama müüdi mõiste määratlemisega (Eelsalu 1997: 1053). Nii jõutakse välja sinnasamasse, kuhu meid juhatavad mitmesugused entsüklopeediad ja õpikud, mis määratlevad müüdi eelkõige tekstina või traditsioonilise tekstina (Spence 1994: 11). See on halvas mõttes täppisteaduslik tulemus — täiesti õige ning samas kasutu. Müüt on samavõrra tekst, nagu ministri ülikond on minister. Nii nagu minister ei saa avalikult esineda ülikonnata, ei saa ka müüt esineda tekstita. Kuid müüt pole tekst, müüdi fenomenoloogiat ei ole võimalik esitada (Panikkar 1989: 212). Võib tunduda, et müüti polegi vaja määratleda-piiritleda, et tema rajajooned kulgevad nagunii vaimsel eikellegimaaal (Kaplinski 1998). Nii võidakse küll individuaalselt jõuda müüdi olemuse sisekaemusliku tunnetamiseni, aga saadud kogemust saab edasi anda vaid kunstilise väljenduse kaudu, mis aga paraku pole üheselt mõistetav.

Kui me ei saa müüti määratleda ega määratlemata jätta, mida me siis saame teha vastamaks küsimusele "Mis on müüt"? Analüütiku unistus vaimse eikellegimaa täielikust kaardistamisest müüdimandril võib olla saavutamatu, kuigi saavutamist vääriv.

Kui jõudu ei jätku, peab ülesannet kergemaks muutma. Sellekski on vähemalt kaks võimalust: kas hakata nokitsema mõistete täpsustamise kallal või minna tundmatule teele, kandes kaardistamisvahendeid endaga kaasas. Täielikkust niiviisi ei saavuta, aga mingid kindlad rajad õnnestub siiski fikseerida, teatud piirikivid üles leida.

MÜÜDI PIIRITLEMISE VARASEMAST AJALOOST

Vanakreeka sõnadele tähenduse otsimine on andnud tööd ja leiba paljudele. Vanakreeka mõiste *μῦθος* tõlgitakse kui 'sõna', 'kõne', 'jutustus', 'jutt', 'lugu', '(muinas)lugu'; *λόγος* tähendusteks olid algselt 'üleslugemine', 'arveteõiendamine', 'õigustamine'; hiljem aga ka 'suhe', 'proportsioon', 'seletamine', 'tõestamine', 'mõistus', 'aruanne', 'esitlemine', '(tõsi)lugu', 'lausung', 'sõna', 'väljend', 'õpetus' ning filosoofias ka 'inimmõtlemine ja kõnelemine', 'teaduslik ratsionaalsus'. Seega "mütoloogia" (kr *μυθο-λογία*) kirvetõlge võiks olla 'sõnasõna' või 'lugulugu', aga õigem oleks ehk 'jutulugu'; 'müüdiõpetus', 'müüдитеadus'. Vist peaks veel täpsustama, et mõiste *mütoloogia* on kahetähenduslik: (I) *teadusharu*, mis tegeleb müütide kogumisega, nende tekke, tähenduse, leviku jne uurimisega; (II) rahva või rahvaste rühma *müütide kogum*.

Mütoloogia kui teadusharu ajaloo kohta kasutab Jaan Puhvel mõistet *metamütoloogia* (1997: 17), kuid vähemalt käesoleva artikli seisukohalt tundub see mõiste eksitavana, sest müütidega tegelemise ajalugu hõlmab peale teaduste ka filosoofiat ja religiooniga seostuvat, mõnikord omandab tähtsuse ka mütoloogia teine tähendus. Edaspidi kasutatav *müüдитеaduste lugu* pole siiski sugugi parem, kuid ei ole nii pretensioonikas, selle vorm viitab teaduslikkusele mittepretendeerivale ülevaatlikkusele.

Järgnevalt püütakse ajalooliselt vaadelda müüdi piiritlemise katseid. Eesmärgiks on koguda oluliselt erinevaid vastuseid küsimusele "Mis on müüt?" Palju tähtsat müüdi uurimise ajaloos jääb niiviisi subjektiivselt ja teenimatult kõrvale, nagu jäävad kõrvale ka mõnede uurijate hoopis olulisemad seisukohad muudes küsimustes, isegi kui need muud küsimused seonduvad müüdigaga. Kui lühikokkuvõtte tekstis on mingi autori puhul märgitud kirjatöö pealkiri ja ilmumisaasta, siis enamasti on see autori esimene

tuntum asjasse puutuv töö. Ülevaade ei pretendeeri täielikkusele ning sellepärast peab loobuma ka autorite vaadete evolutsiooni käsitlemisest. Kindlasti oleks saanud esile tõsta teisi nimesid, teisi kirjatöid ning kindlasti saaks mõnegi autori seisukohti ka teistmoodi tõlgendada. Müüti piiritleva arutelu tarbeks kogutav materjal peaks laias laastus siiski samaks jääma.

Müüditeaduste loo alguses seisavad Theagenes ja Euhemeros ning ehk veel ka Platon ja Aristoteles. Theagenes Rhegionist jõudis 6. saj. eKr Homerost analüüsides järeldusele, et müüte tuleb tõlgendada allegooriliselt. Samal seisukohal oli suur osa sofiste; stoikud, kes nägid jumalates oma funktsioonide personifikatsiooni; hilisemal ajal Francis Bacon ja vennad Grimmid. Teise lähenemise järgi toimub müütides ajalooliste tegelaste, vallutajate ja kangelaste jumalikustamine. Nii arvas 3. saj. eKr oma teoses sakraalajaloost filosoof Euhemeros ja kuuldavasti olid nii arvanud juba ka paljurännanud foiniiklased, samuti "ajaloo isa" Herodotos. Euhemerismi pooldasid epikuurlased ja enamik antiigi ja keskaja ajaloolastest. Aristoteelse arvamus müüdist kui kunstiteosest, kirjanduslikust jutustusest on lähedane kaasaja analüütikute seisukohale, kes kalduvad müüti fiktsiooniks pidama. Samalaadseid seoseniite võib tõmmata uusmütide looja Platoni kui müüdikriitiku ja valgustusfilosoofide vahele, kes pidasid müüte pettuseks ja väljamõeldiseks.

17.–18. sajandi Euroopa foiniiklasteks osutusid konkistadoorid ja meresõitjad, kes paiskasid müüdiuurijad taas Euhemerose aegsesse segadusse. Värsket müüdimaterjali tõi vanasse maailma nt hispaania munk B. de Sahagún Uus-Hispaaniast, itaalia jesuiidid R. De Nobili ja M. Ricci Indiast ja Hiinast ning prantsuse misjonär J. Lafitau Kanada indiaanlastelt, kusjuures viimane leidis sarnasusi indiaani ja kreeka müütide vahel. Valgustajate eelkäija B. de Fontenelle jäi müüdiküsimuses eriarvamusele (*De l'origine des fables*, 1724). Püüdes põhjendada eri rahvaste müütide sarnasust, pidas ta võimalikuks, et müüdid tekkisid siis, kui loodusnähtuste algpõhjusi otsides neid personifitseerima hakati. Väga kaugele sellest ei jää ka kultuuriantropoloogia eelkäija, itaalia filosoof G. Vico (*Scienza nuova*, 1725), kes väitis, et müüdid kuuluvad inimkonna lapseikka ja peegeldavad loodust poetilise tarkusega. Valgustusfilosoofidele täiesti vastandlikul seisukohal

oli J. G. von Herder, kes nägi müüdis üht inimkonna vaimse arengu põhielementi, positiivse enesehinnangu kandjat.

19. sajand tõi vanas küsimuses ka uusi seisukohti. Välistavat meetodit müüdi tähenduse avamisel kasutas esimesena vist F. W. J. von Schelling (*Philosophie der Mythologie*, 1842), kes väitis, et müüt pole ei ajalugu ega metafoor, et tee müüdi mõistmisele käib müüdi enda kaudu. Samas on müüt esmane ja hädatarvilik materjal kõikidele kunstidele. Sedasama suunda on oluliselt arendanud vene filosoof Aleksei Lossev (1930). Omapärase 51-köitelise entsüklopeedia "Idamaade pühad raamatud" (*The Sacred Books of the East*, vol. 1, 1875) autor F. M. Müller seletab müüti "keelehaiguse" abil: esialgu on kasutatud metafoore taeva, taevanähtuste jne kohta, hiljem on metafooride esialgne tähendus kaduma läinud. Pidades jumalaid päikesesümboliteks, jätkab autor allegoristide teed müüditeadustes. Neist väga kaugel pole ka A. Kuhn (*Mythologische Studien*, 1886–1912), kes arvas, et müüdid on meteoroloogiliste nähtuste üldistused, hiljem on arenemise käigus tekkinud taevanähtuste, allilma jne müüdid. Kuulus Homerose tõlkija, inglane A. Lang seostab müüti rituaaliga (*Myth, Ritual and Religion*, 1887) ja arvab (eeldatavasti positivistide mõjul), et müüdi on tekitanud ratsionaalne püüd mõista loodust ja et seega on müüt midagi primitiivse teaduse laadset.

LÕPPEVA SAJANDI MÜÜDIKÄSITLUSTEST

20. sajandi alguses tõi prantsuse sotsioloog Émile Durkheim (*Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912) esile müüdi sotsiaalse külje, müüdi puhul on oluline kollektiivne psühholoogia ja ettekujutused; vastanduvad individuaalne (kordumatu) ja sotsiaalne aeg (kui ühiskonnaelu perioodiline rütm), individuaalne ja sotsiaalne territooriumi haldamine, põhjuslikkus jpm. Ta vastandas sakraalse kui kollektiivse ja profaanse kui individuaalse. Prantsuse sotsioloog ja etnoloog L. Lévy-Bruhl hakkas kasutama "eelloogilise mõtlemise" mõistet (*Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, 1910). Tema veendumuse kohaselt on kollektiivsed ettekujutused usu objektiks, kõik on ühtne, siin-ja sealpoolne pole eristatav. Müütiline ja eelloogiline on sama asja kaks aspekti. Kollektiivne teadmine väljub meeleanorganite alalt, muutudes seega müütiliseks, tekib veel ka osadus tootemi-

ga. Sellises maailmas pole midagi juhuslikku, aga mitte kõik pole määratud.

Allegorismi kauge järeltulija Ernst Cassirer väidab (*Die Philosophie der symbolischen Formen. Zweiter Teil: Das mytische Denken*, 1925), et inimene on sümbolistlik loom. Mütoloogia on keele ja kunsti kõrval iseseisev sümbolistlik kultuurivorm ümbritseva maailma modelleerimiseks. Ameerika antropoloogia rajaja F. Boas (*Race, Language and Culture*, 1940) uskus müütiliste ettekujutuste, kommete ja rituaalide alateadlikku kujunemist uue elukogemuse vastandumisel traditsioonilisega.

20. sajandi ühe mõjuvõimsama, ritualistliku müüdikäsitluse rajajaks on peamiselt Cambridge'is töötanud James G. Frazer (*The Golden Bough*, 1890–1915).^{*} Tema kinnitab kultusmüütide seotust kalendrisüklitega ning käsitleb müüti kui igandit. Oluliseks peab ta maagiat, jõudude personifitseerimine on hilisem nähtus. Tema eelkäijateks võib pidada E. B. Tylorit ja W. Robertson Smithi, kuulsamateks järeltulijateks F. R. S. Raglanit. Ritualismi müüdidefiniitsoon E. Harrisoni järgi (*Themis*, 1912) vastab teaduse vajadustele, on selge, lihtne, lööv ja viljakas — müüt on riituse toime sõnalis-tekstiline vaste. Kõik müüdid on rituaalsed tekstid, rituaalist lahti rebitud müüt on muinasjutt või legend. S. E. Hymani (1971) väitel saab ritualismiga siduda igasugust müüдитеooriat peale euhemerismi ja primitiivse teaduse hüpoteesi. Folkloristidele mugava metodoloogilise aluspõhjajana pole ritualism oma mõju siiani päriselt kaotanud, kuigi tema hiilgeaeg jääb ettepoole viiekümnendaid.

Kõige asjalikumalt on ritualismi kritiseerinud Austraalia pärismaalaste religiooni uurija W. E. H. Stanner (1974). Aborigeenide folklooris ja usundis esineb kõiki variante, müüte ilma ja koos rituaaliga, rituaale ilma ja koos müüdiga. Näiteks tundub, et paljude astraalmüütidega ei anna siduda mingit rituaali. Ka vene müüдитеoreetiku E. M. Meletinski (1995: 37) arvates alahindab ritualism müüdi intellektuaalset sisu; looduslähedastel rahvastel on müüt ja komme seesama mis meil teooria ja eksperiment.

Stanneri kriitika on tegelikult sotsiaalantropoloogia ühe raja- ja Bronislaw Malinowski idee teostamine. Meie ühiskonnas on müüt igand, ent Malinowski peab (*Myth in Primitive Psychology*,

^{*}Selle katkend on ilmunud *Akadeemias*, 1996, nr 6–8. Toim.

1926) vajalikuks pöörduda uuringutes sinnapoole, kus müüt pole veel igand, kus tal pole teoreetilist tähendust ja nii pole ta ka eelteaduslik teadmine maailmast. Müüdil on puhas praktiline funktsioon hoida ülal traditsioone ja põlvkondlikku järjepidevust, pöördues üleloomulike nähtuste poole eelajaloolises sündmustikus. Müüt kodeerib mõtet, tugevdab moraali, annab käitumisjuhiseid, sanktsioneerib kombeid, ratsionaliseerib ja õigustab ühiskondlike norme. Sellise tee jätkamine viib struktuuralse müüditooriani. Strukturalismi suurkuju, Claude Lévi-Strauss jõuab läbi paljude tööde (vt nt *La pensée sauvage*, 1962) seisukohale, mille järgi looduslähedaste rahvaste kultuurides on tavade ja rituaalide seos ilmne, kuid alati on müüte, mis ei seostu rituaalidega, vahel rituaalid instseneerivad müüdi. Müüt on ühtaegu diakrooniline — minevikus toimunu jutustamine — ja sünkrooniline vahend oleviku ja tuleviku selgitamiseks. Müüt nagu muusikagi on aja hävitamise vahend. Müüt on iseloomulik “metsikule” mõtlemisele, vastandudes meie “kodustatud” mõtlemisele (Lévi-Strauss 1971). Müüdil on oma koht universaalsetes struktuuriprintsiipides, mille järgi igasugune inimkultuur korrastab maailma. Siit on tulenenud ka arusaam, et müüt muudab inimese elu elamisväärsemaks.

Pole ilus jätta mainimata ka psühhoanalüütikuid, kelle panus lõppeva sajandi müüdiuuringutesse algas ehk sangari sünnimüüti analüüsinud O. Rankiga. Freudistid arvasid mõistagi, et müüt on avalik väljendus olulistest psüühikaseisunditest, nt seksuaalsete ihade realisatsioon; C. G. Jung seob korduvalt müüte alateadvusega. Kaasaja filosoofias käsitatakse müüti veel tihti kui fiktsiooni (H. Blumenberg jt, HWP: 311–318). Sellist käsitust võimaldab müüdi samastamine tekstiga, mis näib siiski olevat õigustamatult laiaulatuslik lihtsus.

Paratamatult jäi nimetamata väga tähtsaid müüdiuurijsid, kuid meie lühiülevaate peaesmärk on siiski täidetud. Müüditeaduste loost saime välja kaevata mitu üpris erinevat lähene mist müüdimõistele: müüt on allegooria (Theagenes); moonutatud ajalugu (Euhemeros); lapsik pettus (Platon); kirjanduslooming (Aristoteles); loodusnähtuste personifikatsioon (Fontenelle); inimese eneseväärikuse kandja (Herder); müüt (Schelling); keelehaigus (Müller); prototeadus (Lang); individuaalsete ja kollektiivsete kategooriate vastandumise tulemus (sotsioloogid); sümbol (sümbolistid); riituse sõnaline vaste (ritualis-

tid); struktuuriprintsiip (strukturealistid); oluliste psüühikaseisundite avalik väljendus (psühhoanalüütikud); fiktsioon (analüütilised filosoofid) jpm. Nii ei jäägi üle muud kui koos Lossevigaga öelda: "Kõik on müüt" (Lossev 1991).

MIS EI OLE MÜÜT?

Vastuväiteline tõestamine on matemaatikuid viinud huvitavate tulemusteni mõnikord ka siis, kui tõestamine ise on ebaõnnestunud. Parimaks näiteks on ehk mitteeuclidilise geomeetria sünd. Filosoofias sarnaneb vastuväitelise tõestamisega objekti piiritlemine selle kaudu, mis see objekt olla ei saa. Oma raamatus *Müüdi dialektika* kasutab Lossev (vt Lossev 1991) esimeses etapis müüdi mõiste avamiseks just sellist meetodit. Võttes temast eeskujuna ning kohati ka temale toetudes katsume lühidalt kritiseerida mitmesuguste erialateadlaste hulgas levinud seisukohti müüdi kohta. Mingi eriteaduse ajalugu hõlmavates ülevaateraamatutes on olnud kombeks käsitleda müüti kui selle ala primitiivset vormi. Loodusteadlased on müüdis näinud primitiivset teadust, kirjandusteoreetikud kirjandust, ajaloolased ajalugu, teoloogid primitiivset religiooni jne.

Müüt pole primitiivne **loodusteadus**, sest teadus on ebaisikuline, ta tõed ei sõltu isikust ega hinnangutest, müüt on isikuline, tal on oma isikust ja hinnangust sõltuv tõde, mis siiski peab vastama müüdilistele seaduspärasustele ja struktuuridele. Viimasel ajal on saanud teaduse ja müüdi kõrvutamise lausa moeasjaks ning selle põhjuseks on muutused teadustes. Teadlane ei saa enam olla kõrvalseisja rollis nagu klassikalise teaduse puhul, vaid peab mõistma enese kuulumist samade protsesside mõjupiirkonda, mida ta uurib (Müürsepp 1998). Teaduse mitteteaduslikku osa rõhutatakse ka alljärgnevas, maailmapilte puudutavas lõigus. Kummatisi seisneb just teaduse ja müüdi sarnasuste märkamises ning teadvustamises üks teadusfilosoofia ja teaduse põhimõtteline erinevus müüdist. Küsimus pole selles, kas teadus on teaduslikult mõtleva inimese jaoks sama objektiivselt antud nagu müüt mütolooliliselt mõtleva inimese jaoks, vaid võtmesõnaks on hoopis kahtlemine. Kahtlemine oma teadmistes sünnitab teadust ja hävitab müüti, mis vajab oma olemasoluks usaldavat uskumist, see aga hajub niipea, kui inimesele tuleb pähe võimalus kahelda. Kui

teadlasele mingi tulemus meeldib, peab ta selles mitmekordselt kahtlema (Kasak 1998a). Teaduse puhul on kõige tähtsam tema tunnetuslik külg, mis müüdi puhul ei domineeri.

Müüt pole primitiivne **filosoofia**, sest see nagu teaduski on eelkõige kriitiline ja kahtlev. Lääne filosoof kahtleb peaaegu kõiges peale iseenda olemasolu (jätame siinkohal kõrvale need vähesed erandid, mis kinnitavad reeglit). Müüdiline inimene küll eristab ennast maailmast, kuid mitte erilisena. Põhimõtteliselt erinev on võimaliku ja võimatu piiritlemine filosoofias ja müüdis. Müüt pole metafüüsiline konstruktsioon, vaid tavapärastest sündmustest äralõigatud tegelikkus. Filosoofile, kes usub tunnetatava välismaailma olemasolu, tundub, nagu oleks mütoloogilises maailmas kõik võimalik, otsekui poleks müüdilise inimese jaoks miski üleloomulik. Sellepärast ongi teatmeteostes müüdi defineerimisel sagedasti kasutusel epiteedid “üleloomulik” ja “fantastiline”. Traditsioon piirab võimalikku ja võimatut omamoodi ja mõnes mõttes väga järgalt, sest kahtlemise võimaluski puudub. Mütoloogilised konstruktsioonid on kõrvalseisja jaoks kõikelubavad, kuid traditsioonilisel mõtlejal ei ole võimalust ehitusreeglistikku algusest peale ise kehtestada.

Müüt pole primitiivne **ajalugu**, sest see uurib juba möödunud aega. Ajaloos on kolm kihti: minevikufaktid, nende tõlgendus ja enesetunnetus. Müüdi faktid ei ole ainult minevik, vaid kestav ja oluline osa maailmast ja ka enesetunnetus lähtub neist. Müüdiline aeg koosneb nii sakraalsest kui profaansest komponendist, kusjuures sakraalset aega saab käsitada ka kui kestvaid olevikku (Eliade 1992: 65).

Müüt pole primitiivne **kirjanduslooming**, sest see ei pea vastama objektiivsele tegelikkusele, müüt aga peab. Müüdiloomingus pole subjektiivsel fantaasial kuigi suurt osa. Mütoloogiliselt mõtleva isiku jaoks on müüt objektiivselt antud. Müüt pole väljamõeldis, ta ei kujuta mitte ideaale, vaid reaalsust.

Müüt pole primitiivne **religioon**, sest religioon hoiab lahus ideaalse ja reaalse, sümboli ja sümboliseeritava, loomuliku ja üleloomuliku, jumala ja maailma, uskliku subjekti objektist, millesse ta usub. Mütoloogilises maailmas neid ei eristata, kumardatakse nii loomulikku kui ebaharilikku (meie mõistes üleloomulikku), usk ja teadmine pole lahutatud. Müüdiloomingus peitub lootus

maailmaprotsesse rituaalide kaudu suunata. Religioon lubab üleloomulikku, kuid lahutab selle tegelikkusest, mütoloogias on kõik üks tervik. Müüdilises maailmas pole midagi üleloomulikku, sest pole midagi ülelooduslikku (Matjus 1998).

Müüt ei ole **dogma**, sest see on absolutiseeritud ja eeldab religioosset kogemust. Müüt on ajalooline ja võib olla olemas ka ilma religioonita.

Müüt ei ole **allegooria**, sest see on kaudne, müüt on aga otsene. Allegooria vorm ei lange kokku (või kui, siis tinglikult) mõtte sisuga, müüdi puhul nad langevad kokku.

Ja lõpuks, müüt ei ole **fiktsioon**, sest seda usutakse mängult, müüti aga päriselt ja usaldavalt. Usaldav uskumine on teadvustamata, täielik ja tingimusteta, usutakse nii väga, et isegi ei usuta, et usutakse, kahtlus ei tule pähegi. Müüdi üle ei saa mõelda seda hävitamata. Müüt pole loogilise mõtlemise objekt, usutakse müüti, mitte selle sisu.

Sissejuhatuses oli juba juttu, et müüt pole tekst, müüdi fenomenoloogiat ei ole võimalik esitada (Panikkar 1989: 212). *Mythos* ei lase ennast taandada *logos*'ele.

MIS ON MÜÜDILE OMANE?

Müüdi piiritlemine üksnes eituse kaudu on ilmselt ebapiisav, kuid see annab kujutluse ülesande keerukusest. Järgnevalt teeme juttu müüdisse puutuvast, pretendeerimata definitsioonile. Kui mitte uskuda folkloriste ja mütolooge, kes arvavad, et müütide aeg on läbi ning neid saab nüüd üksnes uurida (Kõiva 1998), siis tuleb meil pidada võimalikuks tänapäevaste müütide olemasolu ning müüdi-loomu jätkumist. Ehkki ehedate originaalmüütide nomenklatuur võib olla suletud või avatav üksnes transpersonaalselt (Priimägi 1998), tuleb kõne alla ka kunstlik müüdi-looming, nii nagu sellega juba inkade riigis algust tehti (Kulmar 1998). Püüame järgnevate selgituste juures ka seda arvestada.

Nagu teatmeteosed väidavad (EE, EKSS, HWP), on traditsiooniline müüt pärimuslik mõtlemise vorm ja maailmanägemise viis. Põhielemendiks fantastiline (parem oleks, nagu juba öeldud, ebatavaline) jumal, demon või kangelane, kes on konkreetne ja individuaalne. Nende abil püüab müüt ületada vastuolusid, näi-

teks elu ja surma vastuolu. Tänapäevases kontekstis võib protestida uute müütide pärimuslikkuse vastu ning segaduse vältimiseks võib neil juhtudel mõiste *pärimuslik* asendada mõistega *ühiskondlikult sisendatud*, mis tegelikult sisaldab ka pärimuslikku.

Müüt samastab üldmõiste ja konkreetse objekti, objektiivse ja subjektiivse, sisemise ja välise, osa ja terviku jne. Kõik on kõiges, ta elustab ja hingestab kõike. Müüt on enesesisendus, ta objektiveerib subjektiivseid kollektiiv-alateadvuslikke elamusi, emotsioone, tahtelisi püüdlusi jms (kõrvalseisja jaoks) fantaasiate kujul. Tunded valitsevad intellekti, emotsioonid mõistust.

Müüt muudab maailma elamisväärsemaks, selliseks, milles tasub elada (Lill 1998). Müüdiga seotud rituaalide ülesanne on hoida maailm alles, pikendada olemasoleva maailmakorra säilimist. Siit võib pärit olla ka antiikastroloogias sõnastatud eesmärk, mille järgi astroloogi ülesandeks on "sündmuste päästmine" (Newton 1978). Rituaalid kannavad veel üht tähtsat funktsiooni, nad peavad kindlustama pärimuse edasiandmist kõrvalseisjatele, kes pole veel omandanud seda, mis müüdi juurde kuulub.

Traditsiooniline müüt on ühiskondlik looming, mis väljendab kollektiivi ühtsust, terviklikkust ja kooskõla maailmatervikuga. Müüdi kaudu toimub maailmakaemus, mitte arusaamine, tunnetatakse ennast ja ühiskonda kui olulist osa maailmatervikus. Müüt räägib elava keelega, ei vaja interpretatsiooni. Müütilised kujundid ei ole tinglikud, vaid otsesed.

Müüt nõuab usaldavat uskumust. Kui seda pole, siis saavadki müütidest allegooriad, väljamõeldised, lõbusad lood, hüpoteesid jne (Sutrop 1998). Ka tänapäeva müüdid, kui neid enam ei usuta, muutuvad kas tõestamata või lausa valedeks hüpoteesideks.

MÜÜT JA MAAILMAPILT

Teatmeteoste väitele, et müütides käsitletakse maailmapildi olulisimaid osi, on raske vastu vaielda. Maailmapildi defineerimine pole just palju kergem müüdi defineerimisest, piirdume sellega, et tegemist võiks olla kogu maailma käsitleva kujutluspildiga subjekti teadvuses, millele võiks juurde lisada korrastava teadmiste

süsteemi, mis aitab seda pilti mõista koos selle juurde kuuluva mittepiltliku ning raskesti kujuteldavaga.

Maailmapildi korrastamine subjekti teadvuses võib toimuda mitut moodi ja sellepärast on võimalikud mitmesugused maailmapiltide tüübid. Püüame poolnaljatamisi esile tuua mõningaid neist.

Teaduslik maailmapilt tugineb paradigmasid järgivate järjekindlate uurijate poolt õigeks peetavate meetoditega saadud ja õigeks (või efektiivseks) peetud süstematiseeritud ja objektiveeritud teadmiste kogumile kõigest olevast. Inimese koht maailmas on oluline vaid tema enda ja teiste temataoliste jaoks. Maailm eksisteerib meist sõltumatult, selle mõistmiseks tuleb olla maksimaalselt objektiivne.

Filosoofiline maailmapilt tugineb kõige üldisematele abstraktsetele mõistetele, mis enamasti postuleeritakse või tuletatakse mingil järjekindlal meetodil, lähtudes tervest mõistusest või vaieldamatust kogemusest, kusjuures võidakse arvesse võtta filosoofilisi tekste. Problemeeme püütakse lahendada loogilise analüüsi ja mõtteeksperimentide abil. Inimese koht maailmas sõltub konkreetselt filosoofiast.

Religioosne maailmapilt tugineb ilmutuslikele ja sisekaemuslikele tõdemustele ja (või) religioossetele tekstidele ning nende tõlgendustele. Olulisimad maailmavaatelised probleemid lahendatakse jumala(te) tegevuse ja tahte abil. Inimene saab oma usu ning tava- ja rituaalse tegevuse kaudu mõjustada enda ja ühiskonna saatust.

Mütoloogiline (müüdiline) maailmapilt tugineb pärimuslikele usaldav-uskumuslikele kujutelmadele, milles ebatavaliste (eemalseisja jaoks üleloomulike) olendite, olevuste, sündmuste jne abil mõistetakse, seletatakse ja taasluuakse maailma ning loodus- ja ühiskonnaähtuste tekkimist, nende edasikestmise põhjusi ja tingimusi. Inimene saab rituaalse tegevuse kaudu oluliselt mõjustada maailmanähtusi. Müüt kuulub müüdilise maailmapildi juurde, nagu jumal(ad) kuuluvad religioosse või objektiivne tegelikkus füüsiku maailmapildi juurde.

Maailmapilte võib liigitada mitmeti. Mõnikord on raske eristada inimese enda maailmapilti maailmapildist, mida ta sisendab teistele. Näiteks poeetiline (kunstiline) maailmapilt, mis tugi-

neb looja subjektiivsele tegelikkusele. Selles on suur osa autori loodaval kujundil, mis võib teadlike ja alateadlike seoste kaudu olla seotud (subjektiivse) tegelikkusega. Objektiivset tegelikkust võib ignoreerida. Inimesel on maailmas oluline, mõnikord lausa peamine koht. Näib, et sellise maailmapildi muundumine looja enda omaks pole (võib-olla aastatuhande vahetuse meeoludest kantuna) enam haruldus. Raske on sellist maailmapilti millegi eelneva alla liigitada, kuid omaette positsiooni eelnevas loetelus ta ka vist ei vääri.

Maailmapildis on kommunikeeritavaid ja mittekommunikeeritavaid piirkondi. Elementaartõde on, et kõige raskem on kommunikeerida (mõistetavalt edasi anda) puhtsubjektiivset. Sellest rääkides on meie ainus lootus, et kuulaja sarnaneb meiega, lootus, et ta suudab tänu oma kogemusele ette kujutada, millest on jutt. Ka arusaamine müüdist, oluline osa müüdist kuulub subjektiivsesse maailma, nii nagu 1998. a suvelõpu müüdikonverentsil Kiidil (kust pärinevad artikli seni ilmumata viited) naljatas L. Priimägi: "Müüt on armastuse tõsisem vorm." Teiste sõnadega, nad sarnanevad vähemalt verbaalse mittekommunikeeritavuse poolest, aga mõlemat on siiski sõnade abil võimalik mõistetavaks teha, kui kuulajal on piisav kogemus ja ettevalmistus.

MÜÜDI MÄÄRATLEMISEST

Inimlikule uurimisele alluvad kõige halvemini inimese endaga seotud probleemid ja seda ka siis, kui jätame kõrvale olulisusest tingitud ebaobjektiivsuse. Teaduse üheks peaülesandeks on saada tõeseid ja kommunikeeritavaid tulemusi. Kui uuritav materjal on uurijatele emotsionaalselt tähtis, on neil raske jääda objektiivseks. Nii peab psühholoogia pidevalt võitlema uksest ja aknast sissekippuva parapsühholoogiaga, mis nõuab psühholoogialt tegelemist masside jaoks tõeliselt olulise, antud juhul nõidumise ja ennustamisega (Allik 1998: 48).

Analoogilises seisus on ka mütoloogid. Neil tuleb pidevalt kokku puutuda müstika ja maagia huvilistega. Sellepärast tuginevadki folkloristid oma arusaamades ritualistlikele ja sümbolistlikele seisukohtadele, mis võimaldavad teha mütoloogil teadust tänapäeva mõttes. Ja sellised lähenemised on tõepoolest edukad ning võib-olla ainsad edukad lähenemised teadusliku tulemuse

mõttes. Ometigi jääb müüdi tajumise tunne vaevama seda kord kogunud inimest ning müüdiuuriija töö tundub talle ebaoluline. Selline rahulolematuse põhjustab suure hulga müüdikonverentside korraldamise, mis peale osavõtjate vastastikuse harimise kuigipalju uut müüdi kohta öelda ei suuda. Müüdis peitub midagi väga olulist.

Kiidi seminaril võis kuulda, et teadlaste ja filosoofide maailmapildid taaslähenevad mütoloogilisele. (Parima eestikeelse ülevaate teadusfilosoofias toimuvast annab hiljuti tõlgitud A. F. Chalmersi raamat (1998) koos Rein Vihalemma järelsõnaga.) Eestiski on hakanud ridamisi ilmuma artikleid, kus teadust võrreldakse müüdiga. Esimese sellekohase laiemalt tuntud ettekande Eestis tegi Undo Uus juba 1988. aastal. Nüüd, kümme aastat hiljem, on meil sellest saanud suurmood. Mütoloogilise maailmaühtsuse idee võib edaspidigi anda teaduse ja filosoofia arenguks väga palju uut, kuid vaevalt küll saab selline lähenemine viia müüdi ja teaduse kokkusulamisele.

Kui vältida argiteadvuse mõistet ning nimetada neid, kes ei saa mõtlemise ja sellega seotud kirjatöö või õpetamise eest palka, mitteprofessionaalseteks mõtlejateks, siis ka nende maailmapilt on tänapäeval lähenemas mütoloogilisele, tunnuseks arusaam, et kõik on kõiges. (Selgituseks: mitteprofessionaalne mõtleja võib oma tasemelt paljudest professionaalidest kaugelt üle olla, kuid ta ei kannu oma sõnade eest sellist ühiskondlikku vastutust nagu palgaline mõtleja.)

Nagu lõpmatuse uurimise ajalugu on näidanud, võivad täiesti mõistlikud ja loogilised eeldused ning täiesti loogiline analüüs viia valedele järeldustele. Kõige raskemate filosoofiliste probleemidega tegeldes ei tohi loogikale ja matemaatikale panna liiga suuri lootusi, nad ei pruugi meid aidata, kui me ei tea, kui me ei aima. Veel pole aeg täiesti kõrvale heita kujundlikku ja tunde põhist mõtlemist, ja kes teab, võib olla leitakse tulevikus selliste raskete küsimuste analüüsiks, mida ei anna pulkadeks lahti võtta ja kokku panna, midagi võimsamat kui loogika (Kasak 1998b: 132). Ometigi on hiljem, nii nagu lõpmatuse uurimise juures, pärast uute olemuslike tõdemuste tabamist edasiliikumine võimalik jällegi ainult loogika abil, sest tervemõistuslik analüüs võib osutada ebapiisavaks (nii tekkis näiteks transfiniitne matemaatika). Pole välistatud, et müüt on sama järku keeruline nähtus nagu

lõpmatus ja selle analüüsiks on veel alles vaja leida see hüpe, mis oleks võrdväärne hulgateooria rajamisega matemaatikas.

Mulle tundub, et müüt on selline terviklik kild maailmapildist, mis kajastab selle mingit olulist, kuid mittekommunikeeritavat tahku. Müüti ei ole võimalik analüüsida tema olemust kaotamata. Tekstide analüüs ei ava müüdi olemust filosoofile ja folkloristile, nii nagu füsioloog ja bioloog ei suuda avada armastuse olemust. Kaasaeg nõuab analüüsi. See on raskeim, kuid võib-olla ainus loogiline ja vastastikku edasiantav tee teadmiste juurde. Mütooloogide töö võib tunduda nokitsemisena, kuid see on ainus teadus, mida müüdi ümber teha saab ning sellise töö kaugemaid tagajärge pole me hetkel võimelised ette nägema. Müüdi oluline, kuid kommunikeerimatu tahk tuleb lahutada müüditeadustest, aga seda saab väljendada kunstide ja religiooni kaudu.

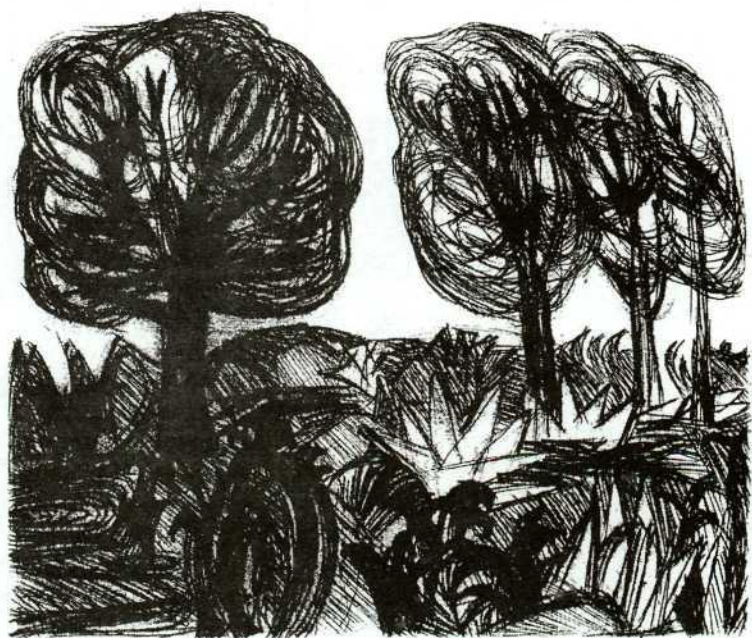
Kirjandus

- A l l i k , Jüri 1998. Psühholoogia, parapsühholoogia, ebapsühholoogia. — *Arutlusi teadusest ja tõest*. Võru Instituudi Toimetised, nr 5. Toim. J. Kangilaski, E. Kasak. Võru: Võru Instituut, lk 48–54
- C h a l m e r s , Alan F. 1998. *Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?* Tartu: Ilmamaa
- D o u g l a s , W. W. 1953. The Meanings of "Myth" in Modern Criticism. — *Modern Philology* I, pp. 232–242
- E e l s a l u , Heino 1997. Arutlus müüdist. — *Akadeemia*, nr 5, lk 1053–1064
- E l i a d e , Mircea 1992. Sakraalne ja profaanne. — *Vikerkaar*, nr 4–12 (viide ptk-le "Sakraalne aeg ja müüdid", nr 7, lk 65–70)
- H y m a n , S. E. 1971. The Ritual View of Myth and the Mythic. — *Myth, a Symposium*. 4th ed. Ed. by T. A. Sebeok. Bloomington, London: Indiana University Press, pp. 136–153
- H W P = J. Ritter, K. Gründer. Mythos, Mythologie. — *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 6. 1984. Basel & Stuttgart, S. 281–318
- K a p l i n s k i , Jaan 1998. Müüdi määratlematusest. — Ettekanne seminaril "Müüt ja müütilisus", Kiidil, 28.–30. august (vt Kasak 1998a)
- K a s a k , Enn 1998a. Müüt ja müütilisus. — *Sirp*, nr 37, lk 18
- K a s a k , Enn 1998b. Loogika ja lõpmatus. — *Arutlusi teadusest ja tõest*. Võru Instituudi Toimetised, nr 5. Toim. J. Kangilaski, E. Kasak. Võru: Võru Instituut, lk 127–134

- K u l m a r, Tarmo 1998. Müüdi tähendusest muistse Peruu ühiskondades. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)
- K õ i v a, Mare 1998. Müüdikäsitlusest kultuuriantropoloogias. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)
- L é v i - S t r a u s s, Claude 1971. *The Structural Study of Myth. — Myth, a Symposium*. 4th ed. Ed. by T. A. Sebeok. Bloomington, London: Indiana University Press, pp. 81–106
- L i i l, Anne 1998. Müüdi mõiste kujunemine Kreekas. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)
- L o s s e v, Aleksei F. 1991. Dialektika mifa. — *Filosofija. Mifologija. Kul'tura*. Moskva: Izd. Polititšeskoi Literaturõ, s. 21–146 (esmakordselt ilmunud 1930)
- M a t j u s, Ülo 1998. Püüdes müüdilise piiridele. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)
- M e l e t i n s k i, E. M. 1995. *Poetika mifa*. Moskva: Vostotšnaja literatura
- M ü ü r s e p p, Peeter 1998. Tänapäeva täppisteaduse lähenemisest *mythos'*ele. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)
- N e w t o n, R. R. 1978. *The Crime of Claudius Ptolemy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press
- P a n i k k a r, R. 1989. Mythos und Logos. Mythologische und rationale Weltansichten. — *Geist und Natur*. Hrsg. von H.-P. Dürr, W. Ch. Zimmerli. Bern, München, Wien: Scherz
- P r i i m ä g i, Linnar 1998. Müüdilooime võimatus. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)
- P u h v e l, Jaan 1997. *Võrdlev müütoloogia*. Tartu: Ilmamaa
- S p e n c e, L. 1994. *Introduction to Mythology*. London: Senate
- S t a n n e r, W. E. 1966. *On Aboriginal Religion*. Sydney
- S u t r o p, Margit 1998. Müüt ja fiktsioon. — Ettekanne seminaril “Müüt ja müütilisus” (vt Kasak 1998a)

ENN KASAK (sünd. 1954). Lõpetas TRÜ füüsik-teoreetikuna (1981). Füüsika-matemaatikakandidaat (astrofüüsika) 1990. Alates 1981 töötanud Tartu Observatooriumis ja mujal. Pidanud loenguid TÜs, EPMÜs ja TPÜs.

Lohusalu II ruind.

7. p. ruind. 13

EVI TIHEMETS. Lohusalu. II

VABA NAINE
14. SAJANDI VANKUVAS
MASKULIINSES ÜHISKONNAS
Siena püha Katariina 1347–1380

Fanny de Sivers

Katariinasid on ajaloos üsna palju, ka pühakute seas. Meie kadripäev, mida traditsiooniliselt pühitsetakse 25. novembril, ja samuti kõik katariinalikud pidustused ning riietusesemed, mis keskajal moodi läksid, seostuvad Aleksandria Katariinaga, kes paistab olevat enam-vähem legendaarne kuju. Temast jutustatakse kui ülitargast printsessist, kes kaitses ristiusku ja vaidles edukalt igasuguste paganlike filosoofidega, mille tulemuseks oli muidugi kuulsusrikas märtrisurm 4. sajandi algul. Et selle Katariina lugu on ebatõenäoline, võeti tema nimi ametlikust Rooma kalendrist 1969. a maha. Arvan siiski, et ta oli olemas, ainult lihtsam ja "argipäevasem" kui vagades juttudes.

Igatahes sai Caterina Benincasa — Siena püha Katariina — sealt oma nime. Selle neiu lugu osutub aga palju iseäralikumaks kui tema kauge nimekaimu eluseiklus, juba sellepärast, et ta sekkus aktiivselt avalikku ellu ajastul, mil naine ei tohtinud poliitilistes ega religioossetes küsimustes üldse kaasa rääkida.

Imekombel tuntakse teda aga üsna vähe, kuigi ta on sama haruldane kuju kui Jeanne d'Arc, ja isegi ajaloolased kipuvad teda vahel ignoreerima, vaatamata sellele, et itaalia kirjanduses võrreldakse teda Petrarccaga ja et ta kuulub nende väheste naiste hulka, kellest on saanud "Kiriku doktor". Tuttavaid prantsuse intellektuaale küsitledes selgus, et maskuliinses maailmapildis paistavad sellised naised ebameeldivad, hädaohtlikud, igatahes — nad "segavad"! Neid ei osata paigutada ühessegi normaalsesse lahtrisse.

Siena Katariina oli protestant enne reformatsiooni, väitis üks tuttav prantsuse luterlane. Aga võib ka arvata, et tarku kirikumehi häirib naine, kes hakkab neid õpetama. . .

HÄDA SIIN JA HÄDA SEAL

Oma lühikese elu elas Katariina segase 14. sajandi keskel.

Ajalugu näitab, et kõik sajandid on mingis mõttes segased. Kuid 14. sajand kuulub kindlasti kristluse ajaloo kõige tumedamate peatükkide hulka. Näljahädadest on saanud Euroopa krooniline haigus ja nendega seoses tekib pidevalt rahunemist. Must katk kõnnib ka ringi ja niidab terved külad maha. Paar aastat enne Katariina sündi kaotab Siena linn nõnda kolm neljandikku oma elanikest. Igal pool kaklevad inimesed omavahel: Prantsusmaal on alanud Saja-aastane sõda inglaste vastu; Saksas valitseb anarhia — muide on Hansa liit vist ainuke organisatsioon, kus osatakse asju ajada ja nõnda ka merevõimu kindlalt käes hoida; venelased maadlevad mongolitega, aga need on nii kaugel, et ei torka silma ega piina unetutel öödel. Seevastu teeb aga Itaalia oma tülitsevate linnadega pidevalt muret. Firenze näiteks kogub liitlasi paavsti vastu ja see peab Roomast põgenema Avignoni, kus teda igasugused imelikud prantsuse kardinalid “sisse piiravad”, kellest öeldakse, et nad on rohkem “jõhkrad sõjasellid kui preestrid”, ja kui neid saadetakse Itaaliasse korda looma, siis tuleb sellest veel rohkem pahandust. Kõik linnad, perekonnad, suguvõsad on omavahel tülis. Toored palgasõdurid, kelle seas kohtab seiklejaid kõigist Euroopa maadest, röövivad ja tapavad jõudumööda. Selle nuhtluse juures ei ole inimestel aegagi mõelda, et Idast kerkib veel uus hädaoht: türklased on juba otsapidi Euroopas, ja sultan olevat kuulutanud, et ta loodab varsti “serveerida oma hobusele heinu Püha Peetruse altaril”.

Materiaalsete hädade ning hädaohtude kõrval on põhjust haleda ka moraalse laostumise üle. Ometi on ristirahva seas veel palju korralikke inimesi ja isegi selliseid, keda võib pühaks pidada. Selles suhtes näitab Avignoni õukond üllatavat kontrasti: kõik paavstid — kuigi nende kohta on halba kirjutatud — paisavad olevat väga korralikud, isegi eeskujulikud hingekarjased, aga nende ümbruses liigub raha- ning auahneid aferiste ja kardinalide perekonnaliikmeid, kes püüavad olukorrast isiklikku kasu

lõigata. Katariina “dialoogidest” ja Rootsi püha Birgita kirja-dest, kes sureb Roomas 1373, leiame jubedaid lugusid kaasaegse ühiskonna kommete kohta. Nii näiteks tapavad augustiinlased oma kloostriüleme Siena lähedal San Antonio kloostriis, ja rahumeelse Franciscuse kodulinna Assisis tekib Sagro Convento frantsiskaanlaste seas kaklus, mis läheb varsti nugade peale ja mille tagajärjeks on lõpuks neli surnut.

NAINE MASKULIINSE ÜHISKONNAS

Nagu teada, juhivad kirikuaşju mehed. Mehed teevad ka poliitikat, peavad sõda, loovad korda ja korralagedust. Ka kristlikes maades valitsevad meeste arusaamad. Naine on teisejärguline olend, eriti nn ladina maades, kuigi pühakiri tunnistas teda täisväärtuslikuks inimeseks, kes kannab jumala ees samasugust vastutust kui mees.

14. sajandi Itaalias on naise elutee selgesti piiritletud: ta on määratud abielluma ja lapsi ilmale tooma. Sagedane rasedus võib ta enneaegselt hauda viia, aga mõned peavad siiski vastu, nagu Monna Lapa, Katariina ema, kes andis oma kuulsale tütrele kakskümmend neli õde ja venda.

Naine peab olema majatöodes kasulik ja välismaailma ees dekoratiivne. Seda programmi õpetatakse Katariinale juba algusest peale. Monna Lapa aitab tal juukseid kuldblondiks värvida, näitab, kuidas riietuda ning ehteid kanda, seletab, missugused tüdrukud meestele meeldivad.

12-aastaselt on tütarlaps “abielukõlblik”. Siis hakatakse talle tõsiselt sobivat peigmeest otsima. See peab perekonna maitsele ja majanduslikele ning sotsiaalsetele kaalutlustele vastama. Enamasti müüakse tütar maha või teda koheldakse vahetuskaubana.¹

Armastusest saab sellistes tingimustes vaevalt juttu olla. Dante ja Beatrice lugu ei tohi võtta eeskujuks. (Muide sureb Dante a 1321, niisiis paarkümmend aastat enne Katariina sündi.) Kontrollimata armumine võib perekonna plaanid segi ajada. Selle vältimiseks tuleb tütarlapsel “silma peal hoida”. Ta ei tohi kodust

---

¹Vt F. de Sivers. Needus naise peal. — *Vikerkaar*, 1996, nr 11–12, lk 77–88.

välja minna muidu kui ainult venna või mõne vanema inimese saatel. Paistab, et ka Beatrice nägi Dantet üliharva.

Antud kontekstis tundub Katariina lugu täiesti fantastiline. See õpetab meile, et originaalne vaim ja tahtejõud üksi ei tee vabaks. Tõeliselt vabaks saab ainult jumala jõuga.

KRISTUSE KOOLITUSEL

Katariina sündis auväärt värvali peres viimase lapsena. Kõrgelt künka otsast oli talle näha massiivne kindlusetalaoline San Domenico, dominikaani kirik, mille torni kohal silmas Katariina kuueaastasena Kristust paavstlikus toreduses, koos Peetruse, Pauluse ja Johannesega. Kristus naeratab talle ja õnnistab teda.

Sellest silmapilgust peale muutus lapse elu ja olemus täiesti. Ta hakkas otsima üksindust, lootuses, et Jeesus ilmub uuesti. Aga midagi ei juhtunud, ei metsas ega kirikus. Kui ta oleks olnud poiss, siis ta oleks läinud kloostrisse.

Aastad aga veerevad. Katariina on ilus tüdruk, tal on imeilusad juuksed. Vanemad ei saa aru, miks ta ei taha mehele minna. Õde Bonaventura on juba õnnelikult abielus, tema teab, mida naisele on elus vaja. Ema saadab tõrksa tütre Bonaventura juurde "kerget" elu õppima. Ja alguses paistabki, et Katariina läheb õnge. Aga siis annab Ettenägevus märku: Bonaventura sureb lapsevoodis. Ja Katariina südant hakkab närima patutunne. Iseeneses ei ole miski asi halb, keelatud on aga see, mis ei sobi kokku kutsumusega.

Aga mida teha nüüd vanematega, kes ikka veel otsivad hoolega parajat meest?

Dominikaani preester Tommaso della Fonte, keda Katariina tunneb lapsepõlvest saadik ja kellest nüüd on saanud tema pihhiisa, soovib perekonna väikekoodanlike plaanide nurjaajamiseks radikaalset vahendit: juuksed maha lõigata! Seda Katariina teebki suguvõsa suureks pahameeleks. Karistuseks antakse talle perekonnas majateenija koht. Kui sa ei taha olla "daam", siis ole "ori"! Katariina kannatab kõik välja, suretab liha, sööb ainult leiba ja toorest aedvilja, annab paremad palad kassile. Magab kõval laudvoodil ja palvetab ööd-päevad.

Ema on ahastuses. Aga isa näib tütrest aru saavat. Ta imetleb tema vagadust ja kaitseb teda perekonna ees. Katariina ise leiab

lahenduse: kuna abielu ei tule kõne alla, astub ta dominikaani Kolmanda Ordu õdede kogukonda. Need ei ela kloostris, aga nad kannavad musta mantlit ja selle all valget rüüd ja pühendavad oma elu palvele ning patukahetsusele. Sellega on Katariinast nüüd saanud *mantellata* ja sotsiaalselt selgesti määratletud naine. Tal on nüüd õigus seltskonnast eemalduda, oma toanurgas vaikselt mediteerida, ka rangeid enesekasvatusevahendeid kasutada. Kolm aastat vaikust ja ettekujutamatu intiimsust jumalaga! Kõnelused Jeesusega toovad selgust kõigisse eluküsimustesse, nad valgustavad ka meeleparanduse meetodeid, mis meie sajandil paistavad barbaarsed ja mis ka minevikus teenisid vahel kõrkust või masohismi. "Hingele on hädaohtlik ja kahjulik toetuda ainult pattude mahamaksmisele," kirjutab Katariina. "Aluseks tuleb võtta pigem püüe taevalikule armastusele ja sisemised voorused, mida aeg ega koht ei suuda mõjustada. Pattude mahamaksmine kõlbab vahendina. Teda ei tohi tema enda pärast tahta. Parem on isekust maha lüüa kui keha suretada. Siis võib kihutada valguses, vabana ja ilma vaevata."

Läbikäimine Jeesusega ei lihtsusta elu. Ka Katariina ei pääse kiusatustest. Maistel asjadel on ju oma võlu, ja vaatamata kõigele vaimustusele väsis inimene vahel nii füüsiliselt kui ka moraalselt. Võib-olla sosistab vahel ka Saatan kõrva, et oleks palju mõistlikum elada nagu kogu maailm, vähema vaeva ja pingutusega. Ja kas kõik need nägemused ning ekstaasid ei ole pigem haige fantaasia vili? Mis on tõde, mis on vale? Kuhu asetub piir tõeluse ja illusiooni vahel?

Jeesus ise annab kriteeriumi: "Kuna mina olen Tõde, siis võid kindel olla selles, et nägemused, mis tulevad minult, annavad hingeale alati suuremat tõe tundmist. Hingel on aga tarvis kõigepealt tunda tõde minu ja iseenda suhtes: ta peab mind tundma ja iseennast tundma. Selle kaudu austab ta mind ja põlgab iseennast. See ongi alandlikkus. Minu nägemused ja minu ilmutused teevad hinge vältimatult alandlikumaks, näidates talle ikka enam oma viletsust. Need nägemused aga, mida valede isa ja kõrkide kuningas ette paneb, annavad teataval määral eneseaustust, teatavat ülbust, mis iseloomustab üliuhkust, ja hing jääb ülespuhutuks ning on täis tuult."

Kogu oma hariduse saab Katariina otse Jumal-Pojalt, kes teeb kirjaoskamatus värvali tütrest soliidsete teadmistega teoloogi.

Ükski illusioon ei ole võimeline sellist intellektuaalset rikkust pakkuma. Ka praktilistes küsimustes aitab Jeesus tütarlast arengus edasi. Et lugemine-kirjutamine kuulub sel sajandil veel haruldaste kunstide hulka, ei ole ka Katariinat õpetatud tähti veerima. Ometi tahaks ta kirikus psalme kaasa laulda. Ja innuka palve peale annab Jeesus talle võime lugeda liturgia tekste, kuigi ta elu lõpuni tähestikuga hakkama ei saa.

See õppeaeg kestab kolm aastat ja lõpeb nn müstilise pulmaga 1368. a karnevalipäeval. Ühendust jumalaga on püütud mitmeti analüüsida, kuid kõik müstikaga seotud ilmingud viivad nii kaugele meie argikogemustest, et nende kirjelduseks on raske leida õigeid sõnu. Võrdlus pulmadega annab kindlasti õige idee harukordsest lähedusest ja äratundmisest, kuid võib samas ka eksiteele viia. Katariina kirglik armastus on kõrgemast liigist. See lähtub *Credo*'st ja Jeesuse enda sõnad annavad talle orientatsiooni:

“Mina, sinu Looja ja sinu Päästja, kosin sind usus, mida sa pead hoidma puutumatuna kuni päevani, mil sa pühitsed minuga taevas igavesi pulmi. Julgust, *figlia mia*; täida mehiselt ja ilma kõhklemata kõik ülesanded, mis sinu Ettenägevus sinu kätte annab. Usu jõuga saad sa kõikidest oma vastastest jagu.”

APOSTEL RAHVA SEAS

Ühendus jumalaga ei jäta aega unistamiseks. Kõigepealt saab Katariina käsu perekonda tagasi pöörduda ja ema-isa majatöös aidata. Tüdruk on sügavalt pettunud, ta läheks ükskõik kuhu, aga mitte enam sinna, kus ta juba nii kohutavalt on kannatanud. Aga Jumal-Poja mõrsja peab julgema. Nutmine siin ei aita, sest “taeva poole peab lendama kahe tiivaga”, s.t teenima jumalat ja ka ligimest.

Katariina võtab end kokku, läheb koju tagasi ja teeb, nagu poleks vahepeal midagi juhtunud, küürib põrandat, peseb nõusid, küpsetab leiba. . . Perekond on üllatunud, aga ei uuri loo tagapõhja. Häda on ainult sellega, et ekstaasid saavad nüüd avalikuks, neid juhtub jutuajamise keskel, kirikus, supikatla taga. Tütarlapse nägu kiirgab äkki rõõmust, kuid keha on kange, paistab, nagu oleks ta halvatud, ka siis, kui ema karjub juures ja raputab kõigest jõust. Küllap on tegemist mingi iseäraliku haigusega. Ka kirikumehed jagavad seda arvamust.

Perekonna teenimine on ettevalmistuseks laiemale tegevusele, kõigepealt oma kvartalis, siis kogu linna piirides. Sienas kohtab nagu igal pool mujal luksust ja viletsust kõrvuti. Vaestest ja vigastest ei tule puudu. Katariina külastab haigeid, käib läbi prostituutidega, jagab vaestele perekonna tagavaradest jahu, õli, veini, mune. Ema on tulivihane, aga isa lubab. Ja jutud käivad ringi tühjadest veinivaatidest, mis täituvat imekombel iseenesest!

Katariina saab varsti üle linna kuulsaks, ja sellega seoses levitatakse nii kiitust kui ka laimu. Kuid tema ümber koguneb huvitavaid inimesi mitmesugustest seltskonnakihtidest, intellektuaale, preestreid, nagu Tommaso della Fonte, Bartolomeo di Domenico, Caffarini, mitmed *mantellata*'d. Paljud tulevad uudishimust, paljud vajavad ka nõu ja moraalselt abi, mõni tahab end kasulikuks teha. Nõnda organiseerub *la bella brigata* — see "kaunis brigaad", mille ühisettevõtted, grupireisid ja kõrge ideaali teenimine meenutavad midagi skautlikku. Katariina on saanud nimeks *Mamma, dolce mamma, dolcissima mamma*. See "armas ema" on alles 25 aastat vana ja palju noorem kui mitmed imetlejad ning abiotsijad.

TEE POLIITIKASSE

Katariina peamure on hingede päästmine. Ta on veendunud, et ainult palve kaudu saab inimesi "pöörata". Ekstaasis võitleb ta patuste eest, kes tema silmapiirile ilmuvad: surmamõistetud röövlid, keda viiakse akna alt mööda, kirikuvastased vanamehed surma väravas, raiskuläinud seltskonnadaamid... Ta julgeb jumalaga kaubelda nagu Aabraham.

Konversiooni oleks tervele linnale vaja, sest parteisid on mitu ja kõik kaklevad omavahel. Mõnikord on pankurid ja suurärimehed võimul, siis jälle väikekaupmehed. Politsei kiusab, rahvas mässab, ka naaberlinnadega käib sõda. Rahu pole õieti kunagi olnud. Üks segadus järgneb teisele. Katariina kodulinn näib olevat kõige absurdsem koht Itaalias. "Kas on maailmas veel kergemeelsemaid inimesi kui Sienas?" küsib Dante ja vastab siis: "Ei tõesti mitte, isegi prantslased pole niisugused!"

Aga Roomaski on muutunud olukord häbiväärseks. Paavstid on juba paarkümmend aastat Avignonis elanud. Urbanus V julgeb a 1367 Rooma tagasi minna, aga peab seal ainult kolm aastat vastu. Aastail 1368–1374, mil Katariina tõuseb oma kodulinna

ühiks silmapaistvamaks ja tunnustatumaks isikuks, kes tohib ka mässude ajal vabalt Siena tänavail liikuda, käib kõikjal kibe võimuvõitlus, lobbab korruptsioon ja valitseb vägivald. Üks julge ja mõistlik naine pöörases ühiskonnas! Aga mida võib selline naine veel teha?

Katariina näeb kaugemale oma linna piiridest. Tema relvadeks on ainult sõna ja ääretu populaarsus rahva seas. Ta hakkab nüüd saatma manitsuskirju selle ilma võimukandjatele. Et ta ei oska kirjutada, siis dikteerib ta oma sõnumid, ja nendes on selgelt tunda suulise väljenduse spontaansust. Ta ei peatu sõnakombinatsioonidel, ei korrigeri öeldut. Paralleelselt äärmise alandlikkuse ja tagasihoidlikkusega kõlab käskiv toon. *I voglio* 'ma tahan' — nõnda julgeb ta kirjutada ka vürstidele, kardinalidele, paavstile. "Ma tahan, et Te sellest enesearmastusest lahti saaksite." — "Ma tahan, ma palun Teid ristilöödud Kristuse nimel, Kuradi käte vahelt välja tulla." — "Ma tahan ja ma nõuan, et te kuulaksite üksteist ja kannataksite üksteise vigasid välja."

Katariina peamure on kaasaegset ühiskonda korruptsioonist päästa. Nõnda kirjutab ta ühele benediktiinlasele:

"Te peate töötama oma võimaluste kohaselt, koos Püha Isaga, et minema ajada need halvad karjased, kes mõtlevad ainult sellele, kuidas hästi süüa, suurepärares lossides elada, ilusat varustust saada. Kahjuks raisatakse see, mida Kristus on ristipuul võitnud, lõbutüdrukute peale! Ma palun Teid tungivalt, öelge Pühale Isale, kui see peaks Teile ka elu maksma, et sellele nii suurele skandaalile tuleb lõpp teha. Ja kui tuleb aeg kardinale või teisi karjaseid nimetada, siis paluge teda innuga, et ta ei laseks end mõjutada meelitustest, omakasust ega vaimulike ametite ostmisest (simooniast), et ta ei võtaks arvesse kandidaatide päritolu — olgu need aristokraadid või lihtsurelikud —, vaid et ta tunnustaks ainult voorust ja pühaduse kuulsust."

NAINE, KES JULGEB JA TOHIB

Katariina teab, et vaid Sienas jutlustades ei saa muuta maailma. Tuleb minna kurjadest plaanidest hõõguvasse Firenzesse, õpetada Pisa elanikke, võtta kontakti kurikuulsa inglise *condottiere* John Hawkwoodiga, kes terroriseerib ümbruskonda. Katariina reisib, ikka koos oma *bella brigata*'ga. Kui te tahate kakelda, arvab

Katariina, siis minge kõik koos ristosõtta uskmatuse vastu. Sest hädaoht tuleb Idast. Arvatavasti aimab Katariina, et mõniküm- mend aastat hiljem langevad idakristlased Mehmet II käpa alla. Kuid mehed, kellega Katariina õiendab, ajavad oma jonna, ja vist keegi neist ei näe kaugemale oma pisikesest päevaprobleemist.

Vahepeal on Katariina saanud nähtamatud stigmad ja samas loobunud peaaegu täiesti söömisest ja magamisest. Kuigi lai- mukampaania selle haruldase naise vastu ei vaibu — vist igal populaarsusel on oma vältimatu varjukülg —, tunnustab domini- kaani ordu tema tegevust ja annab ta Raimondo di Capua hoole alla. Katariina on alles 27 aastat vana ja Raimondo juba 44, ja neid ei liida mitte ainult ühine ideaal, vaid ka isiklik sõprus ja lugupidamine. Raimondo kirjutab hiljem ka Katariina eluloo.

Siia kuulub ka hämmastav lugu Nicolo Toldoga, millest loeme Katariina kirjudes Raimondole.

Nicolo Toldo ehk Tuldo — 14. sajandi ortograafia ei ole veel lõplikult kujunenud — on noor aristokraat Perugiast, kes end ühel peol purju joob ja seal hakkab kohalikku valitsust kiruma. Poliitilisi kuritegusid tavaliselt ei andestata, ja noormees mõistetakse surma. Võib ette kujutada süüaluse ahastust: kas peab tõesti paari rumala sõna eest eluga maksma? Ükski kaine mõistus ei suudaks sellise ülekohtuga leppida. Nicolo hinges mässab viha, ta ei taha enam kedagi kuulda ega näha, ka mitte preestrit, kes tuleb talle pakkuma lepitust jumalaga.

Katariina saab asjast kuulda ja otsustab vahele astuda. Ta teab, et ta ei suuda Nicolo maist surma takistada — ja kas on see üldse oluline, kuna me niikuinii peame surema? — aga tee igavesele surmale, mis algab vastuhakuga jumalale, tuleb kiiremas korras kinni panna. Ta saab loa surmamõistetut vanglas külastada ja teda ka hukkamispaigale saata. Ükski ilmalik võim ei takista teda.

Kiri Raimondole algab vaatlusega Kristuse “verest ja tulest”, mis meid täiusele viivad. Ka Raimondol on oma probleemid, tal on vaja julgust — nagu meil kõigil. Katariina on juba ammu kõikidest hirmudest ning kartustest lahti öelnud. Ta on täiesti vaba. Valigu Raimondo sama tee.

Ja siis järgneb Nicolo hukkamise lugu: “Ma saan selliseid uudiseid, et ma ei taha enam puhkust ega poolehoidu. Juba langes üks pea minu käte vahele, ja sellest oli mul nii palju rõõmu, et süda

ei oska seda mõelda ega suu jutustada ega silm vaadata ega kõrv kuulda. Jumala tahe on ületanud kõik eelnevad müsteeriumid.

Ma külastasin seda, kellest Te teate. Ta sai mu visiitidest nii palju troosti ja kergendust, et ta pihtis ja valmistas end üsna hästi ette. Ta nõudis, et ma töotaksin Jumala armastuse nimel, et olen hukkamishetkel tema juures. Seda ma siis lubasin ja seda ma tegin. Vara hommikul enne kellahelinat läksin ma sinna. See trööstis teda eriti. Ma viisin ta missale. Ta võttis püha armulaua vastu, kuigi ta seni oli seda alati eemale tõrjunud. Tema tahe oli nüüd kooskõlastatud Jumala tahtega ja sellele alistuv. Ainus kartus piinas teda: et ta pole küllalt julge viimasel silmapilgul. Kuid Jumala määratu põletav headus täitis teda nii suure kiindumuse ja armastusega, et ta enam ei suutnud muule mõelda. Ta ütles: "Jää minu juurde, ära jäta mind maha. Sinuga on mul hea olla ja ma suren rahus." Ta pani oma pea minu rinnale. Aga siis ma tundsin tema vere rõõmu ja lõhna, aga ma tundsin ka enda vere lõhna, mida ma soovin valada oma armastatud kaasa Jeesuse eest.

Tundes, kuidas see soov mu hinges paisus, kuid aimates ka tema hirmu, ütlesin: "Julgust, mu armas vend, varsti oleme pulmas. Sina lähed, Jumala Poja armulise verega kaetud, Jeesuse armsa nimega, ja ma tahan, et sa seda silmapilgukski ei unustaks. Ma ootan sind hukkamispaigal."

Ja siis, mu Isa ja mu Poeg, kõik kartus kadus tema südamest, tema kurb nägu muutus rõõmsaks. Täis reipust ütles ta mulle hõisates: "Kust tuleb mulle nii suur arm? Kuidas? Hinge leebus ootab mind püha kohtumõistmise kohal!" Näete, ta oli juba nii kõrgele valguse astmele jõudnud, et ta nimetas hukkamispaika "pühaks". Ta ütles veel: "Ma lähen tugevana ning säravana, aga mulle paistab, et ma pean ootama veel tuhat aastat, enne kui ma teid kohtan seal all, kus te peate mind ootama." Ta väljendas Jumala headust nii õrnades sõnades, et need purustaksid südame.

Niisiis ma ootasin teda hukkamispaigas. Ma ootasin ja palvetasin vahetpidamata, ja Maria ning neitsi märter Katariina olid juures. Enne kui ta saabus, kummardusin maha ja panin oma pea pakule. Kui ta tuli, olin ma koondanud kogu oma hingejõu. Ma palusin, ma anusin. Ma ütlesin: "Maria," sest ma tahtsin talle seda armu, et ta viimsel silmapilgul täituks valgusega, südamerahuga, ja et mu hing näeks teda tagasi jõudnuna oma algallika juurde. See lubadus, mille ma siis sain, täitis mu hinge sellise juubeldusega,

et ma ei näinud enam kedagi, kuigi inimesi mu ümber oli tohutult palju.

Viimaks ta tuli, vaikne ja rahulik nagu lambatall. Mind nähes ilmus naeratus ta näole. Ta tahtis, et ma teeksin talle ristimärgi. Selle järel ütlesin mina: "Langeta oma pea, nüüd on pulmad, mu armas vend, varsti naudid sa elu, mis kestab." Ta kummardus vaikselt. Ma panin ta kaela tapapakule, ma kallutasin oma pea tema poole ja tuletasin meelde Talle verd. Ta huuled kordasid pidevalt "Jeesus, Katariina". Neid nimesid öeldes veeres ta pea mu kätele. Ja siis, kinnitades oma pilgu jumalikule headusele, ma ütlesin: "ma tahan!" "

Seekord on see tüüpiliselt katariinalik lause öeldud jumalale. Ja jumal teeb Katariina tahtmist. Nicolo surmale järgnev nägemus kinnitab, et Kristus on võtnud surnu hinge taevasesse õndsusesse, ainult armust ja Katariina tahtest, ilma mingi teeneta. Katariina sisemine pilk näeb, kuidas Nicolo veel korraks vaatab tagasi ja rõõmsalt tervitab.

Kui laip ära viiakse, tunneb Katariina hing kirjeldamatut rahu. Lahing surma vastu on võidetud. "Ma nautisin selle vere lõhna nii tugevasti, et ma ei suutnud lasta ära pesta seda, mis oli purskunud mu riidele."

PAAVSTI ABILINE

Katariina "aruanne" Raimondole tõstab esile mitmed elulised küsimused, kõigepealt vere tähtsuse ja tema osa maailma lunastamisel, mida seni keegi pole suutnud õieti ära seletada. Ta annab ka üllatava pildi selle naise isiksusest, tema julgusest ning energiast ja ka uskumatust tegevusvabadusest. Katariinalik "ma tahan" kõlab nagu käsk kõrgemalt poolt, mida respektierivad vangivalvurid, timukad ja ka heitlik rahvamass.

Seda elujaatavat tahet püüab ta nüüd peale suruda ka enesetapjalikule ühiskonnale. Kõik Itaalia riigikesed on omavahel sõjajalal. Nii kaua kui paavst Avignonis "valitseb", ei ole Roomal enam mingit juhtivat osa. Hegemoonia kipub libisema Firenze kätte, kuigi ka Milano Viscontid pretendeerivad esimesele kohale. Selle asemel et kodus kakelda võiksid nad ristsõtta minna. Paavst Gregorius XI pooldab ka seda ideed, kuid eurooplased sõdivad

parema meelega oma mandril. Ja nõnda kogub Firenze hoolega — ja eduga — paavsti vastaseid.

Katariina ei tunne huvi poliitikamängude vastu. Ta ei näe ka selget piiri vaimuliku ja ajalise vahel. Tema mureks on kristlaste ühtsus Kiriku katuse all. Ta püüab veenda Luccat, Firenzet, Pisat ja teisi mässulisi linnu, et nad jääksid truuks Kristuse asetäitjale. Aga ta näeb ka kirikumeeste vigu ja tema kirjad paavstile on halastamatud.

“Ma loodan, Jumala headuse nimel, mu kõrgeauline Isa, et Te lämmataksite oma enesearmastuse. Te ei pea armastama enda pärast, Te ei pea armastama ligimest enda pärast, vaid Jeesuse õilsa nime au ja kuulsuse pärast. Jah, ma tahan, et Te oleksite see hea ja tõeline karjane. . . Oh mu armastatud Isa, Teie, kes Te olete Kristus maa peal, jäljendage armsat püha Gregoriust. Te võite teha sama, mis tema tegi, sest tema oli inimene nagu Teiegi, ja Jumal on ikka see, mis ta sel ajal oli. Aga meil puudub ainult julgus ja tungiv soov hingi päästa.”

Vahel sarjab Katariina paavsti nagu lohakat koolipoissi ja vabandab siis kirja lõpus oma häbematuset pärast. Huvitav on, et Gregorius, kes ise on prantslane, aktsepteerib kõik etteheited ning noomitused, kuid ei suuda korruptsiooni oma ümbrusestki välja rookida. Üheksa uue kardinali seas on jälle seitse prantslast ja kaks meest enda suguvõsast. Mässumeelse Firenze julgeb ta siiski kirikupõlu alla panna.

Vaatamata sajandi metsikutele kommetele tähendab ekskommunikatsioon siiski tragöödiat kogu rahvale: kristlaste kokku kuuluvus moodustab sotsiaalse elu põhialuse, ka seal, kus selle reegleid ei respektierita. Firenze seisab nüüd äkki väljaspool ristirahva kogukonda, seal ei tohi nüüd enam jumalateenistusi pidada, kõik kaubandussuhted katkevad automaatselt ja kodanike varandused välismaal ei saa enam kusagilt kaitset.

Katariina kirjutab igale poole “ristilöödud Jeesuse nimel” ja manitseb tülitsejaid, et nad ometi aru pähe võtaksid. Vägivald ei anna kunagi lõplikku lahendust, ainult Evangeeliumi tarkus suudab segadusi seisma panna. Paavstile soovib ta andestada ja Firenzele olla kuulekam.

Kui Itaalias saab teatavaks, et paavstil on rühm hirmuäratavaid bretooni palgasõdureid, kes võivad varsti tulla Toskaanasse rüüs-

tama, hakkavad ka Firenze poliitikamehed värisema ja kutsuvad viimases hädas Katariina appi. Mida mehed ei suuda, sellega saab arvatavasti ainult see imelik naine hakkama! Sealjuures loodavad need kavalad tegelased kõigepealt oma tüssamiskunstile.

Kevadel 1376 sõidab Katariina kahekümneliikmelise saatjaskonnaga Avignoni. Möllava Euroopa keskel moodustab see linnake rahuliku oaasi, kus on veel mõnus elada. Siin korraldatakse luuleõhtuid ja rafineeritud pidusid elegantsete daamide-härradega. Vabatahtlikult ei hakkaks siit keegi ära minema.

Gregorius XI on veel suhteliselt noor — umbes 50. See intelligentne, ettevaatlik mees, kes midagi huupi ei otsusta, kuulab Katariinat tähelepanelikult ja laseb end veenda. Vaatamata ümbruse vastuseisule asub ta teele. Jutustatakse, et Genuas, enne laevaleminekut, kohtub ta öösel, salaja, erariides ja kuskil eramajas Katariinaga, kes talle veel viimaseid julgustavaid sõnu Rooma reisiks kaasa annab.

Gregorius võetakse Roomas suure rõõmuga vastu ja Katariina läheb tagasi koju. Igal pool kogunevad tema ümber rahvahulgad ning teda kutsutakse kõikjal Toskaanas lossides ja kloostrites jumalasõna kuulutama. Siena Katariina fenomeni kõrval tunduvad 20. sajandi naispastorite probleemid üsna viltused. Kas ei peaks funktsiooni taotlemine teed andma pühaduse nõuetele? Sest kui Vaim saadab oma inspiratsiooni, siis võib jumalat “teenida” ükskõik kus ja ükskõik millises olukorras.

LÕHE KIRIKUS

Gregorius XI tervis ei pea kaua vastu ja ta sureb a 1378. Järeltulija Urbanus VI on aus, vaga, kindlate põhimõtetega inimene. Kogu Itaalia loodab, et selle püha mehe juhtimisel vaibuvad kõik tülid ja nääklemised. Katariina tegutseb jälle mitmel rindel, manitseb poliitikuid mõõdukusele ja nõuab kirikureformi.

Aga juba on suur Lääne skisma tulekul. Kas Urbanus ise on milleski süüdi, kuna tal näib puuduvat diplomaadi and? Tema otsekohesus ja ägedus ei meeldi kõigile. Võib-olla arvavad ka prantsuse kardinalid — ja neid on tervelt 13 — et kirikuvõim kipub minema itaallaste kätte. Kuigi valimised on toimunud igati seaduspäraselt, kuulutavad prantslased need kehtetuks, lähevad Roomast ära ja valivad Napolis “antipaavsti” — Clemens VII.

Kuna info liigub aeglaselt ja halvasti — pole ju ajalehti ega raadiot —, ei tea keegi õieti, mida need sündmused tähendavad. Kuulujutud käivad ringi, ja selle järgi, mida keegi kuuleb, toetab ta Urbanust või Clemensit.

Raimondo kaudu on Katariina saanud õige informatsiooni ja ta saadab jälle hirmsaid kirju, milles ta võrdleb kardinale deemonitega: “Te olite inglid maa peal ja nüüd te võtsite deemoni ameti. . . Te pöörased olete andnud meile tõe ja tahate ise valele järele joosta!” Prantsuse kuningale Charles V-le tuletab ta meelde, et “Jumala ees ei tohi me rahvaste vahel mingisugust vahet teha”. Niisiis võtku kuningas aru pähe ja ärgu uskugu oma maa kardinalide loba!

Urbanus VI sai paavstiks aprillis 1378 ja juba sügisel kutsus ta Katariina Rooma. Jälle sünnib selle naise ümber midagi ainulaadset Euroopa ajaloos: kogu kardinalide kolleegiumi ees pannakse Katariina kõnet pidama. Ja kui ta oma “jutluse” lõpetab, hüüab Urbanus imetlusega: “See väike naine teeb meile kõigile häbi. See on tema, kes annab meile julgust, sel ajal kui me ise väriseme. . .”

Katariina teab, et poliitilistele sahkerdamistele saab lõppu teha ainult tugeva, puhta, vaimse valitsusega. Ta soovib paavstile luua “vaimsete” nõukogu. Kirikus on veel küllalt eeskujulikke kristlasi, tulgu nemad appi. Kuid Urbanuse kutsele vastab ainult umbes tosin “püha meest” ja needki keelduvad koostööst, kartes kaotada üksinduse ning vaikuse eeliseid. Katariina muidugi leiab, et selline argumentatsioon on absurdne: “See Vaim peab küll olema üsna lõdvalt kinni seotud, kui ta kohavahetusel kaduma läheb! Kas Jumalat saab siis tõesti ainult metsast leida?” Aga muidugi on metsas või kuskil kaljukoopas mediteerida kergem kui suurlinna saginas, paavstiriigi keeruliste toimingute vahel.

Miski ei näi muutuvat. Rahutused kestavad edasi. Rahvas oma valdavas enamuses on Urbanuse poolt. Varsti tehakse isegi Napolis Clemensi jalgealune tuliseks, nii et see peab viimaks Avignoni põgenema. Nüüd on Kirikul neljakümneks aastaks kaks paavsti — üks Itaalias, teine Prantsusmaal. See skandaalne skisma lõhestab ristirahvast veelgi rohkem kui kõik muud kirikumeeste vead ning eksitused. Pole imestada, et kõigest sellest kasvab välja 16. sajandi reformatsioon.

“NAD KUULGU VÕI ÄRGU KUULGU”

Katariina on pettunud ning murelik. Ka Rooma pärast. Urbanuse äkiline iseloom ei parane, ja need uued tegelased tema tümber, keda võis alguses pidada edumeelseks, “võtavad sama stiili”. Kõigest hingest on Katariina palunud Kirikule reformi, kuid mehed, kes seda juhivad, raiskavad oma tarkuse ning energia tühiste isiklike huvide peale.

Katariina on väsinud, füüsiliselt ja moraalselt. Kõikidele piinadele lisandub äge kurgupõletik. Ta sureb 29. aprillil 1380, lõuna paiku, veendumuses, et tema “surma ainsaks põhjuseks on armastus Kiriku vastu”, mis teda põletab ja tuhaks teeb.

Poliitilisel pinnal oli enamasti kõik, mis ta ette võttis, ebaõnnestunud. Katariina ise pidas end kõige suuremaks süüdlaseks. Veel paar tundi enne surma, kui agoonia oli juba alanud, heitis ta endale ette “lohakust, teadmatust, tänamatust, sõnakuulmatust” ja palus, et jumal talle andestaks tema lugematud patud. Võib-olla unustas ta sel silmapilgul ümbritseva maailma patud, kõikide nende puudused ja pahed, kes tema nõu ei kuulanud või talle vastu töötasid. Kõik need, kel oli võim ja vägi halvasti teha. Kirik ju õpetab, et inimene on vaba, et ta võib vabalt valida, ja et jumal respektseb tema valikut, ka siis, kui ta valib kurja. Rooma kirikuhärrad valisid kristlase kitsa tee asemel laia maantee, mis viib hukatusse. Ja reformatsiooni tormid tõestasid, et Katariinal oli õigus.

Kuidas on aga võimalik, et jumal, kes definitsiooni kohaselt kõike teab ja näeb, inspireerib suurejoonelisi plaane, mis antud oludes on määratud nurjumisele? Katariina kohusetruuduses ei saa kahelda. Ta täitis Kõigekõrgema käsku, nii nagu ta suutis. Ometi äpardusid peaaegu kõik tema üritused.

Küllap peitub selles loos mingi õpetus, millest on *a priori* raske aru saada, mingi tarkus, mis kehtib läbi aegade. Katariina sõnumid meenutavad prohvet Hesekieli ülesannet, kui jumal teda läkitab Iisraeli rahva juurde, kes on “hübematu” ja “kõva südamega”. On juba ette aimata, et prohveti missioonist ei tule sellises tõrkjas kogukonnas midagi välja. Kuid jumal lisab oma käsule imeliku kommentaari: “Nad kuulgu või ärgu kuulgu” (vt Hesekieli 2. ja 3. ptk), s.t et prohvet peab jumala sõnu edasi ütlema ka siis,

kui ükski kõrv ei tule neid vastu võtma. Niisiis on ütlemine ise oluline, sõna lendulaskmine ilma nähtava tulemusetagi.

Jumal kinnitas Katariinale, et ta tahab maailma päästa. Võib-olla on päästmisel soovid ja pingutused tähtsamad kui edu. Võib-olla kaaluvad pühaku sõnad rohkem kui teod, mis neile peaksid järgnema, kuid inimeste nõrkuse, ükskõiksuse või pahatahtlikkuse pärast tegemata jäävad. Võib-olla paneb mingid positiivsed jõud liikuma just selline ebaõnnestumine, mille tagajärjed jäävad meile märkamatuks. Kõigepealt tuleb täita jumala tahtmist. Mis sellest välja tuleb, olgu jumala otsustada!

PÄRANDUS

Katariinast on jäänud järele umbes nelisada kirja. Neis manitseb, juhatab, noomib, julgustab ta vaimulikke, kirikuvürste, poliitilisi võimukandjaid, sõjamehi, ka harilikke kodanikke, mitmesuguseid sõpru ja tuttavaid või kaastöölisi. Ta ei karda kedagi, vaid ütleb kõigile lihtsate sõnadega otse, mis tal öelda on.

Kõik tema tõekspidamised ning õpetused on kogutud nn "Dialogi", mida peetakse üheks olulisemaks teoseks itaalia kirjan- duses.

Kaasaegsete tunnistuse järgi olevat see täiuslikkuse käsiraamat kirjutatud ainult mõne päeva jooksul, kunagi 1378. a sügisel, kui paavst oli jälle uuesti Roomas ja Firenze liitlased mõneks ajaks rahunenud.

Nagu isiklikud kirjad, nii dikteeris Katariina ka "Dialogi" tekstid ekstaatilises seisundis, liikumatult, pilk taeva poole suu- natud. Selles on tunda kõnekeele eripära oma kordumiste ja kõr- valhüpetega. Sõnavara on lihtne, arusaadav. Tegusõnad nagu "olema" ja "tegema" teevad jutustuse vahel monotoonseks, kuid aitavad jälgida mõttekäiku ilma erilise pingutuseta. Kuid pildid ja allegooriad, mis ei tundu alati koherentsed, jätavad mõnegi lause või lõigu segaseks. Päril ilma kommentaarita on siiski kohati raske Katariina raamatut lugeda.

Selles inimhinge kahekõnes jumalaga laseb Katariina oma Is- sandat kõnelda esimeses isikus. Jumal tahab inimkonda päästa ja Jeesus Kristus ootab meilt ainult vastuvõtlikkust, "lõpmatu armas- tuse soovi". Kõik kristliku vaimsuse probleemid võetakse käsile,

kuid pearõhk langeb ikkagi armastuse ja egoistliku enesearmastuse dialektikale, mida me kohtame juba Augustinusel. Inimene otsib elus õnne, kuid õnnelikuks saab ta ainult Tõe kaudu, ja jumal on ainus valgus, mis lubab Tõde ära tunda. Arusaamiseks on vaja loogilist mõtlemist, mitte tundepuhanguid.

Tegelikult ei ilmuta hinge kahekõne oma Loojaga midagi täiesti uut. Pühakirjas on kõik alustõed juba olemas. Aga Katariina isiklik veendumus, vaimustus ja lõunamaalase temperament elustavad sügavat teoloogilist arutelu, mis mõne diplomeeritud teadusemehe sule all oleks jäänud värvituks ja igavaks.

Uudne on aga siiski inimkonna solidaarsuse rõhutamine. Kõik pühakud tegelevad hinge ja jumala suhetega. Kõik püüavad avastada ja defineerida teid ning vahendeid, et jumala kõiksuseni jõuda. Mida peab hing ette võtma? Kuidas peab ta jumalale vastama? Sõna "hing" esineb peaaegu alati ainsuses. Katariina sellevastu mõtleb ja kõneleb terve maailma eest. Tema näeb, et kogu inimkond kuulub kokku. Ja kristlased — Kirik — moodustavad üheainsa pere. Suhe jumalaga on oluline, aga samuti suhe kaasinimestega. Jumal ise täpsustab seda mõtet: "Armastus minu vastu ja armastus ligimese vastu on üks ja sama. Ma olen teid armastanud ilma vastuarmastuseta, enne kui te üldse olemas olite; teie ei ole võimelised mind selliselt armastama, aga te peate sellele armastusele vastama armastusega loodute vastu, armastades neid ka siis, kui nemad teid ei armasta, ilma igasugu vaimse või ajalise kasu püüdluseta, ainult sellepärast, et mina neid armastan."

Müstika ilma tegevuseta ei ole kristlase kutsumus. Kristuse jünger peab esindama jumalariiki seal, kuhu Ettenägevus teda on asetanud. Katariinat võib õigusega pidada Püha Dominicuse tütreks, Dominicusest jutustatakse ju ka, et "ta pühendas oma ööd jumalale ja päevad ligimesele".

Jumal-Poeg oli öelnud oma mõrsjale, et ta peab täitma "mehiselt ja ilma kõhklemata kõik ülesanded", mis jumal talle usaldab. Katariina kuulas käsku ja tuli kõigega toime. Kangelaslikult ja vaimustusega. Arvatavasti ei leidunud Öhtumaa meeste seas kedagi, kel oleks olnud küllalt vaimset jõudu ja julgust, et ühiskondlikest püünistest lahti rabelda ja ristirahvale meelde tuletada, mida jumal temalt ootab. "Kui mehi ei ole, peab jumal mõne naise sõtta saatma," öeldakse umbes sada aastat hiljem Jeanne d'Arcki protsessi puhul.

KARL RISTIKIVI MÕRSJALINIK

Eesti kirjanduses on Siena Katariina leidnud koha tänu Ristikivi romaanile *Mõrsjalinik*, mis ilmus Lundis 1963. a. Ristikivi oli reisinud Itaalias ning tundnud Vahemeremaade fastsinatsiooni, mitte üksnes päikese pärast, nagu põhjamaalane sellest enamasti unistab. Ristikivi paelusid iidsed, ajaloost hõõguvad kivid ja vaimselt viljakad paigad, kus on ehitatud Euroopa tsivilisatsioon. Katariina sürrealistlik kuju 14. sajandi hea ja kurja vahel vankuvus ühiskonnas pidi äratama tähelepanu ja Siena elegantsed müürid ning tornid joonistasid sarmika tagapõhja ühe iseäraliku neuu eluloole. Aga see, kes on Katariinaga põhjalikumalt tutvunud, leiab arvatavasti, et lopsaka tõeluse kõrval on romaan üsna kahvatu ning verevaene.

Juba alguses on tunda, et autor ei oska oma tegelasega midagi "peale hakata". Aga seda ei saa talle pahaks panna, sest isegi katoliikliku vaimsusega inimestel on vahel raske Katariinasse süveneda. Ja nagu me nägime, ei suutnud isegi perekond tüdrukust aru saada. Seda lähedaste mõistmatust aga kasutab Ristikivi osava kompositsioonivahendina: mis talle endale ebaselge paistab, seda laseb ta jutustada tunnistajatel — isa, ema, õde, naaber jt. Sellegipoolest tundub esimene osa ebatõenäoline. Katariina "palvetab", "otsib üksindust", aga miks ja kuidas, neile küsimustele ei anta vastust. Isegi epiteetidest tuleb siin puudus! Jääb ebameeldiv mulje, et tegemist on haiglase tütarlapsena, kelle esimeste eluaastate igavust ei peleta ka sissepõimitud lugu õe Bonaventura mehest, kes tahaks noorema õega abielluda!

Murrang neuu elus särava, kuid raske mõrsjalinikuga, mis jääb ümbrusele nähtamatuks, kuid annab sündmustele uue orientatsiooni, mida on kergem kirjeldada, elustab ka romaani käiku. Kuid autor sumab vaevaliselt läbi esimeste sotsiaaltöö aastate, mis tunduvad ka kuidagi värvitud: autor ei näe perekonnakonflikte, ei tunne arvatavasti lõunamaalaste pitoreskseid tülitsemisvorme. Mahlakate, kriiskavate sõimustseenide edasiandmiseks peab vist ise mõnda aega sellises keskkonnas elama.

Aga romaani kolmas osa muutub huvitavaks. Siin sekkub Katariina poliitikasse. Siin elustuvad dialoogid. Siin saab autor kindla pinna jalge alla. Ta reisib koos oma tegelastega Firenzes, Roomas, Avignonis.

Loo lõpus "haihtub" Katariina, jääb ainult paavst Gregorius IX, kes vaatamata hirmule jõuab tagasi Rooma. Ja viimasel leheküljel, paavsti sõnades, leiab Ristikivi katariinalikku hoogu ja vaimset sära:

"Ja siis märkasin, et niipea kui ma rääkisin julgelt ja otsustavalt, ei olnud kedagi, kes oleks mulle vastu rääkinud. Kristuse tulemise ajaks jõudsin oma riigi piiridesse ja juba esimeses sadamas võisin näha, missuguse rõõmu ja armastusega sealne rahvas mind vastu võttis.

Nüüd olen Roomas ja see on suur pidupäev. Mis ka edaspidi juhtub — vaenlane ei puhka kunagi — seda päeva ei unusta ma iial. Aga ma ei unusta ka seda pikka ja pimedat ööd, kui ainult üks alandlik ümmardaja mind toetas. Ja ma tean, et Jumala juures ei ole midagi võimatu.

Uued päevad ja uued ööd võivad tulla. Aga Issand on töotanud, et ei pea lõppema ei külv ega lõikus, ei külm ega soe, ei suvi ega talv. Ja kui meie usk ähvardab meid maha jätta, saadab ta meid õpetama mõne oma kõige väiksemaist lastest. Mitte alati ei julge me kindlad olla, et me nad ära tunneme. Kaini märk on kõigile nähtav, aga Kristuse armastuse tunnus jääb nii mõnigi kord inimeste silmadele nähtamatuks.

Tema armastus on aga meie juures kõigi aegade otsani."

FANNY DE SIVERS (sünd. 1920), keeleteadlane ja esseist, filosoofialitsentsiaat (Lund 1967), elab alates 1949 Pariisis. *Akadeemias* on varem avaldanud artiklid "Revolutsioon ja Keisri küsimus" (1989, nr 4, lk 699–703), "Neljas käsk" (1990, nr 1, lk 169–174), "Filosoofmässaja: Michel Foucault 1926–1984" (1991, nr 6, lk 1240–1255), "Léon Vaganay ja tema viimased kirjad" (1995, nr 7, lk 1484–1507) ning "Õpetajast-naljahambast, kelle nimeks Jean de La Fontaine: Märkmeid tema 300. surma-aastapäeva järel" (1996, nr 3, lk 544–551).

KIRI ÜHELE KÕRGELE VAIMULIKULE

Katariina Sienast

Tõlkinud Fanny de Sivers

Ristilöödud Jeesuse Kristuse ja leebe Maria nimel.

Väga auväärne ja väga armas Isa Jeesuses Kristuses, mina, Katariina, ristilöödud Jeesuse Kristuse teenrite ümmardaja ning ori, kirjutan Teile Tema kõrgehinnalises veres sooviga, et Te tunneksite nälga loodute järele, Jumala auks, jäljendades nõnda ülimat ja õilsat Tõde, kel on nii suur nälg ja janu meie pääsmise järele, et ta sellest sureb. Paistab, et see ohverdatud Tall ei saa kunagi küllastuda. Ta kisendab ristil, ja kõrini täis häbistust, ta ütleb, et tal on janu. Küllap tema keha tundis janu, aga kindlasti oli tema kõige suurem janu tema püha soov meid päästa. Oh võrratu ja leebe Armastus; paistab, et selliseid piinu vastu võttes sa ei anna veel küllalt, et kaoks veel suurem soov tahta anda kõik hingede lunastuseks. Põhjuseks on armastus. Ma ei imesta selle üle sugugi, sest sinu armastus oli lõpmatu, aga sinu piinad lõpevad. Sellepärast oli soovi rist raskem kanda kui keha rist.

Mul on veel meeles, mida armas ja hea Jeesus ütles kunagi ühele oma ümmardajale.* Et see nägi temas soovi risti ja keha risti, siis küsis ta: "Mu armas Issand, mis oli sulle kohutavam, kas keha piin või soovi piin?"

Ta vastas ülima õrnuse ja leebusega. Ta ütles temale: "Mu armas laps, ära kahtle selles, ma võin sulle kinnitada: ei ole mingit võimalikku võrdlust lõppeva asja ja lõpmatu asja vahel. Mõtle sellele, et keha piinal on lõpp, kuid et püha soov ei lõpe

---

*Katariinale endale. *Tlk.*

kunagi. Ja kas sa ei mäleta, mu laps, et kord, kui ma näitasin sulle oma sündimist, sa nägid mind vastsünninuna kaela riputatud ristiga? Sest ma tahan sulle selgeks teha, et mina, lihaks saanud Sõna, juba oma eostumise silmapilgust peale Maria ihus lõin enda risti soovist Isale kuulekas olla ja tema tahtmist täita inimeses, see tähendab, inimest tagasi anda Armule, et ta jõuaks selle eesmärgini, milleks ta oli loodud. See rist oli mulle palju valulikum kui kõik teised valud, mida mu kehal kannatada tuli. Nõnda hõiskas mu hing suurest rõõmust, kui nägin, et ma liginen lõpplahendusele. Eriti suure neljapäeva õhtusöömaajal. Sellepärast ma ütlesin: “Kõigest hingest ma soovisin seda paasapäiha pidada, see tähendab, anda oma keha Isale ohvriks. Mulle sai osaks väga suur rõõm ja lohutus, kui ma nägin liginemas päeva, mis minult pidi selle soovi risti ära võtma. Ma tahan öelda, et mida ligemale ma nägin end jõudvat piitsadele ja piinamistele, seda enam vaibus mu kannatus. Nii et keha kannatustega kihutati minema soovi kannatus, sest ma nägin teostumas seda, mida ma soovisin.” Ümmardaja vaatas ja ütles: “Oo mu ülimalt armas Issand, sa ütled, et see soovi rist lahkus sinust ristil, aga mil viisil? Kas sa siis kaotasid igatsuse minu järele?” Ja Tema ütles: “Mu armas kallis laps, ei. Ristil surres lahkus minust koos eluga püha soovi kannatus, aga mu soov ja mu nälg teie lunastuse järele ei lõppenud. Sest kui väljendamatu armastus, mis mul oli ja mis mul veel praegu on inimeste vastu, oleks kustunud ja lõppenud, siis ei oleks teid enam olemas. Nii nagu armastus tõi teid välja mu Isa rüpest, kes teid on oma tarkuses loonud, nõnda hoiab teid see armastus alles. Sest te ei koosne muust kui armastusest. Kui ta tõmbaks tagasi endasse selle armastuse sama väe ja tarkusega, millega ta teid lõi, siis ei oleks teid enam olemas. Mina, Jumala ainus poeg, olen teinud enda selleks kanaliks, mis teile toob Armu vett. Mina avaldan teile Isa kiindumust, sest see armastus, mis temal on, see on ka minul, ja see, mis minul on, see on ka temal, sest et mina olen Isaga üks ja Tema on minuga üks. Minu kaudu on ta end avaldanud. Kõige asja põhjus on Armastus.”

Te näete nüüd, mu auväärne Isa, et see armas ja hea Jeesus sureb sellest janust ja sellest näljast meie lunastuse järele. Ja mina, ma palun Teid, ristilöödud Kristuse armastuse pärast, et

Te seaksite endale peamiseks sihiks selle Talle nälja. Vaadake nüüd, mida mu hing soovib: näha Teid suremas ühe püha ja siira sooviga, see tähendab seda, et kiindumuseks ning armastuseks Jumala au, hingede lunastuse ja püha Kiriku ülistuse vastu, ma tahan näha, et see nälg kasvab Teis nii suureks, et Te selle nälja all surnult maha langete, et Te Jumala Poja sarnasena, kes ühe nii suure nälja pärast suri, sureksite kõigele isekusele ja et Teie tahe ja Teie soov langeksid surnult maha kõige meelelise kire, maailma lugupidamise, lõbude ja hiilguse ees. Ma olen kindel, et kui Te pöörate oma äratundmise silmad iseenda peale, siis Te saate aru, et Te ei ole mitte midagi. Ja Te avastaksite lõpuks olemise, mis Teile on antud nii suure armastuse tulega. Ja siis ma ütlen, et vältimatult võpatavad siis armastusest Teie süda ja Teie tunded. Teie ei suudaks enam ellu jätta oma enesearmastust. Teie ei otsiks ennast enam enese pärast, enese kasu pärast: Teie otsiksite ennast ainult Jumala ülistamiseks. Teie ei otsiks enam ligimest Teie enda jaoks või Teie kasuks, vaid Teie armastaksite teda ja sooviksite tema lunastust Jumala au ja hiilguse pärast. Ja seda sellepärast, et Te näete, et Jumal armastab lõpmatult oma loodut. Sellepärast armastab ka see, kes astub Jumala teenistusse, nii väga tema loodut. Siis näeb ta, millise armastusega Jumal teda armastab, ja armastuse tingimus ongi armastada ka seda, mida armastab see, keda armastatakse. Ütlen veel, et need ümmardajad ei armasta Jumalat enda pärast, vaid nad armastavad Teda, sest Tema on ülilim ja igavene Headus, kes väärrib armastust. Tõepoolest, mu Isa, need on oma elu õieti sisse seadnud, neil ei ole enam vaja iseendale mõelda. Nad soovivad endale ainult teotust, vaeva, valu, piina; nad vaatavad põlgusega kõike maailma kiusamist, sest nende kõige suurem rist on näha, kuidas Jumalat solvatakse ja sõimatakse, ja kuidas hinged end hukka ajavad. See rist on nii suur, et nad unustavad omaenda elu. Nad ei põgene sugugi kannatuste eest, nad otsivad neid koguni ning rõõmustavad nende üle. Nad käituvad nagu Paulus, kes armastas oma hädasid ja tundis oma piinamise üle uhkust, sest see kõik sündis ristilöödud Jeesuse armastuse pärast. Ma tahan ja ma palun Teid seda rahulikku Jumala kuulutajat jäljendada.

Mu Jumal, mu Jumal, mu hing, küll sa oled õnnetu! Avage ometi silmad, vaadake ometi, milline paheline surm on tunginud maailma, ja eriti Kiriku ihusse! Ah, et ometi Teie süda ja Teie hing lõhkeks kõikide nende jumalateotuste ees! Vaadake, mu isa: põrgulik hunt viib ära õrnad lambakesed püha Kiriku karjamaalt, ja ei ole kuskil mitte kedagi, kes tõuseks ja tõmbaks need hundi lõugade vahelt ära. Karjased magavad oma isekuses, kõik koos samas jälgis kasuahnuses. Nad on kõrkusest nõnda joobnud, et nad magavad, kuigi nad teavad, et kurat, see põrgulik hunt, viib neilt Armu elu ära, neilt endilt ja nende karjalt. Süüdi on see paheline enesearmastus. Ah, kui hädaohtlik on see armastus prelaatidele ja neile, keda nad juhivad! Sest see, kes ennast iseenda pärast armastab, langeb orjaliku hirmu valdusesse ja ei julge enam teisi noomida. Kui ta end Jumala pärast armastaks, siis ta ei väriseks selle hirmu käes: julge, mehise südamega parandaks ta vigu, ta ei seisaks vait ega teeks, nagu poleks ta midagi näinud.

Ma tahan, et Te sellest armastusest lahti saaksite, mu väga armas isa, ma palun Teid tegutseda nõnda, et päeval, mil ülim Tõde Teie üle kohut mõistab, ei oleks vaja Teile öelda seda ränka sõna: "Ole neetud sina, kes sa midagi ei öelnud." Ah, vaikus on juba küllalt kestnud. Kisendage saja tuhande keelega. Ma näen, et vaikuse pärast mädaneb maailm. Kristuse Mõrjsja on kaame, ta jume on kahvatu, seitsaadik kui tema verd imetakse, seda Kristuse verd, mis on valatud armust ja mitte kohustusest. Seda verd nad varastavad, ülbelt, sest nad ehivad end auavaldustega, mis kuuluvad õieti ainult Jumalale. Ja varastatakse ka simoonia kaudu, müües ande ja armu, mida Arm meile annab Jumala Poja Vere hinna eest. Kahju küll, ma suren sellest ja siiski ei saa surra. Ärge magage enam lohakuses ja hoolimatuses, vaid tehke, tehke kohe, mida Te saate. Ma arvan, et kunagi tuleb aeg, mil Te saate teha veel rohkem. Aga nüüd, praegu, sel silmapilgul ma kutsun Teid oma hinge kõigest isekusest lahti päästma ja nälja ning tõelise siira voorusega riietama, Jumala auks ja hingede lunastuseks. Ammutage julgust Jeesuses Kristuses, Tema armastuses: kohe varsti puhkevad õied. Püüdke teha, et Risti lipp heisataks varsti. Et Teie süda ja kiindumus peaksid vastu, ükskõik millised takistused Teie teele ette satuvad. Hoopis vastupidi, tõstke tuju, mõeldes sellele,

et just ristilöödud Kristus täidab Jumala ümmardajate kirglikud soovid.

Nüüd lõpetan. Hoidke end Jumala pühas ja leebes armastuses, uputage end ristilöödud Kristuse verre, lööge end risti koos ristilöödud Kristusega, pugege ristilöödud Kristuse haavadesse, sukelduge ristilöödud Kristuse verre. Mu isa, andestage mulle mu upsakus. Armas Jeesus, Jeesus armastus.

KESVÄESÄ

Juhan Jaik

Kehvä Haanja põllusällä,
Kallis turg,
Varõs vahis villäst vällä
Just ku kurg.
Põud on nurmõl palutanu
Villävarrõ,
Nälg om siiä jalutanu,
Tükis tarrõ.
Rüanurm om raisku lännü —
Tühi kesä,
Lõotsirk vaid tsompa tennü
Uma pesä.
Muusku puhkva põuatuulõ,
Kõik jääs kangu,
Ei nüüd laulu inämb kuulõ,
Kandlõmängu.
Ütski rõõmust miilt ei näütä
Murõ tõtu,
Millega sa mõtlõd täütü
Uma kõtu?

A kos vanast olli ao
Villärohkö,
Tihti lämmä vihmasao
Täütse lohkö.

Villä villänd salvõn, vakan,
Veeti liina,
Ega lepäpuhma takan
Tetti viina.
Egal puul nii maiun, sannun,
Süüdi saia,
Lauan aeti, õlu kannun,
Juttu laia.
Noorõ inemise muudku
Tantsu uhtsõ,
Vana mehe röömsa suuga
Pille puhksõ.
Egal mehel suur kui mätäs
Rahakott,
Lõua all ku sõiraratas
Rasvalott.

Milleperäst pöld lätt hukka,
Ao säändse?
Milleperäst õnn mi nukka
Sällä käändse?
Rahvas uhkõ, ärä põlgnu
Tarkust vanna,
Ja nüüd pöld ei inämb olgõ,
Terrä anna.
Vanastõ kae — tassa, hillä
Ilmu kaias,
Konksu teedä, kuis ka villä
Pallu saias.
Nigu ehitedi maja,
Kodupesä,
Oll ka õkva tetä vaja
Kesväesä.

Väitseotsaga tä tetti
Uibupuust,
Panti ümbre närtsu, rätti,
Pähä hiust.
Sügüse tä panti tünnist
Villäsalvõ,
Sääl tä siimneterri õnnist
Pikä talvõ.
Keväjäl, ku külviterri
Nurmõ kanti,
Kesväesä pindreperve
Seisma panti.
Sääl tä nägi — sattõ seemend
Nigu kulda,
Äestäjäl hamõ leemend,
Aeti mulda.
Uma silmäga tä nägi
Huult ja vaiva,
Adraga kuis tulõ mägi
Üle kaiva.
Kai, kuis hobõnõ om likõ
Adravaoga,
Ja kuis kündjä pühkse hikõ
Villin peoga.
Kai, kuis hoiat suurõ jõuga
Adrakurõ,
Parmusülem kurja nõuga
Hobõst purõ.
Kõikõ nägi kesväesä,
Nägu tõtõ,
Kuis saa külvalmis kesä,
Ja tä mõtõl:

“Säändsest tüüst piät inemise
Saama kasu,
Muidu kundivaivamine
Jo ei tasu.
Saagu vili pikk ku luga,
Pää ku tsia hand,
Oigõ miis siss ruhmikuga
Sandilõgi and.”
Ja nii saigi nigu ütөл
Kesväesä,
Põld oll vihmast paras, vetel
Villäpesä.
Ku vast põuda, vihmatsilka
Liiga sai,
Kesväesä hädä virka
Ärä ai.
Villä kasvi nigu uhkõ
Kuusõsalu,
Mehe rammun, naisõ lahkõ,
Rikas talu.

Ega miägi tuu ei riku,
Pruuvkõ järgi,
Vald siss pia täüs rasvatsiku,
Rüükvid härgi.
Küll siss uvvõst villä pallu,
Kõik saa kasva,
Mäe juuskva üttevallu
Mett ja rasva.
Kiäki häti, kurjajuuri
Siss ei tunnõ,
Aidaaludsõ täüs suuri
Kanamunnõ.

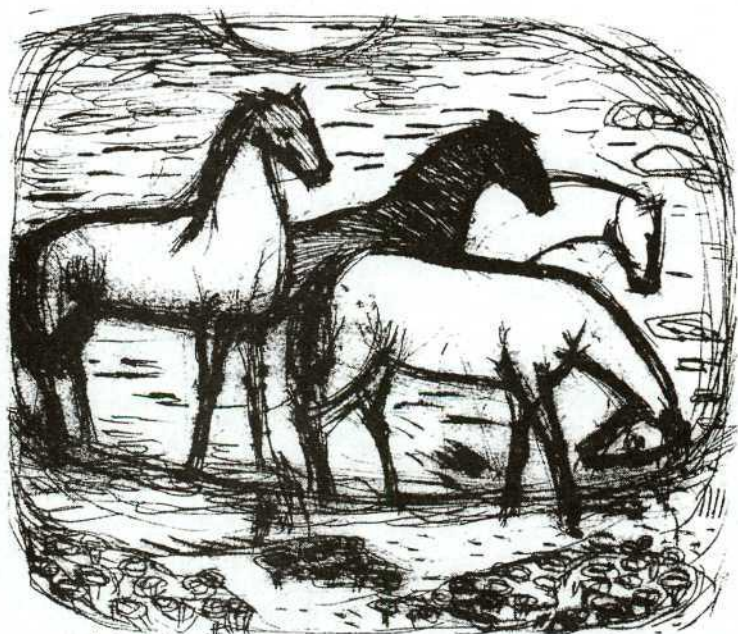
Vili kasus nigu mahus,
Nigu pūdsest,
Hüvä lõhn käü vällä ahust —
Saia küdset.
Tütärlats pand jalga suka
Väega kalli,
Rammu söödet täku, suka
Lahkva talli.
Mehe mähkvä mäekuntõ
Piibusavvu,
Võõra tõstva kaapõ, luntõ,
Andva avvu.
A nüüd — kehvä põllusällä,
Kallis turg,
Varõs vahis villäst vällä
Just ku kurg.

Fügen/Zillertal, Tirol,
1945

JUHAN JAIK (1. jaan. 1899 – 10. dets. 1948) on tuntud ennekõike noorsookirjanikuna, kuid tema juubelitähtpäeval on sobiv meenutada, et tema looming on palju hõlmavam, tema esimene raamatki oli luuletuskogu (*Rõuge kiriku kell*, 1924). Tänu kirjaniku tütrele Ilo Riedbergile on Eesti Kirjandusmuuseumis nüüd käsikirju tema pagulasaastaist, sealhulgas värse; neist esitame ühe koduses võru murdes kuju saanud mütoloogilise motiiviga luuletuse.

Juhan Jaik ei ole võru murde spetsiifilisi häälikuid märkinud, ka mitte larüngaalklusiili (ʔ, uuemal ajal q), nii et lugeja ise peab taipama, kus näiteks on mitmuse nimetav. Sõnavarast jääb küsitavaks *suka* (*Rammu söödet täku, suka*); võib-olla on tegemist mingi ümberkirjutamisveaga?

A. K.

Lohusalu III, kuivmõel

E. Ti. hemek, 1965

EVI TIHEMETS. Lohusalu. III

KÕIGE VANEMAD ASJAD

Asjadest ja muust,
mis meie maailmas väga vana on

Ott Toomet

Mõnes mõttes püüab praegune aeg meid oma minevikust lahti kiskuda. Meie maailm koosneb uutest ja üha uuematest asjadest, tänapäeval on palju niisugust, mis juba mõne aasta möödudes on muutunud "igivanaks". Aga ikka ei saa me oma minevikust lahti, meie ajalugu käib meiega igal pool kaasas, ka neissamades uutes asjades. Nii meie, kui ka kogu maailma, ka looduse ajalugu.

Kõige vanemad asjad, mis meil endal kodus olemas on, on ehk saja-aastased. Muuseumides on välja pandud tuhandete aastate vanuseid esemeid, kõige vanemad Eestist leitud tööriistad on umbes kümme tuhat aastat vanad. Mis on aga kõige vanemad asjad maailmas üldse?

KÕIGE VANEMAD ASJAD TAEVAS

Väga vanu asju võime näha taevas. Asjalugu on nimelt nii, et valgusel kulub veidi aega, enne kui ta meie silma jõuab. Mida kaugemalt ta tulema hakkab, toda rohkem aega läheb. Ühes ruumis olevad inimesed näevad teineteist umbes nii, nagu nad olid mõne miljardiksekundi eest, umbes niipalju kulub aega, et valgus jõuaks ühelt inimeselt teiseni. Kuud vaadates näeme teda nii, nagu ta oli sekund aega tagasi, päikest kaheksa minuti tagant, lähemaid tähti aastate ja aastakümnete tagant. Kõige kaugemad tähed Linnutee süsteemis paistavad sadade tuhandete aastate, teiste hiiglaslike tähesüsteemide, galaktikate tähed koguni kümnete miljonite aastate kauguselt. Aastatuhanded muudavad tähtede elus vähe. Miljonite aastatega jõuavad kõige heledamad tähed

aga juba kustuda. Nii et heledad tähed, mida me teistes galaktikates näeme — aga ainult kõige heledamaid me teistes galaktikates näha suudamegi — on tänaseks võib-olla juba kustunud. Kuid nende asemele on süttinud uued ja nii on nende galaktikate ilme praegugi üsna sarnane. Umbes samasugune nagu siis, kui neist kunagi ammu sündis see valgus, mis nüüd meieni jõuab. Ja ehkki sündmused, mida sääl kaugel näeme, toimusid meie mõistes kauges minevikus, ei paku nood meile ajaloo mõttes huvi. Praegu on maailm enam-vähem samasugune.

Kaugemal kui kümned miljonid valgusaastad me üksikuid tähti enam ei näe. Näeme ainult galaktikaid. Ka kõige kaugemal asuv objekt, mida palja silmaga võib näha, on galaktika — Andromeeda udukogu. Valgus, mis temalt praegu meieni jõuab, on sündinud kaks miljonit aastat tagasi, ajal mil meie esivanemad polnud enam päris ahvid, aga ka veel mitte päris inimesed. Teleskoopidega võime näha veel kaugemaid galaktikaid, niisuguseid, millelt pärinev valgus sündis sadu miljoneid aastaid tagasi, ajal, mil Maal veel hiidsisalikud ringi liikusid, ja veel palju varem. Kõige kaugemad galaktikad, mida on õnnestunud pildistada, asuvad rohkem kui kümne miljardi valgusaasta kaugusel.

Nii suuri kaugusi mõõdetakse punanihke abil. Terve maailma kõiksus nimelt paisub. Väikesed asjad küll ei paisu, ei inimesed ega Maa või Linnutee süsteem ei muutu maailma paisumisest suuremaks, küll aga eemalduvad galaktikad üksteisest. Mida kaugemal nad üksteisest asuvad, toda kiiremini eemalduvad. Kaugust me otseselt mõõta ei saa, eemaldumiskiirust aga küll. Suure kiirusega eemaldumine paistab meile kätte niiviisi, et tähesüsteemide valgus näib punasem. Kui kõrvutada Maa pääl saadud spektrit mõne kauge galaktika spektriga, siis näib, et kõik tolle galaktika spektrijoonte lainepikkused on veidi suuremad. Ehk siis spektrijooned on nihkunud spektri punase otsa poole — punase valguse lainepikkus on kõige suurem. Seda nimetataksegi punanihkeks ja tähistatakse z -ga. Punanihe avaldub lihtsalt:

$$z = \frac{\lambda - \lambda_0}{\lambda_0},$$

kus λ_0 on mingi spektrijoone Maal mõõdetud lainepikkus ja λ on sama joone lainepikkus, mis on kiirgunud mõnelt kaugelt galak-

tikalt. Punanihkest saab jällegi kergesti leida eemaldumiskiiruse

$$v = c \frac{(z + 1)^2 - 1}{(z + 1)^2 + 1}$$

(c on valguse kiirus); ja maailma vanuse ajal, mil valgus kiirati:

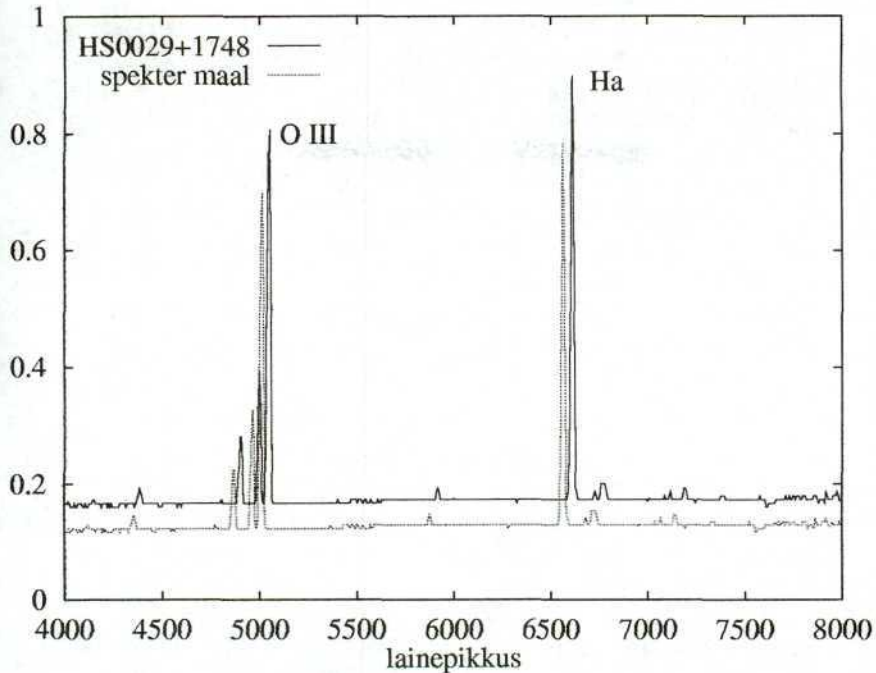
$$t = t_0(1 + z)^{-1,5}.$$

t_0 on maailma praegune vanus, umbes 15 miljardit aastat.

Joonis 1. Galaktika HS0029+1748 (keskel). Nagu peaaegu kõigil teistel, on ka tema spektrijooned nihkunud punase poole. Jooni Maal mõõdetud lainepikkustega võrreldes saame punanihkeks 0,0073. See vastab eemaldumiskiirusele 2200 km/s. Galaktika asub meist umbes 150 miljoni valgusaasta kaugusel. Calar Alto Saksa—Hispaania ühiobservatoorium.

Seega näiteks punanihkel $z = 1$ mõõdetud galaktika eemaldub meist kiirusega $0,6c$ ehk 180 000 km/s ja valgus, mis temalt praegu meieni jõuab, pärineb ajast, kui maailm oli 2,8 korda praegusest noorem. Ehk umbes viie miljardi aasta vanune. Tollal ei

Joonis 2. Sama galaktika spekter (järe joon). Spektri kahte kõige tugevamat joont on tavaks tähistada O III (vasakpoolne) ja H_{α} (parempoolne). Maal oleks nende joonte lainepikkused vastavalt 500,7 ja 656,3 nm, galaktikalt tulevas valguses on nad aga lainepikkusel 504,3 ja 661,1 nm. Nii leitaksegi punanihe. Katkendjoonega ja natuke allapoole nihutatult on kujutatud, milline näeks sama galaktika spekter välja siis, kui ta meie suhtes paigal seisaks.

olnud olemas veel ei Päikest ega Maad... Ja kõige kaugem galaktika, mis praegu on leitud, punanihkel $z = 5$, eemaldub meist ligi 284 000 km/s. Kui temalt pärinev valgus oma teekonda alustas, oli maailm praegusest viisteist korda noorem, kõigest miljardi aasta vanune.

Nii ammu oli ka tähtede maailm teistsugune. Galaktikad olid nooremad ja väiksemad ja sinisemad ja neid oli rohkem. Neis oli rohkem heledaid tähti ja osal neist olid tuumas kvasarid. Kvasarid tekivad arvatavasti siis, kui galaktikatuumades asuvasse hiiglas-

likesse mustadesse aukudesse langeb palju gaasi. Auku langev gaas kuumeneb ja võib kiirata heledamalt kui miljard päikest. Aja kuludes paljud omaaegsed väikesed galaktikad ühinesid ja moodustasid suuremad, nii jäi galaktikaid vähem järele. Vesinikku — gaasi, millest tähed tekivad, — jäi galaktikates üha vähemaks ja nii tekkis ka üha vähem heledaid sinakaid tähti. Galaktikad muutusid tasapisi punakamaks. Gaasi kadudes kadusid kvasarid. Mustad augud jäid alles, gaasi on galaktikates aga nii väheks jäänud, et kvasarid on kustunud. Oleksime elanud tollal, oleksid kõige heledamad kvasarid võib-olla palja silmaga näha olnud, nüüd aga läheb vaja teleskoopi.

KOSMOLOOGILINE KIIRGUS JA VIIMASE HAJUMISE PIND

Kaugemalt kui kõige kaugemad galaktikad paistab meieni nn kosmiline kiirgus. See on kõige kaugem ja seega ka kõige vanem signaal, mida tänapäeval üldse suudetakse mõõta. Kosmilise kiirguse punanihe on $z \approx 1300$ ja ta pärineb nn viimase hajumise pinnalt. Kui too valgus meie poole tulema hakkas, oli universum vaid 300 000 aastat vana. Milline oli ta oma nii kauges nooruses?

Tollal erines ta tänasest juba tundmatuseni. Ei olnud ei tähti ega galaktikaid. Oli vaid kuum hõõguv gaas, midagi niisugust nagu Päike praegu. Loomulikult ei saanudki niisuguses hõõguses mingeid tähti või koguni planeete olla. Ühtlane hõõguv gaas täitis kogu ruumi.

Kaugemale me enam näha ei saagi. Kaugeid asju saame näha ikkagi ainult tolle tõttu, et õhk — või siis maailmaruum — on läbipaistev. Hõõguv gaas läbi ei paista, väikesest leegist võib küll midagi läbi näha, suurest lõkkest aga enam mitte. Näeme vaid lõkke meiepoolset külge ja tõsi ta on, natuke ka tule sisse. Nii et viimase hajumise pind, mida maailma äärel näeme, on “suure leegi” meiepoolne külge.

Mis leek on maailma äärel?

Maailm sündis hiiglaslikus plahvatuses. Plahvatus, mida kutsutakse suureks pauguks, oli nii kuum, et seesugust kuumust pole hil-

jem enam kunagi kusagil olnud. Nagu kõik asjad paisudes jahtuvad, nii jahtus paisudes ka meie maailm. Kuni umbes 300 000 aasta möödudes oli ta vaid mõni tuhat kraadi kuum. Umbes sel temperatuuril hakkab gaas valgust läbi laskma. Maailma läbipaistvaks muutumine ongi "viimane hajumine". Hõõguvas gaasis valgus kogu aeg põrkub osakeselt osakesele, muudkui neeldub ja kiirgub uuesti. Tolle tõttu hõõguv gaas ei olegi läbipaistev. Niisugust põrkumist nimetatakse hajumiseks. Kui gaas jahtub, muutub ta üha läbipaistvamaks. Pääle mingit pörget on ta äkki juba nii läbipaistev, et valgus enam ei neeldugi. Toda pörget kutsutaksegi viimaseks hajumiseks. Ja tollest hetkest alates rändab valgus takistamatult läbi üha jahtuva maailmaruumi, kuni ta miljardeid aastaid hiljem ühel kaugel planeedil teleskoopi kinni püütakse.

Muidugi ei muutunud gaas läbipaistvaks päris äkki. Aja ludes neeldusid ja kiirgusid valgusosakesed üha harvemini, kuni ükskord nad enam ei neeldunudki. Läbipaistvaks muutumine oli umbes nagu udu hajumine — tasapisi ilmuvad udust välja üha kaugemad asjad ja siis veel kaugemad ja äkki ongi udu läinud. Nii oli ka maailmaleegis aeg, kus osa valgust veel viimaseid kordi neeldus, osa enam mitte. Ja siis ei neeldunud ta enam üldse.

Niisiis valgus, mis sündis hõõguvast gaasist meie lähedal, alustas umbes 15 miljardit aastat tagasi oma teed kaugusesse juba läbipaistvaks muutunud maailmas. Kuid kusagil kaugel kiirgus valgus, mis alles nüüd, 15 miljardit aastat hiljem, meieni jõuab. See valgus jõuab meieni igast suunast ühekauguselt, oli ju tollal terve maailm ühtemoodi täidetud hõõguva gaasiga. Seetõttu näib, nagu kusagil universumi äärel ümbritseks meid igalt poolt seesama juba jahtuv maailmaleek. Sellepärast kutsutaksegi toda pinnaks, viimase hajumise pinnaks.

Miks ei näe me siis igal pool enda ümber, kaugemal kõigest tähtedest todasama hõõguvat gaasi, viimase hajumise pinda, millest alates valgus takistamatult meieni võis pääseda?

Me ei näe toda pinda lihtsalt sellepärast, et punanihke läbi on valgus muutunud raadiokiirguseks. Väga suurel punanihkel muutub valguse lainepikkus niipalju pikemaks, et ta pole enam valgus, vaid raadiokiirgus. Raadiokiirgus on tavalise valguse pikalaineline sugulane. Raadioteleskoopidega on viimase hajumise pind hästi näha.

Maailm paisub ühtlaselt. Tähendab, et mida kaugemal miski meist on, toda kiiremini ta meist eemaldub. Oli aeg, mil viimase hajumise pind paistis meile vaid mõne miljoni aasta kaugusel. Nüüd on tollest möödas ligi 15 miljardit aastat ja järelikult jõuab meieni kiirgus ligi 15 miljardi valgusaasta kauguselt. Lähemalt saabunud kiirgus on juba ammu kohale jõudnud. Ja nüüd on järg valguse käes, mis pärineb just nii kaugelt, nagu ta praegu tuleb. Aga tänu ühtlasele paisumisele eemalduvad nii kauged ruumi piirkonnad meist meeletult kiiresti. Kui valguse kiirus on 300 000 km/s, siis paistab toosama viimase hajumise pind, mida raadioteleskoopidega näeme, eemalduvat meist kiirusega 299 999,6 km/s.¹ Nii suure kiirusega eemaldudes tekkinud valgus on muutunud rohkem kui 1000 korda pikalainelisemaks. Ehk silmale nähtavast gaasi hõõgusest on saanud raadiokiirgus. Ja see on meie õnn. Sest kui igal pool tähtede taga näeksime viimase hajumise pinda, hõõguvat noort maailma, sama kuumana, kui ta tollal oli, siis oleks terve taevas kuum nagu Päike. Ja poleks kedagi, kes toda hõõgust imetleda võiks.

Tegelikult on ka meil võimalus sama pinda näha tema täies hiilguses, nii nagu ta noores universumis paistis. Tuleks ainult ehitada kosmoselaev, mis suudab lennata tohutult kiiresti, sama-suguse kiirusega, nagu pind meist praegu eemaldub. Laeva kiirust kogudes võiksime siis tunda, kuidas taevas meie ees üha soojemaks muutub, ja mõne aja pärast tekiks taevasse meie liikumise suunda hõõguv laiguke. Edasi leviks hõõgus laiemaks ja muutuks keskelt heledamaks, kuni kogu taevas meie ees säraks nagu Päike. Niisugune nägigi välja maailm, mis oli vaid 300 000 aastat vana. Ja kosmoselaeva seljataha jääks veel palju külmem ja pimedam maailmaruum kui see praegune. Niisugune on maailm tulevikus...

VANAD ASJAD MAAL JA PÄIKESEL

Viimase hajumise pinnast kaugemale me näha ei saa, sest kõik valgus, mis varem tekkis, neeldus veel kuumas hõõguvas gaasis.

---

¹Tegelikult on valguse kiirus veidi väiksem, 299 792,5 km/s, ja vastavalt oleks täpsem viimase hajumise pinna eemaldumiskiirus 299 792,1 km/s.

Ent meie ümber on nii mõndagi, mis pärineb maailma palju varasemast noorusest, koguni tollest ajast, mil universum polnud veel sekunditki vana. Selleks ei tulegi vaadata kaugemale kosmosesse, ka päris meie lähedal on uskumatult vanu asju.

Kõigest inimese tehtust mõõtmalt vanemad on kivid. Lõuna-Eesti liivakivid on umbes 400 miljoni aastased, lubjakivid Põhja-Eestis ehk paarsada miljonit aastat vanemad ja Eesti kristalne aluskord, graniidid, mis Soomes maa pääleegi jõuavad, on kuni 2,5 miljardit aastat vanad. Kõige vanemad teadaolevad kivimid Maal on leitud Kanadast, nood on ligi 4 miljardit aastat vanad. Veel vanemaid kive on raske leida, tollal oli maakoor veel noor, õhuke ja liikuv ja vanemad kivimid on enamasti kõik aja kuludes üles sulanud. Kuid Maa ise on veelgi vanem. Arvatakse, et nii Maa kui Kuu on ligikaudu 4,5 miljardi aasta vanused. Ja Maast veel natuke vanem on Päike, umbes 5 miljardit aastat.

On selge, et Maast ja Päikesest vanemad on ained, millest Maa ja Päike koosnevad. Päike koosneb peamiselt vesinikust ja heeliumist, Maa raskematest elementidest. Kõik ained, mis on vesinikust ja heeliumist raskemad (aga nood on kaks kõige kergemat elementi üldse), on sündinud tähtedes. Kõik tähed, Päike ka, toodavad neist kahest ainest raskemaid elemente. Tavalistes tähtedes sünnib enamik igapäevasematest ainetest nagu süsinik, hapnik, räni ja raud. Raskemad elemendid — tina, uraan, kuld ja ka näiteks vask — saavad sündida vaid supernoovades. Supernoovad on plahvatused, mis purustavad terve tähe ja viskavad tema jäänused gaasina maailmaruumi laiali.

Nii et hapnik, süsinik, räni ja raud, millest koosneb Maa ja koosneme meie, on tekkinud noortes kuumades tähtedes. Need tähed on plahvatanud ammu enne Maa tekkimist ja paisanud kosmilise vesiniku sekka oma tuumades sündinud ained. See, mis praegu on meis, on kunagi sündinud kuumades tähtedes. Me oleme tähtede lapsed.

Kuid tähed plahvatasid juba ammu jahtunud maailmaruumis.

Heeliumist raskemaid elemente, millest meie koosneme, on maailmas tegelikult väga vähe. Enamiku moodustavad ikkagi vesinik ja heelium — kolme osa vesiniku kohta üks osa heeliumi. Millal nemad sündisid?

Heeliumi sünniga jõuame maailma päris varasesse noorusesse. Aega, mil kõik olemasolev oli nii kuum, et igapäevaelu kogemustega me temast enam aru ei saagi. Igapäevaelus lihtsalt pole midagi nii kuuma. Tegelikult on tollane temperatuur tänapäeva füüsikale hõlpsasti kättesaadav, sääl toimuvate protsesside uurimiseks piisab, kui kuumutada miljardite kraadideni mõõtmatul väike ainekübe, vaid peotäis osakesi. Terve maailmakõiksus oli siis täis midagi niisugust nagu vesinikupommi plahvatus.

Heelium pärineb ajast, mil maailm oli vaid mõne minuti vanune ja umbes miljard kraadi kuum. Peab siiski ütlema, et heeliumi on tekkinud ka hiljem: näiteks see heelium, mida puuraukudest saadakse, ei saa olla vanem kui maakoor ja ta on tekkinud radioaktiivse lagunemise käigus. Kuid heelium Päikeses pärineb suures osas just nii noorest maailmast (muidugi ka Päikese heeliumist on osa hiljem tekkinud). Ja see oli olemas palju varem, kui läbipaistvaks muutuv gasis tekkis kosmoloogiline kiirgus.

Heeliumi aatomi tuum koosneb neljast tuumaosakesest — kahest neutronist ja kahest protonist. Heeliumi tekkis maailmas ka varem, kuid siis, 10 miljardi kraadi kuumuses lagunes ta kohe jälle tagasi neutroniteks ja protoniteks. Nii ongi õigem öelda, et tollal täitsid maailma vaid neutronid ja protonid. Kui maailm oli jahtunud mõne miljardi kraadini, võisid aatomituumad, heelium säälhulgas, juba püsima jääda. Neutronid haarati kiiresti heeliumituumadesse. Edasi oleksid heeliumituumad ühinenud ja neist tekkinud raskemad elemendid, kuid samal ajal maailm jahtus ja paisus edasi ja mõnesaja miljoni kraadises hõrenevas gasis polnud reaktsioonid enam võimalikud. Nii saigi tekkida vaid heelium — maailm pidi olema piisavalt jahtunud, et tuumad koos seisaksid, ja piisavalt kuum, et need tuumad saaksid tekkida. Umbes 10 minuti vanune maailm oli selleks juba liiga jahe. Tekkinud heelium jäi, enam ei olnud nii kõva kuumust, mis oleks suutnud teda purustada või hoopis heeliumi tuumadest raskemaid elemente luua. Tollest ajast sisaldabki maailm veerandi jagu heeliumi.

KOSMOLOOGILINE NEUTRIINOKIIRGUS

Veel varasemast ajast ei saa pärineda ükski aatomituum ja seega ka keemiline element, sest niisuguses kuumuses oleksid tuumad kohe lagunened. Arvatakse, et nii nagu kosmoloogiline kiirgus toob meieni teavet viimase hajumise pinnast valguse jaoks, on samasugune pind olemas ka neutriinokiirgusele. Ainult et valgusele muutus maailm läbipaistvaks ajal, kui ta vanus oli 300 000 aastat ja temperatuur umbes 3000 kraadi, aga neutriinokiirgus pääses ainest takistamata läbi juba siis, kui päris algusest oli möödas vaid kaks sekundit ja maailm 10^{10} kraadi kuum.

Neutriino on nimelt osake, mis elektrilises vastasmõjus ei osale. Just elektriline vastasmõju on too, mis seob aine kõvaks karmakaks, just elektrilise vastasmõju pärast tunduvad kõvad asjad kõvad: elektrilised jõud ei lase ühe kõva asja osakestel tungida teise asja osakeste vahele. Sellepärast ei saagi ühte kõva asja teise sisse lükata.

Neutriino osaleb ainult nn *nõrgas vastasmõjus*. Elektrilisega võrreldes on nõrk vastasmõju aga niivõrd nõrk, et neutriino lendab vabalt läbi igasugusest normaalsest ainest. Aine, mis on meie mõistes tihe, sest elektrilised jõud aineosakeste vahel mõjuvad suhteliselt kaugele, on neutriino jaoks äärmiselt hõre. Nii hõre, et ta takistamatult sellest läbi lendab. Päikeselt tuleb igas sekundis kümneid miljardeid neutriinosid igale ruutsentimeetrile maakera pinnal. Need miljardid neutriinod tulevad ka meie keha pinnale ja lähevad meist midagi märkamata läbi. Veelgi enam, nad lähevad takistust tundmata läbi ka tervest Maast, tulevad Päikese poolt sisse ja lähevad teiselt poolt välja. Ja tegelikult on nad tulnud peatumata välja Päikese südamest, olles läbinud oma teel pool miljonit kilomeetrit Päikese ainet.

Paraku lähevad samad neutriinod midagi märkamata läbi ka meie katseseadmetest, mis me oleme üles pannud just nimelt nende püüdmiseks. Ja nii õnnestubki meil püüda vaid mõned neutriinod päevas. Ja sellepärast kosmoloogilist neutriinokiirgust pole meil ka näha õnnestunud. Kiirgus ise peaks olema sarnane kunagi hõõguvas gaasis tekkinud valgusega. Ainult et hõõguva gaasi asemel oli prootonite, neutronite, elektronide, positronide ja gammakiirguse supp, 10 miljardit kraadi kuum plasma, mida gaasiks enam ei kõlba nimetada. Nooremas kui sekundivanuses

maailmas oli see plasma nii tihe ja kuum, et isegi neutriinod tast läbi ei tulnud. Aja kuludes jäi ta üha hõredamaks ja jahedamaks, neutriinod neeldusid ja kiirgusid üha harvemini, kuni nad paari sekundi möödudes enam ei neeldunud üldse. Ja tollest ajast kihutavad nad nende jaoks läbipaistvas kosmoses ja ootavad, et millal keegi kunagi ehitab teleskoobi, millega neid kinni püüda. Kui meil see õnnestuks, näeksime — tõsi küll, neutriinode abil — maailma nii, nagu ta kahe sekundi vanusena oli.

ALGSED NEUTRONID

Et minna neutriinodest kaugemale, tuleb jällegi appi võtta heelium. Nagu eespool öeldud, tekkisid heeliumi tuumad mõne minuti vanuses maailmas tuumaosakestest — neutronitest ja prootonitest. Kus aga tekkisid neutronid ja prootonid?

Kui temperatuur oli kuumem kui 10^{10} kraadi ja maailm vaid sekundivanune, siis ei saanud veel öelda, millised osakesed olid prootonid ja millised neutronid. Kuumas plasmas oli piisavalt energiat, et kergemad prootonid said muutuda raskemateks neutroniteks ja vastupidi. Maailma jahtudes aga oli kergematest osakestest raskemaid üha vaevalisem tekitada, energiat jäi tolle tarvis üha vähemaks. Kergemaid (prootoneid) tekkis üha juurde, raskemaid (neutroneid) jäi vähemaks. Nood oleksid lõpuks päris otsa saanud, aga üha jahtuvas maailmas lõppesid ka niisugused protsessid, mis neutroneid kiiresti prootoniteks muutsid. Nii jäigi iga seitsme prootoni kohta alles üks neutron. Kui maailm edasi jahtus, leidsid just samad neutronid koha heeliumiaatomite tuumades. Seega neutronid, mis on heeliumituumades Päikesel, pärinevadki tollest ajast. Enam-vähem samast ajast mis neutriinokiirgus, ajast, mil maailm oli vaid sekundivanune.

AINE JA ANTIAINE

Siiamaani kirjeldatu põhineb hästi tuntud füüsikal, mida, tõsi küll, on rakendatud olukorrale, mida me nii hästi ei tunne. Tuntud füüsika ütleb meile, et sekundivanuses ja 10 miljardi kraadises maailmas olid juba olemas nii tuumaosakesed — neutronid ja prootonid ning elektronid-positronid — kui ka tohutul hulgal kiir-

gust. Kiirgust oli umbes miljard kiirgusosakest — footonit — ühe tuumaosakese kohta.

Edasine põhineb füüsikal, mida me maapäälsete katsetega pole suutnud kontrollida.

1930. aastatel leiti, et peale elementaarosakeste on olemas veel nn antiosakesed. Antiosakesed on osakestega äärmiselt sarnased, ainult et laeng on neil vastandmärgiga. Kui osake ja antiosake kokku satuvad, siis nad annihileeruvad. See tähendab, et mõlemad hävivad ja nende asemele tekib gammakiirgus. Gammakiirgus on tavalise valguse sugulane, ainult et tohutult energiarikkam. On võimalik ka annihilatsioonile vastupidine protsess — gammakiirgus tekitab osakese ja antiosakese. Tavalist ainet, mis koosneb osakestest, ja antiainet, mis koosneb antiosakestest, ei saa üheskoos hoida. Osakeste-antiosakeste paarid annihileeruksid, meile näiks too nii, et kübeke antiainet plahvataks nagu aatomipomm. Seega ei saa Maa pääl kuskil antiainet olla. Astronoomiliste vaatluste põhjal usutakse, et antiainet ei ole ka kusagil kosmoses. Terve maailm koosneb vaid tavalisest ainst. Ja kiirgusest.

Tavaliselt käituvad aine ja antiaine ühtemoodi. Ainet ja antiainet tekib ja kaob alati ühepalju. Miks ei ole siis maailmas üldse antiainet, sellal kui tavalist ainet on ju päris hulka?

Seda me täpselt ei tea. Arvatakse nii, et alguses oli maailmas ainet ja antiainet ühepalju. Osakesed ja antiosakesed annihileerusid ja tekkisid uuesti. Plasma oli nii kuum ja energiat oli piisavalt palju. Maailm pidi siis olema vähemasti 10^{15} kraadi kuum ja mitte vanem kui 10^{-12} sekundit. Võib-olla oli ta veel palju kuumem ja noorem. Tolles kuumuses hakkavad ka meie tuntud füüsikaseadused üles ütlema, näiteks igapäevaelust tuttav elekter käitub säääl hoopis teisiti.

Niisuguses kuumuses on võimalikud protsessid, kus aine ja antiaine enam ühtemoodi ei käitu. Nonde sündmuste tulemusena tekkis ainet pisut rohkem, miljardi antiaine osakese kohta tekkis miljard üks aineosakest. Hiljem aine ülejääki tekitavad protsessid lõppesid ja üks liigne osake miljardi paari kohta jäi. Alguses oli plasma veel piisavalt kuum, et osakesed-antiosakesed said tekkida ja kaduda, kuid nüüd juba ainult paarikaupa.

Palju hiljem, kui maailm hakkas ühe sekundi vanuseks saama, oli ta juba tublisti jahtunud ja hõrenenud ning gammakiirgus uusi paare enam tekitada ei suutnud. Miljard paari annihileerus, aga üks üleliigne osake jäi, temal polnud kellegagi annihileeruda. Ja see on meie õnn. Temasugustest üleliigsetest osakestest me koosnemegi. Kõik gammakiirgus, mis tekkis annihilatsioonil, on jahtunud ja muutunud tollekssamaks raadiokiirguseks, mis viimase hajumise pinnalt meieni jõuab. Kõik osakesed, millest koosneme meie ja millest koosnevad kõik muud asjad meie ümber, said alles jääda ikkagi vaid seetõttu, et kunagi ülivarajases kõiksuses tekkis osakesi veidi rohkem. Kui osakesi-antosakesi oleks tekkinud võrdset, oleksid nad kõik annihileerunud ja maailma täidaks vaid külm raadiokiirgus.

Nii võime öelda, et kõik osakesed, millest me koosneme, on pärit pisikesest aineülejäägist ülivarajases universumis.

MIS PÄRINEB VEEL KAUGEMALT?

Nagu kõigel siin maailmas on oma põhjus, pärineb ka too, mis oli ülivarajases maailmas, kusagilt veel varajasemast. Mida kaugemale me läheme, seda enam eemaldume tavafüüsikast, mida on suudetud katsetes kontrollida.

Arvatakse, et umbes 10^{-30} sekundi vanusest maailmast pärineb näiteks kogu aine, nii osakesed kui kiirgus, mis maailmas olemas on. Arvatakse, et tollest ajast on pärit ka suure struktuuri alged. Samadest algetest hakkasid hiljem arenema galaktikad, ka meie Linnutee. Ja Linnutees tekkisid miljardeid aastaid hiljem nii Päike kui Maa.

Ja lõpuks pärineb ju kogu universum kõige algusest, suurest paugust.

Koos universumiga pärineme kõige algusest ka meie.

OTT TOOMET (sünd. 1970) on lõpetanud Tartu Ülikooli füüsikaosakonna 1993. aastal, füüsikamagister (1997). Praegu Tartu Ülikooli majandusteaduskonna magistrand.

KAOSETEADUS VÕI KAOS TEADUSES?

Jean Bricmont

Tõlkinud Toomas Kiho

LISA 1 KACI RINGI MUDEL

Analüüsin Marc Kaci lihtsat mudelit (Kac 1959: 99; vt ka Thompson 1972: 23), mis illustreerib kenasti Boltzmanni pakutud lahendust pöördumatuse probleemile ning näitab, kuidas vältida igasuguseid väärarvamusi ja paradokse.

Kirjeldan siin mudeli pisut modifitseeritud varianti ning toon ära vastavad tulemused, viidates tõestustele Marc Kaci raamatus (1959), sealt pärinevad ka alljärgnevad tsitaadid.

“Vaatleme ringjoonel n võrdkaugel punkti”, p punktidevahelist kaart olgu märgistatud ja nende hulga tähistame tähega S . Selle täiendhulka, kuhu kuulub $n - p$ vahemikku, tähistame sümboliga $\bar{S}$.

“Kõik n punkti on pallipesad. Pall võib olla kas must (m) või valge (v). Ühe ajaühiku jooksul liiguvad kõik pallid vastupäeva järgmisesse pessa allkirjeldatava reegli järgi.”

Algus üle-eelmises numbris. Tõlgitud käsikirjast “Science of Chaos or Chaos in Science?”, mis on esitatud avaldamiseks New Yorgi Teaduste Akadeemiale, ja ajakirjas *Physicalia Magazine*. Ilmunud *Physicalia Magazine*'is 1995, kd 17, nr 3–4, lk 159–208.

Kui pall läbib vahemiku, mis kuulub hulka S , siis ta muudab sel käigul oma värvi vastupidiseks, aga kui ta läbib vahemiku $\bar{S}$ -st, siis käik värvivahetust kaasa ei too.

“Oletame, et alustame ainult valgete pallidega. Küsimus on, et mis on juhtunud pärast suurt arvu käikusi.” Allpool (pärast valemit (3)) vaatleme ka teistsuguseid algtingimusi.

Tasub tähele panna analoogiat mehaanikaseadustega. Palle kirjeldavad siin nende asukoht ja (diskreetne) “kiirus”, milleks on nende värv. Selle mudeli üheks lihtsustavaks omaduseks on see, et “kiirus” ei mõjuta liikumist. Ainus põhjus, miks ma seda “kiiruseks” nimetan, on see, et temagi muutub, kui pall pörkab vastu fikseeritud “takistust”, s.o hulka S kuuluvat vahemikku. Põrkeid vastu fikseeritud objekte kipub olema lihtsam analüüsida kui osakestevahelisi pörkumisi. “Liikumisvõrrandid” on antud vastupäeva liikumisega, millele lisanduvad värvivahetused (vt allpool võrrandid (5), (6)). Need võrrandid on ilmselt deterministlikud ja pööratavad: kui me aja t järel muudame liikumise suunda — vastupäeva liikumise asemel päripäeva liikumine —, siis jõuame t käigu järel tagasi algseisundisse.⁹⁸ Veelgi enam — liikumine on ka rangelt perioodiline: $2n$ käigu pärast on kõik pallid kõiki vahemikke läbinud täpselt kaks korda, järelikult on nad saanud tagasi oma algse värvi. See sarnaneb Poincaré tsüklitega, ainult et siin langeb tsükli pikkus kõigi konfiguratsioonide korral kokku (pole mingit põhjust, miks see omadus peaks kehtima üldiste mehaanikasüsteemide puhul). Enamgi veel — on lihtne leida erilisi konfiguratsioone, mis kohe ilmselt tasakaaluseisundi poole ei suundu: kui alustada üksnes valgete pallidega ja iga teine vahemik kuuluks hulka S (siin $p = \frac{n}{2}$). Siis on kahe sammu pärast kõik pallid mustad ja nelja sammu pärast on nad kõik jälle valged jne. Liikumine on perioodiline perioodiga 4. Tulles lahenduse juurde, võib selles mudelis tasakaaluseisundile lähenemise analüüsiga pihta hakata à la Boltzmann:

---

⁹⁸Siin on väike “aga”: suuna muutmiseks ma otsekui muudaksin liikumisseadusi. Aga ma võin osakestega seostada ka niisuguse diskreetse “kiiruse” parameetri, millel on ühesugune väärtus nende kõigi korral ning mis näitab nende liikumissuunda: päri- või vastupäeva. Siis on liikumine päriselt pööratav ning märkuse 26 operaator I lihtsalt muudab seda kiiruse parameetrit.

Boltzmanni klassikalise lahenduse analoog. Märkigu $N_v(t)$ ($N_m(t)$) valgete (mustade) pallide koguarvu ajahetkel t (s.o t käigu järel, kus t on täisarv) ning olgu $N_v(S; t)$ ($N_m(S; t)$) nende valgete (mustade) pallide arv, mis ajal t just hakkavad läbima vahemikku hulga S .

“Me saame vahetult üles kirjutada võrrandid värvi jaoks:

$$\begin{aligned} N_v(t+1) &= N_v(t) - N_v(S; t) + N_m(S; t) \\ N_m(t+1) &= N_m(t) - N_m(S; t) + N_v(S; t). \end{aligned} \quad (1)$$

Nüüd teeme Boltzmanni järgides oletuse (*Stoßzahlansatz* ehk molekulaarse kaose hüpotees⁹⁹)

$$\begin{aligned} N_v(S; t) &= pn^{-1}N_v(t) \\ N_m(S; t) &= pn^{-1}N_m(t). \end{aligned} \quad (2)$$

Muidugi kui tahame lahendada võrrandeid (1) lihtsal viisil, peame midagi eeldama $N_v(S; t)$ ja $N_m(S; t)$ kohta. Vastasel juhul tuleb kirjutada üles võrrandid ka $N_v(S; t)$ ja $N_m(S; t)$ jaoks, mis sisaldavad uusi muutujaid, ning nii võib lõputult tagurpidi minna.

Intuiitselt õigustab seda oletust see, et pall ise pole korrelatsioonis sündmusega “vahemik palli ees kuulub hulka S ”. Niisiis kirjutamegi, et $N_v(S; t)$ võrdub valgete pallide koguarvu $N_v(t)$ ja hulka S kuuluvate vahemike tiheduse $\frac{2}{n}$ korrutisega. See oletus paistab täiesti mõistlik. Kuigi järele mõeldes võib seegi tekitada teatud segadust (täpselt nagu molekulaarse kaose hüpoteeski): et mida tähendab täpselt “pole korrelatsioonis”? Miks toome mehaanilisse mudelisse statistilise oletuse? Õnneks saab siin nendele küsimustele anda täpsed vastused, mida me teemegi hiljem, kui lahendame mudeli täpselt. Kuid naaseme Boltzmanni loo juurde.

“Saame

$$N_v(t+1) - N_m(t+1) = (1 - 2pn)(N_v(t) - N_m(t)).$$

Niisiis

$$\begin{aligned} n^{-1}[N_v(t) - N_m(t)] &= (1 - 2pn^{-1})^t n^{-1}[N_v(0) - N_m(0)] \\ &= (1 - 2pn^{-1})^t \end{aligned} \quad (3)$$

⁹⁹Sõnal “kaos” pole siin mitte mingit pistmist kaoseteooriaga, pealegi on Boltzmanni hüpotees palju vanem kui see teooria.

ja kui

$$2p < n \quad (4)$$

(nagu me järgnevas oletamegi), siis saame *monotoonse* lähene-mise võrdjaotusele mustadeks ja valgeteks pallideks." Paneme tähele, et saame monotoonse lähenemise pallide *kõigi* algtingi-muste korral ($N_v(0) - N_m(0)$).

Muutujad $N_v(t)$ ja $N_m(t)$ on siin makroskoopiliste muutu-jate osas. Me saame neid siduda Boltzmanni entroopiaga¹⁰⁰ $S_m = \ln \binom{n}{N_v(t)}$, s.o logaritm nende (mikroskoopiliste) konfigu-ratsioonide arvust, mille korral valgete pallide arv on $N_v(t)$. Et

$$\binom{n}{N_v(t)} = \frac{n!}{N_v(t)!(n - N_v(t))!}$$

saavutab maksimumi, kui $N_v = \frac{n}{2} = N_m$, siis me näeme, et võrdus (3) ennustab entroopia monotoonset kasvu ajas. Me võime kasutusele võtta ka faasiruumi teatud jaotuse, mis vastab N_v ja N_m väärtustele. Ja äsjane valem näitab siis vaid seda, et eri jaotusüksustel on väga erinev arv elemente, suurem osa vastab "tasakaalule", s.o sellistele, mis on lähedal arvule $N_v = \frac{n}{2} = N_m$.

Siin näeme, mis mõttes on Boltzmanni lahendus lähenduseks. Oletus (2) ei saa kehtida kõikide ajavahemike ja kõikide konfigu-ratsioonide korral, sest see oleks vastuolus liikumise pööratavuse ja perioodilisusega. Samas me näeme ka, miks tõsiasi, et tegu on siiski vaid lähendusega, ei muuda Boltzmanni mõtteid pöördumata-tuse kohta veel kehtetuks.

Vaatleme mudelit uuesti mikroskoopilisel tasandil, esmalt me-haaniliselt ja siis statistiliselt. Iga $i = 1, \dots, n$ korral vaatleme muutujat

$$\varepsilon = \begin{cases} +1, & \text{kui } i \text{ ees seisev vahemik} \in \bar{S}, \\ -1, & \text{kui } i \text{ ees seisev vahemik} \in S \end{cases}$$

¹⁰⁰Selle mudeli lihtsustavatel omadustel (et pallid vastastikku tei-neteist ei mõjuta) on see ebamugav järeilm, et Boltzmanni "täielik" en-troopia, mida siin selgitasime ja mille defineerisime 5. peatükis, langeb kokku Boltzmanni H -funktsiooniga (miinusmärgiga). Kuid üldjuhul peaks viimane olema vaid esimese lähendus.

ja olgu

$$\eta_i(t) = \begin{cases} +1, & \text{kui pall pesas } i \text{ ajal } t \text{ on valge,} \\ -1, & \text{kui pall pesas } i \text{ ajal } t \text{ on must.} \end{cases}$$

Siis saame "liikumisvõrrandid"

$$\eta_i(t) = \eta_{i-1}(t-1)\varepsilon_{i-1}, \quad (5)$$

mille lahend on

$$\eta_i(t) = \eta_{i-t}(0)\varepsilon_{i-1}\varepsilon_{i-2}\dots\varepsilon_{i-t} \quad (6)$$

(kus lahutatud on mooduli järgi n). Niisiis on meil mikroskoopilisel tasandil olemas liikumisvõrrandite lahend ilmutatud kujul.

Võime selle lahendi kaudu makroskoopilisi muutujaid väljendada nii:

$$N_v(t) - N_m(t) = \sum_{i=1}^n \eta_i(t) = \sum_{i=1}^n \eta_{i-t}(0)\varepsilon_{i-1}\varepsilon_{i-2}\dots\varepsilon_{i-t} \quad (7)$$

ning me soovimegi arvutada $n^{-1}(N_v(t) - N_m(t))$ (kus n on suur) mitmesuguste algtingimuste ($\{\eta_i(0)\}$) ja mitmesuguste hulka S (mis määravad ε_i -d) korral. Just siin tulevad mängu "statistilised" oletused. Nimelt fikseerime suvalised algtingimused ($\{\eta_i(0)\}$) ja vaatleme kõiki võimalikke hulki S , kus $p = \mu n$ on fikseeritud (muidugi võib ka hulka S pidada osaks algtingimustest). Siis arvutame iga hulga S jaoks välja "joone" $n^{-1}(N_v(t) - N_m(t))$ ja vaatleme seda kui aja funktsiooni. Arvutus, mis on läbi tehtud Kaci raamatus (1959), annab tulemuseks, et iga antud aja t ja suure arvu n korral läheneb suur enamik neist joontest $(1 - 2\frac{p}{n})^t = (1 - 2\mu)^t$ -le, s.o just sellele, mida ennustas valem (3). (Et asi oleks selge, soovitab Kac võtta n -i suurusjärguks 10^{23} ja t omaks 10^6 .) See murdosa joontest, mis antud t korral erineb märgatavalt $(1 - 2\mu)^t$ -st, läheneb n -i kasvades ($n \rightarrow \infty$) nullile nagu $n^{-\frac{1}{2}}$.

Õieti peaksin "arvutatakse" asemel ütlema pigem, et hinnatakse "erandlike" joonte murdosa, mis erinevad $(1 - 2\mu)^t$ -st antud ajal t . See hinnang meenutab suurte arvude seadust ning valem (7) ongi (peaaegu sõltumatute) muutujate summa kujul.

Märkused

1. Poincaré kordumise ja pööratavuse “paradoksid” on kergesti lahendatavad: kõik vaadeldud jooned on perioodilised perioodiga $2n$. Nii et kui me ei fikseeriks t -d ja laseksime $n \rightarrow \infty$, siis me ei täheldaks “pöördumatut” käitumist. Aga see piir on füüsikalises mõttes korrektne. Kordumise aeg (n) on hiigelpikk, võrreldes mis tahes füüsikaliselt kättesaadava ajaga. Mis puutub pööratavuse vastuväitesse, siis vaatleme algtingimusena ümberpööratud konfiguratsiooni ajal t . Siis me teame, et selle konfiguratsiooni ja selle hulga S korral joon $n^{-1}(N_v(t) - N_m(t))$ tõesti ei ole lähedal $(1 - 2\mu)^t$ -le ajal t (sest ta läheb tagasi oma algväärtuse 1 juurde). Meie ütleme siin aga vaid seda, et suure enamuse S -de puhul on see piirkäitumine ometi täheldatav. Selle pöördkonfiguratsiooni jaoks juhtub see alghulk S olema lihtsalt erandlik. Seesama märkus käib ka selle 4-se perioodiga konfiguratsiooni kohta, mida vaatlesime alguses.

Paneme ka tähele, et kui vaatleme konfiguratsioonide hulka, mille korral $n^{-1}(N_v(t) - N_m(t))$ on $(1 - 2\mu)^t$ -le lähedal *kõikide ajavahemike* puhul, siis see on tühi hulk — perioodilisuse tõttu.

2. Me võime vaatluse alla võtta ka teisi makroskoopilisi muutujaid, näiteks valgete ja mustade pallide arvu kummaski ringjoone pooles ($1 \leq i \leq \frac{n}{2}$ ja $\frac{n}{2} + 1 \leq i \leq n$), ning defineerida vastavad entroopiad. Me võime veel edasi minna ringjoone veerandikeni jne, kuni jõuamegi mikroskoopilise konfiguratsioonini (valgete ja mustade pallide arv igas pesas) — sel juhul võrdub entroopia triviaalselt nulliga (ja on seetõttu konstantne).
3. See mudel, mis on küll täiuslikult “pööratav”, pole aga ergoodne! Tõepoolest: et ta on perioodiline, ei saa ükski trajektor “külastada” rohkemat kui $2n$ mikroskoopilist konfiguratsiooni. Kuid “faasiruum” sisaldab 2^n konfiguratsiooni (kaks võimalust — must või valge — igas pesas). Seega külastab trajektor ainult väga väikest osa faasiruumist. See näitab hästi, et ergoodsus pole pöördumatuseks tarvilik. Siin pole kasutatud muud kui tõsiasja, et ülekaalukas enamik konfigu-

ratsioone annab makroskoopilistele muutujatele väärtuse, mis on lähedal nende tasakaaluväärtusele.

Kokkuvõte

Ma ei kavatse selle mudeli huvitavust üle tähtsustada. Sellel on palju lihtsustavaid omadusi (näiteks puudub impulsi jäävus; takistused on siin "fikseeritud" nagu Lorentzi gaasis). Siiski on sel mudelil olemas *kõik* omadused, mida on appi võetud, et näidata, et mehaanilised süsteemid ei saa käituda pöördumatult, ning seetõttu on ta täiuslik kontranäide, mis lubab meil ümber lükata kõik argumendid (ja mõista täpselt, mis neil argumentidel viga on): ta on isoleeritud (pallid ja takistused), deterministlik, pööratav, tal on Poincaré tsüklid ja ta ei ole ergoodne.

Kaci mudelis saadud tulemus on just see, mida tahetakse näidata üldiste mehaaniliste süsteemide kohta, et tuvastada pöördumatust. On ilmselge, miks see on väga raske. Üldiselt ei ole meil (n kehast koosneva süsteemi korral!) lahendit ilmutatud kujul nagu valemid (5) ja (6), mille kaudu saab esitada makroskoopilisi muutujaid, vt (7). Selle näite puhul on ka selge, milline on täpselt meie "teadmatus" seis. Kui me käivitame süsteemi mitu korda ja meile alluvad ainsate muutujatena n ja p , siis me tõepoolest loodame näha ülaltoodud pöördumatut käitumist lihtsalt sellepärast, et just see juhtub *ettemääratult* suure enamiku mikroskoopiliste algtingimuste korral, mis vastavad nendele makroskoopilistele muutujatele, mis on meie kontrolli all. Me võime soovi korral algtingimusi "ignoreerida" — öelda, et me neid ei tea, aga selles pole midagi subjektiivset. Lõpuks nimetan veel, et Kac (1959) arutab üksikasjalisemalt mitmesuguste statistilises mehaanikas kasutatavate lähenduste mõju üle selles mudelis.

LISA 2 SPEKTRAALESITUSTEST

Käsitlen lühidalt väite "Tõenäosuslikust kirjeldusest on trajektoid elimineeritud" matemaatilist alust. Vastavad matemaatilised

mõttekäigud on hästi kokku võetud *Kaose seaduste* lisas (Prigogine 1994), ja sellele ma siin toetungi. Olgu ruumis X antud pööratav teisendus T ning olgu μ teisenduse T suhtes invariantne mõõt. *Kaose seadustes* on X ühikruut, T on pagari kujutis ja μ on Lebesgue'i mõõt. Me võime T -ga siduda unitaaroperaatori U ruumis $L^2(X, \mu)$ (ehk isomeetria mis tahes $L^p(X, \mu)$ -s):

$$Uf(x) = f(T^{-1}x) \quad (1)$$

ja $U^\dagger = U^{-1}$ määrab¹⁰¹

$$U^\dagger f(x) = f(Tx). \quad (2)$$

Et operaatorid U ja $U^\dagger$ on täielikult määratud T -ga, siis tundub pehmelt öeldes pentsik väita, et U kõik omadused, näiteks ta spektraalsed omadused, "pole taandatavad" trajektooredele (s.o T käitumisele). "Taandamatus" on pooleldi filosoofiline mõiste, niisiis on igapäev teatud vabadus seda sõna omal kombel kasutada, kuid ma ei usu, et selle sõna tähendus selles kontekstis oleks sarnane sellega, mida üldine haritud publik sellega silmas peab.¹⁰²

Olgu kuidas on, seda teemat sinnapaika jättes paneme tähele, et operaatorit U saab määratleda üldisemaltki. Näiteks U , mis toimib distributsioonidel. Näiteks sellest, et $\delta_{x_0}(x) = \delta(x - x_0)$, saame ruumala säilitava teisenduse (nagu pagari teisenduse) korral

$$U\delta_{x_0}(x) = \delta_{Tx_0}(x) \quad (3)$$

ning U toime sellistel deltafunktsioonidel peegeldabki just trajektoorede arengut.

Teine tähelepanek on see, et juba mõnda aega on teada olnud, et liikumise omadused (kujutise T omad) peegelduvad U spektraalsetes omadustes: näiteks T on ergoodne siis ja ainult siis, kui 1 on U mittekõdunud omaväärtus.

¹⁰¹Järgin siin *Kaose seaduste* määranguid U -le ja $U^\dagger$ -le. Tolles teoses vaadeldakse ka mittepööratavaid teisendusi, nagu Bernoulli teisendus. Siin U kirjeldab tõenäosusjaotuste arengut ja teda kutsutakse Perroni—Frobeniuse operaatoriks.

¹⁰²Võrreldgem seda seesuguste väidetega nagu "Vaim pole taandatav kehale" või "Massi käitumine pole taandatav indiviidide psühholoogiale".

Kaose seadustes esitatud uus omadus on see, et pagari teisenduse taoliste kaootiliste süsteemide kohta saab üles kirjutada spektraalesituse kujul:

$$U = \sum |F_n(x, y)| 2^{-n} |\tilde{F}_n(x, y)|, \quad (4)$$

kus F_n (vastavalt $\tilde{F}_n$) on korrutis: polünoom x -s (*resp.* y -s) on korrutatud distributsiooniga y -s (*resp.* x -s).

See on matemaatiliselt küll väga huvitav, aga keeruline on näha, miks see peaks kaasa tooma radikaalsed järeldused "loodus-seaduste" kohta? *Kaose seadustes* põhjendatakse seda sellega, et valemit (4) ei saa rakendada deltafunktsioonidele x -s ja y -s, mis esindavad punkti või trajektoori, sest $\tilde{F}_n$ sisaldab distributsiooni x -st ning distributsioone korrutada ei saa.

Vaatame selle mõttekäigu kehtivust. Olgu siin üks võrdlus. Vaatleme operaatorit $\frac{d}{dx}$. Ruumis $L^2(\mathbf{R}, dx)$ on tema spektriiks imaginaartelg ja me võime kirjutada

$$\frac{d}{dx} f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int i k e^{ikx} \hat{f}(k) dk, \quad (5)$$

kus $\hat{f}(k)$ on funktsiooni f Fourier' teisendus. Nüüd on ilmne, et selleks, et see võrdus kehtiks, peab $\hat{f}(k)$ eksisteerima. Aga on lihtne leida funktsioone, mis on küll diferentseeruvad, kuid millel pole Fourier' teisendust. Oleks imelik ütelda, et nende funktsioonide korral taandumatusest (5) tuletised elimineeritakse. Ja muidugi saab operaatori U täielikult defineerida deltafunktsioonidega, nagu me nägime valemis (3). Valem (4) ei lähe sel juhul lihtsalt käiku.

On kurdetud ka, et valem (4) sisaldab "lähemist tasakaalu-seisundile". Kuid nagu me 3. peatükis näitasime, pole tasakaalu mõistel mõtet ühe vabadusastmega süsteemi puhul, niisiis on see veel üheks toetavaks argumendiks — kui veel mõnd vaja peaks olema — sellele, et liikumist saab *põhimõtteliselt* väljendada trajektoore kaudu.

Kõik see näitlikustab J. T. Schwartzi kriitilist märkust "matemaatika hukutava mõju kohta loodusteadusele": "Matemaatiliste

arutuskäikude intellektuaalne atraktiivsus ning märkimisväärne mõttevaev, mis tuleb kulutada nende jälgimiseks, teevad matemaatikast intellektuaalse võlukunsti võimsa vahendi — sädeleva pettuse, millega nii mõnigi sisse kukutatakse ning mõni teine on paraku siis kukutaja” (Schwartz 1962).

Tänuõnad

Olen selles artiklis esitatud teemasid arutanud paljude kolleegide ja üliõpilastega, nagu S. Goldstein, A. Kupiainen, J. L. Lebowitz, C. Maes, J. Pestieau, O. Penrose ja H. Spohn. Artikli valmimise käigus peetud sisuliste diskussioonide eest tänan I. Antoniou'd, B. Misra'd ja I. Prigogine'it. Mulle on olnud kasulikud ka arutelud, milles on osalenud V. Baladi, V. Bauchau, S. Focant, M. Ghins, L. Haine, N. Hirtt, D. Lambert, R. Lefevere, I. Letawe, E. Lieb, J.-C. Limpach, T. Pardoën, P. Radelet, P. Ruelle ja E. Speer.

Kirjandus

- Al b e r t, D. 1992. *Quantum Mechanics and Experience*. Cambridge: Harvard University Press
- Al b e r t, D. 1994. Bohm's alternative to quantum mechanics. *Scientific American*, May
- B a t t e r m a n, R. W. 1991. Randomness and probability in dynamical theories: On the proposals of the Prigogine school. — *Phil. of Sci.*, vol. 58, p. 241
- B a u c h a u, V. 1993. Universal Darwinism. — *Nature*, vol. 361, p. 489
- B a u d r i l l a r d, J. 1992. *L'Illusion de la Fin*. Paris: Galilée
- B e c k e r, T. L. (ed.) 1991. *Quantum Politics: Applying Quantum Theory to Political Phenomena*. New York: Praeger
- B e l l, J. S. 1993. *Speakable and Unspeakable in Quantum Mechanics*. Cambridge: Cambridge University Press
- B e r g s o n, H. 1907. *L'Evolution Créatrice*. Paris: F. Alcan
- B e r g s o n, H. 1923. *Durée et Simultanéité: A propos de la Théorie d'Einstein*. Paris: F. Alcan
- B o d i f e e, G. 1989. De desillusies van de natuurkunde. — *Snoecks*, vol. 89, p. 396

- Boltzmann, L. 1974. *Theoretical Physics and Philosophical Problems. Selected Writings*. Dordrecht: Reidel
- Bondi, H. 1962. Physics and Cosmology. — *Observatory*, vol. 82, p. 133 (Halley Lecture)
- Borel, E. 1972. La Mécanique Statistique et l'Irréversibilité. — *Oeuvres*, Tome 3, p. 1697. Paris: CNRS
- Born, M. 1949. *Natural Philosophy of Cause and Chance*. Oxford: Clarendon Press
- Boutot, A. 1993. *L'Invention des Formes*. Paris: Odile Jacob
- Bricmont, J. 1995. Contre la philosophie de la mécanique quantique. — *Les sciences et la philosophie: Quatorze essais de rapprochement*. Paris: Vrin
- Broch, H. 1992. *Au coeur de l'extraordinaire*. Bordeaux: L'Horizon Chimérique
- Chandler, D. 1987. *Introduction to Modern Statistical Mechanics*. Oxford: Oxford U. P.
- Cohen, J., I. Stewart 1994. *The Collapse of Chaos*. New York: Penguin Books
- Coveney, P. 1988. The Second Law of thermodynamics: Entropy, irreversibility and dynamics. — *Nature*, vol. 333, p. 409
- Dawkins, R. 1986. *The Blind Watchmaker*, New York: W. W. Norton & Co.
- Dawkins, R. 1995. *River out of Eden*. London: Weidenfeld & Nicolson
- Deleuze, G. 1968. *Le Bergsonisme*. Paris: PUF
- Deleuze, G., F. Guattari 1991. *Qu'est-ce que la philosophie?*. Paris: éd. de Minuit
- Denbigh, K. 1990. How subjective is entropy? — *Maxwell's Demon. Entropy, Information, Computing*. Bristol: eds. H. S. Leff, A. F. Rex, A. Hilger
- Dennett, D. C. 1995. *Darwin's Dangerous Idea*. New York: Simon & Schuster
- Driebe, D. 1994. Letter. — *Physics Today*, November, p. 13
- Droit, R.-P. 1996. La nature invente sans cesse. — *Le Monde*, février
- Duhem, P. 1906. *La Théorie Physique: Son Objet et sa Structure*. Paris: Chevalier et Rivière
- Dunford, N., J. T. Schwartz 1958. *Linear Operators; Part I: General Theory*. New York: Interscience
- Dürr, D., S. Goldstein, N. Zanghi 1992. Quantum equilibrium and the origin of absolute uncertainty. — *J. Stat. Phys.*, vol. 67, pp. 843-907
- Earmann, J. 1986. *A Primer on Determinism*. Dordrecht: Reidel

- Ehrenfest, P., T. Ehrenfest 1959. *The Conceptual Foundations of the Statistical Approach in Mechanics*. Ithaca: Cornell Univ. Press
- Ekeland, I. 1984. *Le Calcul, L'Imprévu*. Paris: Le Seuil
- Elitzur, A. C. 1994. Let there be life. — *J. Theor. Biol.*, vol. 168, p. 429
- Feyerabend, P. K. 1966. On the possibility of a perpetuum mobile of the second kind. — *Mind, Matter, and Method*. Minneapolis: Univ. Minnesota Press
- Feyerabend, P. K. 1979. *Against Method*. London: New Left Books. (*Contre la Méthode*. Paris: Le Seuil, 1979)
- Feynman, R. P. 1967. *The Character of Physical law*. Cambridge, Mass.: MIT P., ch. 5. (R. Feynman, R. B. Leighton, M. Sands 1963. *The Feynman Lectures on Physics*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, Sect. 46-3,4,5)
- Gallavotti, G. s.a. Ergodicity, ensembles, irreversibility in Boltzmann and beyond, Rome preprint
- Gamow, G. 1965. *Mr Tompkins in Paperback*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ganoczy, A. 1995. *Dieu, l'Homme et la Nature*. Paris: éd. du Cerf
- Gell-Mann, M. 1994. *The Quark and The Jaguar*. London: Little, Brown
- Gesché, A. 1994. *Dieu pour Penser. 4. Le Cosmos*. Paris: éd. du Cerf
- Ghins, M. s.a. Popper versus Grünbaum and Boltzmann on the arrow of time, UCL preprint, Louvain-la-Neuve
- Gleick, J. 1987. *Chaos*. New York: Viking Press. (*La Théorie du Chaos*. Paris: Coll. Champs, Flammarion, 1991)
- Gross, P. R., N. Levitt 1994. *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Gold, T. (ed.) 1967. *The Nature of Time*. Cornell University Press
- Guattari, F. 1992. *Chaosmose*. Paris: Galilée
- Hadamard, J. 1898. Les surfaces à courbures opposées et leurs lignes géodésiques. — *J. Math. pures et appl.*, vol. 4, p. 27
- Heisenberg, W. 1958. *The Physicist's Conception of Nature*. London: Hutchinson
- Hemptinne, X. de 1995. La Source de l'Irréversibilité. — *Revue des Questions Scientifiques*, vol. 165, p. 371. (Vt ka: The ambiguous meaning of irreversibility. — *Physicalia Mag.*, vol. 17, p. 129 (1995))
- Hergé 1949. *Tintin et le Temple du Soleil*. Brussels: éd. Casterman
- Hill, T. 1956. *Statistical Mechanics*. New York: McGraw Hill

- Hoyle, F. 1962. *The Asymmetry of Time: Third Annual Lecture to the Research Student's Association*. Canberra
- Jankelevitch, V. 1931. *Henri Bergson*. Paris: F. Alcan
- Jaynes, E. T. 1983. *Papers on Probability, Statistics and Statistical Physics*. Dordrecht: Reidel
- Jaynes, E. T. 1989. Clearing up mysteries — the original goal. — *Maximum Entropy and Bayesian Methods*. Dordrecht: Kluwer Acad. Pub.
- Jaynes, E. T. 1991a. Violation of Boltzmann's H -theorem in real gases. — *Phys. Rev.*, vol. A4, p. 747
- Jaynes, E. T. 1991b. The Gibbs paradox. — *Maximum Entropy and Bayesian Methods*. Dordrecht: Kluwer Acad. Pub.
- Kac, M. 1959. *Probability and Related Topics in the Physical Sciences*. New York: Interscience Pub.
- Khinchin, A. I. 1949. *Mathematical Foundations of Statistical Mechanics*. New York: Dover
- Krylov, N. S. 1979. *Works on the Foundations of Statistical Mechanics*. Princeton: Princeton University Press
- Landsberg, P. T. 1982. *The Enigma of Time*. Bristol: Adam Hilger
- Lanford, O. E. 1975. Time evolution of large classical systems. — *Lect. Notes in Physics*, vol. 38, p. 1. Berlin: Springer
- Lanford, O. E. 1981. — *Physica*, vol. A106, p. 70
- Lanford, O. E. 1983. On a derivation of the Boltzmann equation. — *Nonequilibrium Phenomena 1: The Boltzmann Equation*. Amsterdam: North-Holland
- Laplace, P. S. 1951. *A Philosophical Essay on Probabilities*. New York: Dover Pub. (*Essai philosophique sur les probabilités*, Paris: rééd. C. Bourgeois, 1986 (texte de la 5ème éd., 1825))
- Lebowitz, J. L. 1993. Macroscopic laws, microscopic dynamics, time's arrow and Boltzmann's entropy. — *Physica*, vol. A194, p. 1
- Lebowitz, J. L. 1993. — *Physics Today*, September, pp. 32–38; Replies in November 1994
- Lebowitz, J. L., O. Penrose, 1973. Modern Ergodic Theory. — *Physics Today*, February
- Lestienne, R. 1990. *Les Fils du Temps: Causalité, Entropie, Devenir*. Paris: éd. du CNRS
- Lighthill, J. 1986. — *Proc. Roy. Soc. (London)*, vol. A 407, p. 35
- Liotard, J.-F. 1979. *La Condition Postmoderne: Rapport sur le Savoir*. Paris: éd. de Minuit
- Ma, S. K. 1985. *Statistical Mechanics*. Singapore: World Scientific
- Maes, C. s.a. Chaos aan de rand van de wetenschappen, preprint, Inst. voor Theor. Fys., KULeuven

- Maudlin, T. 1994. *Quantum Non-Locality and Relativity*. Cambridge: Blackwell
- Maxwell, J. C. 1878. — *Nature*, vol. 17, p. 257
- Maxwell, J. C. 1952. *Matter and Motion*. New York: Dover
- Maynard Smith, J. 1993. *Did Darwin Get it Right?* London: Penguin Books
- Meessen, A. 1984. La nature du temps. — *Temps et Devenir*. Louvain-la-Neuve: Pr. Univ. de Louvain-la-Neuve
- Merleau-Ponty, M. 1968. *Eloge de la Philosophie et Autres Essais*. Paris: Gallimard
- Monod, J. 1972. *Chance and Necessity*. London: Fontana. (*Le Hasard et la Nécessité*. Paris: Le Seuil, 1970)
- Moreau, G. 1989. Monsieur Ilya Prigogine "bouleverse" la philosophie. — *Etudes marxistes*, nr. 5, déc.
- Pauli, W. 1954. Wahrscheinlichkeit und Physik. — *Dialectica*, vol. 8, p.112
- Peirce, C. S. 1877. The fixation of belief. — *Popular Science Monthly*, vol. 12, p. 1, November
- Penrose, O. 1970. *Foundations of Statistical Mechanics*. Elmsford, N.Y.: Pergamon, ch. 5
- Penrose, R. 1990. *The Emperor's New Mind*. New York: Oxford University Press, ch. 7. (Vt ka: On the Second Law of thermodynamics. — *J. Stat. Phys.*, 1994, vol. 77, p. 217)
- Poincaré, H. 1909. *Science et Méthode*. Paris: Flammarion
- Popper, K. R. 1956a. *Quantum Theory and the Schism in Physics*. Towota, N. J.: Rowman & Littlefield
- Popper, K. R. 1956b. *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*. Towota, N. J.: Rowman & Littlefield
- Popper, K. R. 1958a. Irreversibility; or, Entropy since 1905. — *British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 8, p. 151
- Popper, K. R. 1958b. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson. (*La Logique de la Découverte Scientifique*. Paris: Payot, 1978)
- Popper, K. R. 1974. *Autobiography*. — *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle: Open Court
- Prigogine, I. 1980. *From Being to Becoming*. New York: Freeman
- Prigogine, I. 1983. Un siècle d'espoir. — *Temps et Devenir*, Colloque de Cerisy, à partir de l'oeuvre d'Ilya Prigogine. Patino: éd. J. P. Brans, I. Stengers, P. Vincke
- Prigogine, I. 1994. *Les Lois du Chaos*. Paris: Flammarion

- Prigogine, I. 1995. Why irreversibility? The formulation of classical and quantum mechanics for nonintegrable systems. — *Int. J. Quantum Chemistry*, vol. 53, pp. 105–118
- Prigogine, I. 1996. *La fin des certitudes: Temps, chaos et les lois de la nature*. Paris: Odile Jacob
- Prigogine, I., I. Stengers 1979. *La Nouvelle Alliance. Métamorphoses de la science*. Paris: Gallimard (coll. Folio, Paris, 1986)
- Prigogine, I., I. Stengers 1984. *Order out of Chaos*. London: Heinemann
- Prigogine, I., I. Stengers 1988. *Entre le temps et l'éternité*. Paris: Fayard, Paris (coll. Champs, Flammarion, Paris, 1992)
- Putnam, H. 1974. The "corroboration" of theories. — *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle: Open Court, p. 221
- Reichl, L. E. 1992. *The Transition to Chaos in Conservative Classical Systems: Quantum Manifestations*. New York: Springer
- Ruelle, D. 1991. *Chance and Chaos*. Princeton: Princeton University Press
- Ruelle, D. 1994. Cracks in the glass menagerie of science. — *Phys. World*, December
- Russell, B. 1946. *A History of Western Philosophy*. London: Allen & Unwin
- Schrödinger, E. 1950. Irreversibility. — *Proceedings of the Royal Irish Acadademy*, vol. A53, p. 189. (Taastrükk teoses Landsberg 1982)
- Schützenberger, M.-P. 1996. Les failles du Darwinisme. — *La Recherche*, Janvier, p. 87
- Schwartz, J. T. 1962. The pernicious influence of mathematics on science. — *Logic, Methodology and Philosophy of Science*, Stanford: Stanford University Press
- Serres, M. 1992. *Eclaircissements: Cinq Entretiens avec Bruno Latour*. Paris: Fr. Bourin
- Sinai, Y. G. 1994. *Topics in Ergodic Theory*. Princeton: Princeton University Press
- Spohn, H. 1991. *Large Scale Dynamics of Interacting Particles*. Berlin: Springer
- Stengers, I. 1993. *L'Invention des Sciences Modernes*. Paris: La Découverte (coll. Champs, Flammarion, Paris, 1995)
- Stove, D. 1982. *Popper and After: Four Modern Irrationalists*. Oxford: Pergamon Press
- Thirring, W. 1994. Boltzmann's Legacy in the Thinking of Modern Physics, Vienna preprint

- Thompson, C. J. 1972. *Mathematical Statistical Mechanics*. Princeton: Princeton University Press
- Tolman, R. C. 1938. *The Principles of Statistical Mechanics*. London: Oxford University Press
- Tribus, M. 1963. *Boelter Anniversary Volume*. New York: McGraw Hill
- Vauclair, S. 1993. *Eléments de Physique Statistique*. Paris: Interéditions
- Weinberg, S. 1993. *Dreams of a Final Theory*. London: Vintage
- Woods, A., T. Grant 1995. *Reason in Revolt*. London: Wellred Pubs
- Zermelo, E. 1896. — *Wien. Ann.*, Bd. 57, S. 485

JEAN BRICMONT (sünd. 1952) on lõpetanud Louvaini katoliku ülikooli (*Université catholique de Louvain*; MS 1973, PhD 1976), töötanud seejärel teadurina, assistendina, dotsendina ja professorina Rutgersi ülikooli matemaatika osakonnas, Princetoni ülikooli matemaatika ja füüsika osakonnas ning Brüsseli vabas ülikoolis. Praegu on Louvaini katoliku ülikooli teoreetilise füüsika professor. On olnud ajakirja *Journal of Statistical Physics* toimetuse kolleegiumi liige (1985–1987 ja 1991–1993). Esinenud paljudel rahvusvahelistel foorumitel. Avaldanud 71 teaduslikku publikatsiooni, peale selle veel arvukalt muid kirjutisi, millest tuntumad ja teadusilmas kõmu tekitanumad on koostöös Alain Sokaliga valminud “Inpostures Intellectuelles” (1997), mis on tõlgitud ka inglise, saksa, hispaania, itaalia, portugali, hollandi, korea ja hiina keelde, ning sama autoripaari kirjutatud “What is all the fuss about?” (1997), mis pärast Londoni *Times Literary Supplement*’is avaldamist on jõudnud juba ilmuda ka Prantsusmaal, Šveitsis, Hispaanias, Kreekas ja Argentiinas.

TEADUSES ON KORD JA VAIDLUSED KORRAST

Jüri Engelbrecht

Jean Bricmont'i essee "Kaoseteadus või kaos teaduses?" on pühendatud Ilya Prigogine'i ning ühtlasi ka Karl Popperi ideede kriitikale ning ärgitab uudishimulikke lugejat kindlasti mõtlema pöördumatuse, determinismi ja ajanoole üle. Alljärgnevalt olgu sellele arutlusele lisatud veel mõned mõtted.

Ajastuseks: kes on analüüsitavate ideede autor? Ilya Prigogine, Nobeli preemia laureaat aastast 1997, on üks huvitavaid isiksusi tänapäeva teadusmaailmas. Sündinud Moskvas 1917. aastal ja lahkunud sealt koos perega 1921. aastal turvalisemas maailma, on Prigogine saanud hariduse Brüsselis ja jäänud seni ajani truuks Brüsseli Vabale Ülikoolile. Nobeli preemia tuli keemia alal: tasakaalustamata protsesside uurimise eest. Tema mõtted ja ideed väljuvad kitsast professionaalide ringist, sest iseorganiseerumine füüsikalistes süsteemides on ju igipõline küsimus, millele piisava selgusega vastamine võiks seletada paljutki meie maailmas alates elu tekkest kuni materia struktuurideni. Prigogine on kirjutanud palju populaarteaduslikke raamatuid, kus ta on püüdnud temale omases sugestiivses stiilis seletada maailma keerukust. Ta on oma otseste täppisteaduslike huvide kõrval tegelnud ka filosoofia ja muusikaga ning tundnud huvi arheoloogia vastu. Ilmselt see ongi ajendanud teda ütlema, et tahaks ühendada täppisteadused ja filosoofia, kuid loomulikult mitte omaaegsete naturfilosoofiatega tasemel. Ühisosaks pakub Prigogine aega ja ajanoolt. Üldiselt võiks Prigogine'i arutlusi iseloomustada kui "ülalt-alla" mõttekäike (*top-down*) vastandina paljudele teistele, sh ka Steven Weinbergi "alt-üles" mõttearendustele (*bottom-up*).

Kummalisel kombel on Bricmont'i arutlustest jäänud kõrvale Prigogine'i põhiidee termodünaamikast. See on tegelikult Prigo-

gine'i ja Boltzmanni vaadete erinevuse võtmeküsimus. Väga hea ülevaate sellest annab Tony Rothman (1997). Lühidalt on lugu järgmine.

Boltzmann peab mateeria käitumises oluliseks osakeste kogumit, milles iga üksik osake peaks liikuma teatud trajektoorigi. Et tegemist on väga suure osakeste arvuga, tuleb arvestada statistilisi omadusi ning seetõttu on termodünaamika teine seadus statistilise iseloomuga. See mõttekäik viitab asjaolule, et Newtoni dünaamika (trajektoorigi) on primaarne, termodünaamika aga sekundaarne.

Juba Boltzmanni kaasaegsed, füüsik Max Planck ja keemik Friedrich Wilhelm Ostwald (Tartu Ülikooli kasvandik) vaidlustasid selle põhimõtte, sest termodünaamika kui pöördumatute protsesside teooria ei saa olla tuletatud pööratavate protsesside teooriast. Sellest ajast peale on vaidlus Boltzmanni ideede ümber köitnud teadusmaailma. Viimane suur universalist Henri Poincaré, kes samuti Boltzmanni seisukohtadega ei nõustunud, pidas sobivaks mudeliks gaaside kineetilist teooriat. Sellest järeldas ta, et füüsikaseadustel peaks olema statistiline iseloom. Seega uskus ka Poincaré, et aegsümmeetrilisest Newtoni dünaamikast ei saa niisama lihtsalt üle minna pöördumatu termodünaamika seadustele. Ilmselt on Prigogine'i lähtepunktiks just selle põhimõtte arendus, leiab Rothman, ning ta vaidlused Weinbergi, Penrose'i ja Hawkingiga on tekkinud ajanoole määratlemise juures.

Prigogine ise Newtoni trajektoore ei eita. Tema ja ta koolkonna teooria põhiideeks on eristada stabiilseid ja ebastabiilseid süsteeme. Ta on öelnud: "Pöördumatute süsteemide eksisteerimine on eksperimentaalne fakt. Nende interpreteerimine dünaamika keeles on aga omaette jutt." Stabiilsete süsteemide teoorias on Newtoni dünaamika ja kvantmehaanika seadused igati rakendatavad. Näiteks mängib seal olulist osa kiirus kui vektor oma pikkuse ja suunaga ning Newtoni trajektoorige on võimalik rakendada dekompositsiooni. Ebastabiilsed süsteemid ei luba aga seesuguste vektorite või vektorfunktsioonide kasutamist. Nende jaoks pakub Prigogine välja nn tiheduse maatriksi rakendamise, mis määrab antud süsteemi kui termodünaamilise süsteemi omadused. Kui tiheduse maatriks on primaarne, siis selle põhjal saab tuletada ka ebastabiilse süsteemi vajalikud lihtsustused, mille kaudu

jõuame ajanoole ning pöördumatute nähtusteni, nagu entroopia ja hõõrdumine. Prigogine püüab seega näidata, et termodünaamika on primaarne ja Newtoni dünaamika sekundaarne (mis kehtib aga paljude igapäevaste liikumiste analüüsimise puhul).

Ja see ongi tegelikult vaidluse tuum. Pean tunnistama, et ma ei ole jõudnud põhjalikult Prigogine'i ja tema koolkonna viimaseid artikleid lugeda, seetõttu ei tahaks ka esitada omapoolset kriitikat või heakskiitu. Mis aga puutub Prigogine'i varasematesse töödese, siis tundub, et ta toetub palju intuitsioonile ja sageli ei esita oma mõtteid matemaatilise rangusega. Kas on lõivu makstud populaarteaduslikule esitusele või peegeldab see tema mõtteviisi, on raske hinnata. Ka iseorganiseerumise teooria pole nii hästi formaliseeritud, nagu see füüsikalistele teooriatele kohane oleks.

Nüüd veel veidi determinismist. Tõsi, Laplace pani determinismi kenasti paika (vt Bricmont'i essee), kuid ega tänapäeva kaoseteooria seda ka ei eita. Bricmont ise ka eristab selgelt ettemääratust (*determinism*) ja ennustatavust (*predictability*). Viimaste aastakümnete jooksul tekkinud arusaamad koos rangete matemaatiliste tõestustega on üsna kenasti paika pannud keeruliste protsesside käitumise. Ega seegi ole täiesti uus idee. Poincaré (1909) juba ütles kolme keha probleemi uurides: "Väga väike tegur, mille jätame tähelepanuta, põhjustab nähtuse, mis meile eksimatult silma paistab, ning me ütleme siis, et see on juhuslik efekt. Kui me teaksime täpselt loodusseadusi ja lähteolukorda universumis alghetkel, võiksime selles universumis täpselt ennustada, mis juhtub tulevikus. Kuid isegi siis, kui loodusseadused poleks meie eest saladuslooriga varjatud, teame lähteolukorda vaid ligikaudselt. Kui see võimaldab meil järgnevat situatsiooni ennustada sama ligikaudsusega, on ju kõik korras. Me võime siis öelda, et nähtus on ennustatav ja ta on põhjustatud teatud loodusseaduste toimest. Kuid alati pole see võimalik: võib juhtuda, et väikesed erinevused algolukorra kirjeldamisel põhjustavad suuri muutusi vaadeldavas nähtuses. Väike viga algolukorras tekitab suure vea hiljem. Ennustamine muutub siis võimatuks."

Tänapäeva teaduspildis määrab selliste süsteemide käitumise Kolmogorovi—Arnoldi—Moseri teoreem (nn KAM-teoreem), mis näitab, millistel tingimustel võib hamiltoniaani häirituse korral tekkida kaootiline liikumine (vt nt Guckenheimer,

Holmes 1983). Kaootilisel liikumisel on aga tänapäeval kindel koht teaduspildis. Tihti nimetatakse sellist liikumist "determineeritud kaoseks" ning tema kvantitatiivne iseloomustus Ljapunovi eksponentide ja Kolmogorovi entroopia abil aitab teda selgelt ka eristada nii korrapärasest kui ka juhuslikust liikumisest.

Üks füüsikaliste süsteemide omapära, millele Laplace ja Boltzmann tähelepanu ei pööranud, on mittelineaarsus. Natuurfilosoofia ja füüsika ülalnimetatute ajal ei pööranud sellisele omadusele üleüldse erilist tähelepanu. Tänapäeva füüsikas on mittelineaarsusest tingitud aditiivsuse (proportsionaalsuse) kadu mänginud olulist osa. Juba Poincaré sai mittelineaarsuse mõju tunda (kolme keha probleem on mittelineaarne) ning Prigogine tunneb seda ülihästi. Mittelineaarsuse mõjust on tänapäeval palju kirjutatud (West 1985; Nicolis 1995; Engelbrecht, Uus 1993; Engelbrecht 1997).

Mittelineaarsus nagu kõik meid ümbritseva maailma füüsikalised nähtused võib olla kas nõrk või tugev. Igapäevaelus pole meil tihti vaja niisugusele tülikale asjale üldse mõeldagi, piisava täpsusega kehtivad näiteks Hooke'i ja Ohmi seadus ning spektraalanalüüs töötab ülihästi. Keeruliseks läheb aga lugu tugevate hälvete korral, siis viib mittelineaarsus selliste nähtusteni nagu turbulents ja tsüklonid, südamegevuse arütmia ja keemiliste reaktsioonide fluktatsioonid, perioodi kahendumised ja bifurkatsioonid, solitonid ja Bénardi ebastabiilsus jpt.

Kõike, mis puudutab selliseid füüsika põhimõisteid nagu entroopia, pöördumatus, ajanool, sümmeetria rikkumine jne, on ilmselt vaja seostada piisavalt täpsete mudelitega ja mittelineaarsusest ei saa siis üle ega ümber. Kahju, et Bricmont oma essees sellest juttu ei tee.

Üleüldse, millest siis Bricmont'il juttu oli? Pöördumatusest, ennustatavusest, ajanoolest, tundlikkusest algandmete suhtes ja entroopiast. Lugejalt nõuab see eelteadmisi, näiteks *Akadeemias* ilmunud Hawkingi (1992–1993) ja Stewarti (1995–1996) teoste lugemist. Nagu kriitika mõistmisega ikka, on vaja tunda ka kritiseeritavat, muidu jäävad arutlused poolikuks. Ning ega päris selget vastust Bricmont'i essee ei annagi, mõndagi jääb lahtiseks, olgu näiteks väide, et tasakaaluvälistes seisundites pole vaja entroopia pärast muretseda. Ma arvan, et on küll, sest tasakaalu-

välised seisundid ongi huvitavad ja neid tasub ka uurida, võttes arvesse dissipatiivseid potentsiaale ja sisemuutujaid. Ja kuidas on lood sümmeetriaga, sümmeetria rikkumisega, vasaku- ja paremakäelise sümmeetriaga? Ka nende probleemide juures mak-
 sab mõelda sügavamale, sest kui sümmeetria tekib ja kaob, on tegemist dünaamilise protsessiga ja ajanoolega. Stewart ja Golubitsky (1992) kirjeldavad neid probleeme ning proovivad leida vastust küsimusele, mis vahet on põhjusel ja tagajärjel sümmeetria rikkumise puhul. Ilmselt tasub ka siin mõelda Prigogine'i idee-
 dele termodünaamika primaarsusest.

Lugejal on hea võimalus lisateavet hankida Bricmont'i essee paljude viidete abil. Tänapäeva "kaose lõiketera" on suu-
 natud keerukuse lahtimõtestamisele väga paljudes füüsikalistes süsteemides. Selleteemaliste arutlustega saab tutvuda Mainze-
 ri (1997), Coveney ja Highfieldi (1996) ning Kaufmanni (1996) raamatutes. Kes aga tunneb huvi füüsikaseaduste olemuse vastu, leiab sellekohase intrigeeriva analüüsi Cartwrighti (1984) esseede kogumikust.

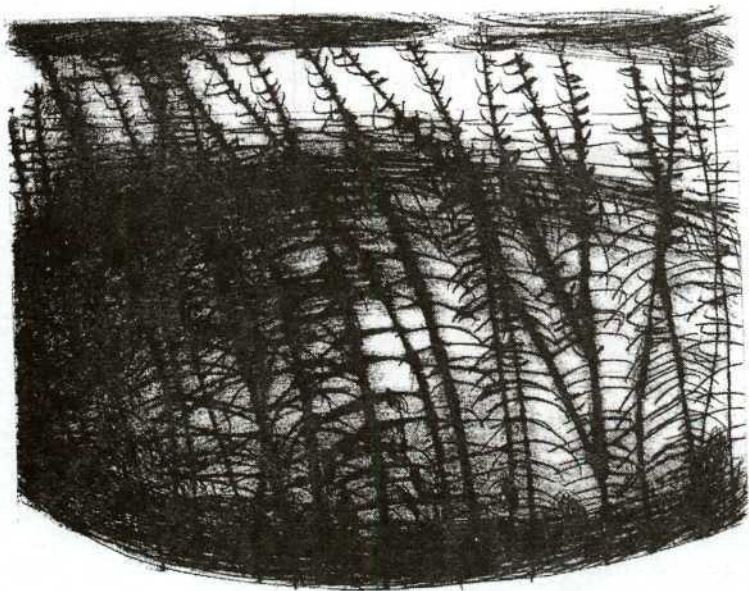
Bricmonti essee lisab veel tühe põneva tahu *Akadeemias* aval-
 datud Hawkingi (1992–1993) ja Stewarti (1996–1997) arutluste-
 le. Kahju ainult, et Bricmont essee pealkirjas populismile lõivu
 maksab. Kaost teaduses pole, on vaidlused ikka selle nimel, et
 paremini seletada maailma. Bricmont'i essee lõpulausete mõte
 väärrib kordamist: teadus ja mõistus jäävad ainsaks, mis meil on,
 väljaspool neid pole lootust.

Kirjandus

- Cartwright, Nancy 1984. *How the Laws of Physics Lie*. Oxford: Clarendon Press
- Coveney, Peter, Roger Highfield 1996. *Frontiers of Complexity: The Search for Order in a Chaotic World*. London: Faber and Faber
- Engelbrecht, Jüri 1997. *Nonlinear Wave Motion: Complexity and Simplicity*. Dordrecht: Kluwer
- Engelbrecht, Jüri, Anu Uus 1993. *Mittelineaarne dünaamika ja kaos*. Tallinn—Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

- Guckenheimer, John, Philip Holmes 1983. *Nonlinear Oscillations, Dynamical Systems, and Bifurcations of Vector Fields*. New York et al.: Springer
- Hawking, Stephen W. 1992–1993. Aja lühilugu. — *Akadeemia*, 1992, nr 12, lk 2649–2685; 1993, nr 1–4, lk 183–222, 415–445, 637–669, 865–894
- Kaufmann, Stuart 1996. *At Home in the Universe: The Search for Laws of Complexity*. London: Penguin
- Mainzer, Klaus 1997. *Thinking in Complexity: The Complex Dynamics of Matter, Mind, and Mankind*. Berlin et al.: Springer
- Nicolis G. 1995. *Introduction to Nonlinear Science*. Cambridge University Press
- Poincaré, Henri 1909. *Science et Méthode*. Paris: Flammarion
- Rothman, Tony 1997. Irreversible differences. — *Science*, July/August, pp. 26–31
- Stewart, Ian 1995–1996. Kas Jumal mängib täringuid?: Kaosematemaatika. — *Akadeemia*, 1995, nr 8–12, lk 1765–1789, 2006–2044, 2207–2236, 2429–2460, 2661–2685; 1996, nr 1–8, lk 199–222, 421–445, 605–637, 837–862, 1085–1117, 1319–1342, 1543–1566, 1765–1789
- Stewart, Ian, Martin Golubitsky 1992. *Fearful Symmetry*. Oxford: Blackwell
- West, Bruce J. 1985. *An Essay on the Importance of Being Nonlinear*. Berlin et al.: Springer

JÜRI ENGELBRECHT (sünd. 1939) on lõpetanud 1962. aastal *cum laude* Tallinna Polütehnilise Instituudi, tehnikakandidaat 1968. a (TPI), füüsika-matemaatikadoktor 1982. a (Ukraina Teaduste Akadeemia Mehaanika Instituut). Aastast 1969 töötanud Küberneetika Instituudis, praegu osakonnajuhataja. Aastast 1984 (vaheaegadega) Tallinna Polütehnilise Instituudi professor. Valiti Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikuks 1990. a mehaanika alal, aastast 1994 Eesti Teaduste Akadeemia president. *Accademia Peloritana dei Pericolanti* välisliige (1987), Euroopa Teaduste ja Kunstide Akadeemia tegevliige (1996), New Yorgi Teaduste Akadeemia liige (1996), Läti Teaduste Akadeemia välisliige (1996). Ajakirjas *Akadeemia* avaldanud artikli “Dünaamika ilu” (1997, nr 4, lk 735–753).

Lohusalu II, kiiirõed

81: kempt, 65

EVI TIHEMETS. Lohusalu. IV

INTER- JA MULTIKULTUURILISED KASVATUSTAOTLUSED EESTIS

Edgar Krull

SISSEJUHATUSEKS

Taastades oma riikliku iseseisvuse 1991. aasta 20. augustil, sai Eesti pärandina kaasa raske demograafilise situatsiooni. Kui ajalukku läinud Nõukogude Liit okupeeris Eesti 1940. aastal, moodustasid eestlased üle 90% riigi elanikkonnast, ent poolesajandilise anneksiooni tagajärjel vähenes päriselanike osakaal 62%-ni. Riigi praegusest 1,5-miljonilisest elanikkonnast on eestlasi alla kahe kolmandiku. Kujunenud olukorras on anneksiooni tagajärgede kõrvaldamine osutunud keeruliseks probleemiks nii sotsiaalkui hariduspoliitilisel tasandil. Lahendusi on püütud leida nii Euroopa kui Ameerika kogemusest sotsiaalsete ja kultuuriliste konfliktide ületamisel. Suuri lootusi pannakse haridussüsteemile, mis praeguste kavade kohaselt peab kindlustama ülemineku eestikeelsele gümnaasiumiharidusele 2007. aastaks. Seniajani käivad haridusteadlaste seas tulised vaidlused sotsiaalse kasvatuse eesmärkide üle. Palju räägitakse muukeelse elanikkonna integreerimisest Eesti ühiskonda, kuid selle all mõistetakse täiesti erinevaid asju. Parem pole olukord teiste riikide sotsiaalse kasvatuse ideedest ja mudelitest arusaamise ja nende levitamisega Eestis. Süvenemata inter- või multikultuurilise kasvatuse olemusse või konteksti, milles see toimub ühes või teises riigis, püütakse sageli teiste maade kogemusi rakendada Eesti oludes.

On tekkinud nõukogude ajal valitsenule mõneti vastandlik olukord. Siis suhtus enamik eesti pedagooge tõrjuvalt nõukogude süsteemi internatsionalistlikesse kasvatuspüüdlustesse nii paberil

kui praktikas, sest neis nähti õigustatult vaid venestamistaotlust. Mida rohkem rääkisid võimud internatsionaalsest kasvatuses, seda vastumeelsemaks muutus kogu temaatika meie koolidele ja õpetajatele.

Samavõrra kui Eesti pedagoog on harjunud pikemalt arutle-mata eemale tõrjuma meie varasema, nõukoguliku kogemusega seostuvat, sealhulgas internatsionalistlikku kasvatust, kaldub ta nüüd kinnisilmi usaldama Lääne poolt tulevat. Nii ei märkagi ta uusi ohte, mida võivad Eestile kaasa tuua Lääne-Euroopast ja Põhja-Ameerikast levivad inter- ja multikultuurilise kasvatuses äärmuslikud ideed.

Olukorra teeb veelgi keerulisemaks asjaolu, et inter- või multikultuurilise kasvatuses käsitlemisel pole sageli selgust ka raja-tagustes kirjutistes ja et üht või teist autorit pole võimalik mõista arvestamata riiki või sotsiaalset kihti, mida ta esindab. Vahel pole selge seegi, mida peetakse silmas multikultuurilise või interkultuurilise kasvatuses all, mõnikord isegi küsimata, kas need terminid käivad üldse ühe ja sama asja kohta.

Et vähegi orienteeruda tohutus mitmekesisuses, mida selle problemaatika käsitlemisel võib praegu pedagoogikas kohata, püüame kõigepealt vaadelda neid mõisteid laiemas kontekstis, analüüsides praegu maailmas tooniandvaid suundumusi kultuuridevahelise suhtlemisoskuse kasvatamisel. Läänelikus kultuuri-kontekstis tähendab see eelkõige Euroopa Ühenduse ja Ameerika Ühendriikide praktika käsitlemist.

MULTIKULTUURILISTE JA INTERKULTUURILISTE KASVATUSTAOTLUSTE TAGAPÕHJAST

Ameerika Ühendriikide kujunemisest peale tekkis seal erinevate Euroopa kultuuride omamoodi konglomeraat, kus anglosaksi kultuur oli domineerivas osas. Valitses arusaam, et Euroopa kultuuri-traditsioonidest erineva kultuuriga inimesed peavad omaks võtma esimese kui täiuslikuma. Edaspidi, kui rahvusvahelised kontaktid tihenesid, hakati tolerantsemalt suhtuma ka teistest kultuuridest pärit inimestesse ja üha rohkem sai ameeriklastele vastuvõetavaks vastastikuse kultuurilise rikastamise idee, mille kohaselt on väärt see, mis aitab kaasa meie igapäevase materiaalse elu täiustumisele (Johnson *et al.* 1991: 112). Siitpeale tõusis üha enam huvi ka

idamaise sotsiaalse, majandusliku, poliitilise ja kunstielu vastu. See sobis hästi kokku Ameerika ajaloolise tagapõhjaga ja aitas kaasa rahvaste ning kultuuride sulatustiigli idee arengule, mida praktikas võis täheldada juba riigi tekkimisest peale. Põhimõtteline muutus arusaamades kultuurilistest suundumustest algas USAs 1960. ja 1970. aastatel, kui sealne ühiskond hakkas teadvustama ka teiste rahvusvähemuste, sh mustanahaliste olemasolu ja nende kultuuri väärtustamise vajadust. See tõi kaasa senise kultuuride kokkusulatamisideoloogia järkjärgulise asendumise ja multikultuurilisuse idee propageerimise. Nagu märgivad Johnson jt, "oli selle taotluseks Aafrika päritolu ameeriklaste, Ameerika pärismaalaste, hispaaniakeelsete ameeriklaste, äsja Kaug-Idast saabunud immigrantide ja teiste elanikkonna gruppide, kes olid andnud ainulaadse panuse Ameerika kultuuri arengusse, kultuuriliste eripärade säilitamine" (1991: 112). Nii sai Ameerika kooli ülesandeks anda õpilastele üldtunnustatud haridus ja samas arvestada ka etniliste vähemusrühmade erivajadusi. Ameeriklaste arusaamade järgi ei ole selles midagi imelikku, kui teatud asustusaladel, kus enamuses on inimesed, kes ei räägi inglise keelt, käib elu ja koolitus nende emakeeles. Kui aeg-ajalt tekibki vaidlusi bilingvaalse hariduse otstarbekuse üle, siis tagapõhjaks pole sedavõrd poliitilised kui pedagoogilised motiivid. Ka California osariigis tugevat poleemikat põhjustanud seaduseelnõu 227, mis nõudis immigrantide bilingvaalse õpetamise kõrvaldamist algklassidest, on üks näide sellest reast (vt Terry 1998). Seaduseelnõu toetajate arvates kindlustab ingliskeelne õpe esimestest koolipäevadest täieliku keele omandamise ja läbilöögivõime USA ühiskonnas. Vastased arvavad, et bilingvaalne algõpe ja järkjärguline üleminek inglise keelele annab selleks parema aluse.*

Erinevalt Ameerika Ühendriikidest ja Kanadast iseloomustas 20. sajandi keskpaiga Euroopa Ühenduse riike pigem monokultuurilisus või siis selgelt eristatavate rahvusgruppide olemasolu. Viimase paari-kolmekümne aasta jooksul on intensiivistunud majanduslik ja kultuuriline koostöö erinevate riikide ja maailma piirkondade vahel ning eriti järsult kasvanud immigrantide sissevool lõonud suure mõra senisesse rahvusidüllilisse õhkkonda. Väga tõsiseks on muutunud probleem Kolmanda Maailma riikidest sissevoolavate immigrantide integreerimisel seni monokultuursetes-

---

*Seadus võeti suure hääleteenamusega vastu 1. juunil 1998.

se ühiskondadesse. 1976. aastal võttis Euroopa Haridusministrite Nõukogu vastu resolutsiooni, mis seadis sihiks

(a) hariduse andmise teistele Euroopa Ühenduse ja Kolmanda Maaailma riikide kodanikele,

(b) kontaktide loomise Euroopa haridussüsteemide vahel,

(c) dokumentatsiooni kogumise ja statistika,

(d) koostöö kõrghariduse valdkonnas,

(e) võõrkeelte õpetamise ning

(f) võrdsete haridusvõimaluste kindlustamise (Beernaert 1997).

1997. aastaks võtsid immigrantidele hariduse kindlustamise probleemid Euroopas juba sellise ulatuse, et Euroopa Õpetajakoolitajate Assotsiatsioon (ATEE) pühendas oma 22. aastakonverentsi õpetajate ettevalmistamise probleemidele tööks multikultuurises ühiskonnas.

ATEE konverentsi avakõnes iseloomustas Euroopa Nõukogu vanemnõunik Yves Beernaert senist arengut interkultuurilise kasvatusvaldkonnas kui pidevalt suurenevat tähelepanu põhielanikkonna ettevalmistamisele eluks kultuurilise ja keelelise pluralismi tingimustes; rändtööliste, mustlaste ja mobiilseid ameteid pidavate spetsialistide laste hariduse kvaliteedi parendamisele ning rassismi- ja ksenofoobiavastasele võitlusele (Beernaert 1997). Need probleemid on saanud Euroopa Parlamendi ja Nõukogu tegevusprogrammi SOCRATES üheks põhiosaks. Ühtlasi kuulutati 1997. aasta rassismivastase võitluse aastaks Euroopas. 1997. aasta mais käivitati Euroopa koostööinitsiatiiv võitluseks koolivägivalla vastu.

Niisiis on Euroopa Ühenduse haridussüsteemide põhiprobleemiks eelkõige aidata sissesõitnuil kohaneda külalisriigi kultuurioludega ja kasvatada elanikkonna sallivust välismaalaste suhtes. Seetõttu on kasvatus eesmärgiks vastastikuse tolerantsuse arendamine *interkultuurilise* kasvatusel. Seevastu iseloomustab USA ja Kanada kasvatustaotlusi pigem termin *multikultuuriline kasvatus*, kui võrdpõhitaotluseks on kultuurilise pluralismi propageerimine ja väärtustamine. Otsustades näiteks ATEE konverentsi kogumikus (ATEE 1997) publitseeritud teeside põhjal, ei ole nende terminite kasutuses siiski täit selgust. Ameeriklased kasutavad eranditult terminit *multikultuuriline kasvatus*, ent eurooplastest

autorid kasutavad kas ühte või teist, kusjuures vahel vilksatab ka meile nii negatiivseid assotsiatsioone tekitav termin *internatsionaalne kasvatus*.

Kõrvuti kasvatusprobleemidega, mis seostuvad kultuuriliste ja rahvuslike vähemuste kodanikuõiguste kaitsega ja integreerimisega domineerivasse kultuuri, toimub Pariisi Informatsiooni ja Rahvusvahelise Migratsiooniuringute Keskuse direktori A. Perotti (1994: 42) terminoloogia kohaselt ühiskonna nodaliseerumine (s.o võrgustumine) — inimesed ei kuulu enam sotsiaalsesse tervikutesse, vaid moodustavad hulga omavahel väga mitmeti põimuvaid globaalseid tegevusvõrke. Kaasaegne majandustegevus, kultuurivahetus ja eriti üha laienevad kommunikatsioonivõimalused läbi Interneti pakuvad selleks muidugi piiramatuid võimalusi. Koos globaalsete tegevusvõrkude ülikiire arenguga kasvab pidevalt ka vajadus kultuuridevahelise suhtlemisoscuse järele.

Niisiis on ameerika multikultuurilise ja euroopa interkultuurilise kasvatusaotlustel üsna erinevad tagamaad. Perotti osutabki, et rääkides probleemist rahvusriikide kontekstis, ei tohiks eirata erinevust migratsioonist tingitud Euroopa multikultuurilisuse ja USAs, Kanadas, Argentiinas, Austraalias jt nendega sarnastes riikides valitseva olukorra vahel. Nende natsioonide puhul, jätkab ta, “on tegemist sisserändajatega nõnda, et immigrandid ja nende järeltulijad täitsid olulist osa riigi kodanikkonna kujundamisel ja moodustavad enam kui 80% kogu elanikkonnast. Seevastu saab Euroopa maade puhul rääkida vaid sellisest immigratsioonist, kus immigrandid — kuigi neil on oma panus asukohamaa ühiskonna, majanduse ja kultuuri arengusse — pole osalenud asukohamaa rahvuslikus kujunemises ja kus ei saa rääkida päriselanikkonna allaneelamisest immigrantide poolt” (Perotti 1994: 66–67).

INTER- JA MULTIKULTUURILISE KASVATUSE MÕISTED

Kuigi inter- ja multikultuurilisest kasvatusaotlusest kirjutatakse suhteliselt palju, hoidub enamik autoreid otsesõnu määratlemast, mida nad nende sõnadega mõtleavad. Nii toetub Perotti interkultuurilise kasvatusaotluse defineerimisel poliitilisele dimensioonile, väites, et Euroopa riikide probleemiks on leida “mõistlik suhe (tasakaal) kultuurilise mitmekesisuse ja sotsiaalse kokkukuuluvuse vahel

ning teha seda juba täna, ilma lükkamata homsele — mitte seetõttu, et ühiskonna mitmekesisus on igavene, vaid et tõeline demokraatia rajanebki sellel” ning ta resümeerib, et “interkultuuriline kasvatus on katseks väljendada neid poliitilisi taotlusi kasvatuslikes ja kultuurilistes termines” (Perotti 1994: 22).

Ka Ameerika Ühendriikides on multikultuuriline kasvatus riikliku sotsiaal- ja hariduspoliitika otseseks teostamisvahendiks. Näiteks on S. Nieto kujutluse kohaselt multikultuurilise kasvatusesuhete tegemist “kõiki õpilasi haarava sotsiaalse käitumise põhi-elementide kujundamisprotsessiga, mille eesmärgiks on rassismi ja teiste sotsiaalse diskrimineerimisilmingute kõrvaldamine (nii koolist kui ühiskonnast) ning pluralismi-ilmingute toetamine. . . Multikultuuriline kasvatus on läbivaks motiiviks õppekavades, kajastub kasutatavates õppemeetodites, on lahutamatuks saatjaks õpetajate, õpilaste ja lapsevanemate vahelises suhtlemises ning on koolis õpetamise ja õppimise tõeliseks kontseptuaalseks aluseks” (1992: xxiii).

Muidugi annab Nieto definitsioon vaid mõningase ettekujutuse Ameerika multikultuurilise kasvatusesuhete üldtaotlustest. Multikultuurilise kasvatusesuhete teostamine nõuab nii selle sisu kui meetodika paremat määratlemist. Kuigi ühtseid aluseid multikultuurilise kasvatusesuhete sisu valikuks on luua raske, kui mitte võimatu, annab mõningase idee selle probleemi lahendamiseks G. Gay (1994) käsitlus multikultuurilise kasvatusesuhete konsensuslikest põhikomponentidest. Analüüsides multikultuurilise kasvatusesuhete eesmärke, sisu ja korraldamismudeleid, leidis Gay, et multikultuurilise kasvatusesuhete (sisu) ülesehitamisel võib kohata vähemasti kuut erinevat ideoloogiat.

1. *Erinevust rõhutav ja ajaloolisele tagapõhjale toetuv õppekava.* Selle lahutamatuks komponentideks on kultuurilise mitmekesisuse, riigi ajaloo ja realselt valitsevate olude esiletõstmine.

2. *Reformifilosoofia.* Idee multikultuurilisest kasvatusesuhetest on koolireformi üldfilosoofiliseks aluseks.

3. *Erinevustest lähtuv õpetamine.* Multikultuuriline õpetamine ja hariduspoliitika on kultuurilise mitmekesisuse teenistuses.

4. *Kontekstist sõltuvad õppekavad.* Kujutlused multikultuurilisest kasvatuses kohandatakse oludega ja rakendatakse vastavuses nendega.

5. *Kõikeläbiv käsitlus.* Multikultuuriline kasvatus on kõikehaarav ja rakendub igas kontekstis.

6. *Kõikehõlmav käsitlus.* Multikultuuriline kasvatus haarab kõiki koolitustasemeid.

Multikultuurilist kasvatust on püütud iseloomustada ka analoogiliselt D. Krathwohli (1964) afektiivsete õppekasvatuseesmärkide taksonoomiaga, võttes aluseks multikultuuriliste suundumuste internaliseerumise ehk seesmise omaksvõtu astmed. Näiteks eristab Nieto (1992) multikultuurilises kasvatuses nelja andumusastet. Vastavalt sellele on multikultuurilise kasvatuses madalaimaks taotluseks tolerantsus, mis eeldab kasvatatava sallivust kultuurilise erinevuse suhtes, kuid ei nõua selle omaksvõtmist. Selle taseme on saavutanud näiteks õpilased, kes hakkavad mõistma, et keelelised ja kultuurilised erinevused on kultuuriliselt pluralistliku ühiskonna vältimatud atribuudid.

Aste kõrgemaks saavutuseks on erinevuse aktsepteerimine, mis lisaks tolerantsusele tähendab veel ka erinevuse tunnustamist või väärtustamist. Koolides võib erinevuse aktsepteerimine avalduda näiteks õpilaste keelelise ja kultuurilise eripära tunnustamisena bilingvaalsete üleminekuprogrammide rakendamisenä, õpilaste kultuurilisi erinevusi tutvustavate koolipidude korraldamisenä jne.

Multikultuuriliste väärtuste internaliseerimise kolmas aste väljendub kultuuriliste erinevuste austamises. Austav suhtumine on Nieto kujutluste kohaselt aluseks paljudele õppekasvatustöö ettevõtmistele. Ameerika kontekstis oleksid selle suhtumise näiteks kultuuriliselt erinevate õpilaste emakeele osaline kasutamine õppetöös ka pärast seda, kui bilingvaalse üleminekuprogrammi järele pole enam vajadust, ja ka erinevast kultuurikontekstist pärit õpilaste väärtustele, kogemustele ja arutlusviisidele toetumine nende edasisel õpetamisel.

Multikultuurilise kasvatuses kõrgemaks astmeks peab Nieto (1992) väärtustamist (*affirmation*), solidaarsust ja kriitilisust. See tähendab õpilaste keele ja kultuuri legitiimsuse ja kõikehaaravuse tunnustamist ning nende kasutamist õppimist soodustava

faktorina. Sellel tasemel eeldatakse õpilastelt arusaamist, et kultuur ei ole midagi lõplikku ega muutumatut ja et igäiks võib kritiseerida selle ilminguid ja väljundeid. Kuivõrd multikultuuriline kasvatus taotleb võrdsust ja sotsiaalset õiglust kõikidele inimestele ning kuivõrd erinevate rühmade baasväärtused on sageli diametraalselt vastupidised, siis on konfliktid vältimatud. Nii tunnistabki Nieto, et "ükskõik millise kultuuri *status quo* passiivne aktsepteerimine ei sobi kokku multikultuurilise kasvatusese põhimõtetega" (1992: 277).

MULTIKULTUURSUSE FENOMEN EESTIS

Eestis, eriti aga Lätis valitsev demograafiline olukord ei ole võrreldav USA ega Euroopa ees seisvate rahvusprobleemidega. Seetõttu ei ole ka Ameerika ja Euroopa Ühenduse riikide suundumused multi- ja interkultuurilise kasvatusese osas meil otse rakendatavad. Kui 1940. aastal elas Eestis venelasi vaid 8,5%, siis 1995. aastal oli neid tervelt 30%. Lisaks etnilistele venelastele on siin veel 8% teistest endise N. Liidu rahvustest inimesi, kes peavad oma põhikeeleks vene keelt. Lätis moodustab elanikkond, kelle suhtlemiskeeleks on vene keel, isegi 48% rahvastikust. Mõlemas riigis on kujunenud terved piirkonnad, kus venekeelne elanikkond on absoluutses enamuses ja kus enne taasiseseisvumist oli kohalik keel käibelt kadunud. Vaid eesti ja läti keele tõstmine riigikeele staatusesse annab taas lootust, et põlisrahvusest "vähemuste" keelelised ja kultuurilised õigused taastatakse nendel aladel.

Niisiis pole Eestis ega Lätis tegemist mitte niivõrd sissesõitnute kultuurilise kohandumise probleemide või kultuuriliste erinevuste pinnal tekkinud konfliktide lahendamisega kui Nõukogude okupatsiooni tagajärjel tekkinud koloniaalsuhetest vabanemisega. Seetõttu võiks analoogiaid meie probleemide lahendamiseks otsida pigem kolonialismist vabanenud rahvusriikide sotsiaal- ja hariduspoliitilistest kogemustest. Kuid ka selles osas on Balti riikide olukord erandlik, sest harilikult lahkuvad kolonistid koos koloniaalrežiimi kokkuvarisemisega ja teravat vastandumist endiste okupantide ning kohaliku elanikkonna vahel seetõttu ei teki. Ent seoses meid annekteerinud riigi madalama elatus- ja sotsiaalse arengutasemega ei soovi meile võõrvõimu mahitusel sisserännanute enamik tagasi minna. Seetõttu on olukord venekeelse

elanikkonnaga Eestis ja Lätis mõneti sarnane Lõuna-Aafrika Vabariigi probleemidega, kus valgete kolonistide järeltulijatel tuleb aktsepteerida päriselanikkonna kui enamuse poliitilisi ja sotsiaalseid õigusi.

Niinimetatud venekeelse elanikkonna esimeseks probleemiks sai pärast Eesti iseseisvumist nõukogudeaegsete privileegide säilitamine, koos õigusega ignoreerida kohalikku keelt ja kultuuri. Kui näiteks ATEE 22. konverentsilt, mis oli tervenisti pühendatud õpetajate ettevalmistamisele tööks multikultuurilisuse tingimustes, kõlas ühes või teises Euroopa riigis elavate immigrantide või nende järeltulijate ettekannetest loosung *Right to be different* (Õigus olla erinev), mis kutsus pedagooge üles pöörama enam tähelepanu nende kultuuriliste vajaduste arvestamisele ja mõistmisele, siis meil pole küsimus immigrantide rahvuslike eripärade aktsepteerimises. Ka ei ole etnilised ja kultuurilised erinevused venekeelse elanikkonna ja eestlaste või lätlaste vahel nii suured, et meil tuleks nii nagu Inglismaal, kus praegugi võetakse vastu immigrante endistest koloniaalvaldustest (näiteks Pakistanist), astuda samme sissesõitnutele hädapäraste käitumisviiside õpetamiseks. Ja vastupidi, väga suured etnilised erinevused LAVi elanikkonna eri kihtide vahel on arvatavasti peamiseks põhjuseks, miks eesti pedagoogid ei suuda või ei taha näha paralleele sealsete ja meie olude vahel.

Veelgi suurem on erinevus meie ja enamiku Euroopa Ühenduse riikide immigrantide keeleõppeprobleemidega. Näiteks Eestis ja Lätis pole venekeelse kogukonna esindajal mingeid probleeme oma emakeeles toimetulekuga, aga Euroopa suuremates riikides ei saa immigrant kuidagi läbi ilma kohalikku keelt tundmata, sest põlisrahvas lihtsalt ei oska võõrkeeli. Erakordselt raske on hakka saada sel, kes ei saa aru suulisest ega kirjalikust keelest, olgu siis teeninduses või kauplustes, kus kaupadel on vaid rahvuskeelsed etiketid ja kirjad. Neis oludes pole immigrantil põhjust arutleda selle üle, kas kohalikku keelt õppida või mitte, vaid pigem, kuidas see võimalikult kiiresti omandada.

Venekeelse elanikkonna vastuseisu eesti keele õppimisele ja seletusi, kui võimatult raske see on, vaatamata ulatuslikele abiprogrammidele nii Euroopast kui Ameerikast, on eestlastel raske mõista. Esiteks, vaatamata vastumeelsusele vene keele suhtes, omandas enamik eestlastest nõukogude perioodil selle suhtlus-

tasemel ja koolides õpitakse seda teise võõrkeelena praegugi. Teiseks on eestlaste ajalooline saatus näidanud, et keele õppimisega tullakse toime ka palju raskemates oludes. Nii polnud asukohamaa keele omandamine ületamatuks probleemiks ligikaudu 70 000 eestlase jaoks, kes põgenesid 1944. aastal Nõukogude okupatsioonivõimu eest Läände, ega neilegi kümneile tuhandeile, kes Nõukogude riigi poolt Siberisse saadeti.

EBAMÄÄRASUS INTER- JA MULTIKULTUURILISTE KASVATUSTAOTLUSTE TEOREETILISTES KÄSITLUSTES

Ameerika või Euroopa kolleegidega suheldes on eesti pedagoogil üsna raske seletada, et seades eesmärgiks Eesti kui rahvusriigi säilitamise, ei sobi meile ei Ameerika multikultuuriline ega Euroopa interkultuuriline kasvatusmudel. Ja kui esimese lähenemise aksepteerimise ohtlikkus, eriti mis puutub vene keele tõstmisse teise riigikeele staatusesse, on meie Euroopa kolleegidele arusaadav, siis interkultuuriliste kasvatusprobleemide lahendamise osas on see raskemini mõistetav. Enamasti ei mõisteta, et meie tingimustes pole meil enam suuremat vastutulelikkust vene elanikkonna kohaliku ühiskonda integreerumiseks võimalik üles näidata, ilma et see ohustaks meie rahvuslikku identiteeti. Itaallasele, sakslasele või inglasele on raske seletada, et venekeelsele haridusele riikliku staatuse andmine loob ahvatluse idapoolse immigratsiooni intensiivistumiseks ja võib viia meie rahvuskooli hääbumiseni.

Siiski pole raskustel end lääne kolleegidele arusaadavaks tegemisel nii tõsised tagajärjed kui nende propageeritavate inter- või multikultuuriliste kasvatusstrateegiatega ja meetodite omaksvõtmisel siis, kui me ei tee endale selgeks, mis määral need sobivad meie võimaluste ja vajadustega. Ja veelgi eksitavamaks võivad meile saada sealsetest inter- või multikultuurilise kasvatus üldistest ideoloogiatest hälbivad käsitlused ja teooriad. Juba mainitud ATEE konverents andis erinevatest vaadetest multikultuurilisusele üsna hea ettekujutuse. Näiteks avaldab Šveitsi pedagoog Th. Kesserling oma teesides mõtet, et Euroopa peabki paratamatult liikuma multikultuurilise ühiskonna poole ning looma immigrandidele soodsamad olud sisserändeks, sest neist saavad tulevikus vananeva Euroopa elanikkonna põhilised toitjad (ATEE

1997: 33). Inglise R. T. Dodd aga süüdistab Euroopat poliitilises fundamentalismis, millega püütakse põhjendamatult rõhutada oma olematut identiteeti (*ATEE* 1997: 40), ja šotlane J. R. Robertson leiab, et kaugemas ajaloolises perspektiivis pole tema kodumaal ega teistes Euroopa riikides põhjust rääkida rahvuslikust identiteedist, sest ajalooliselt on see olnud vaid väga lühiajaline nähtus ning seda ei tohiks üle tähtsustada (*ATEE* 1997: 55).

Õnneks on enamiku Põhja- ja Lääne-Euroopa pedagoogide jõupingutused siiski suunatud sellele, kuidas aidata immigrantidel integreeruda kohalikku ellu. Nii näiteks tutvustas soome pedagoog K. Yli-Renko samal konverentsil uurimust, mis käsitles vene, eesti, jugoslaavia, somaali, iraani ja vietnami kultuuri kontekstist pärit õpilaste kohanemiskäitumist ja eripärasid Soome koolis (Yli-Renko 1997).

Teiste Euroopa riikide taustal osutusid Balti riikide esindajate mõtteavaldused ideeliselt tagasihoidlikumaks. Nende esitatud konverentsiteesid pigem kirjeldavad olukorda kui pakuvad lahendusi. Nii tõdevad Jaan Kõrgesaar ja Marju Toomsalu, et eestlased ei toeta multikultuursuse ideed ja et sellelt positsioonilt võib venekeelse elanikkonna keeleõpet käsitada pigem keelega seostuva eripedagoogilise probleemina (*ATEE* 1997: 51). Ka Irena Zogla Lätist tõdeb, et lätlased on mures oma rahvusliku identiteedi pärast ega suhtu multikultuursuse taotlustesse kuigi positiivselt (*ATEE* 1997: 57). Seevastu toetub Karmen Trasberg üldisemale multikultuurilise kasvatusedeoloogiale Euroopas ja väidab, et multikultuursust tuleb käsitada pigem normi kui erandina ja Eesti peab olema valmis adekvaatseks käitumiseks avatud ja multikultuurilises ühiskonnas (*ATEE* 1997: 57).

Nii või teisiti viitab kirjeldatud teeside toon asjaolule, et intervõi multikultuurilise kasvatusede teema on Eestis ja Lätis halvasti läbi töötatud. Põhjus on aga selles, et seni pole selged eesmärgid, mida sellise kasvatusede taotletakse.

MULTIKULTUURSUS KUI KEELELINE JA RIIKLIK PROBLEEM EESTIS

Peaaegu kõik multi- või interkultuurilise kasvatusede probleemid ja raskused Eestis seostuvad eesti keele riigikeelestaatusede kindlustamisega. Esimene katse intensiivistada eesti keele õpet ja min-

na üle riigikeelsele gümnaasiumiharidusele 2001. aastaks nurjus. Põhjuseks muidugi venekeelse elanikkonna ja nende välistoetajate tugev vastuseis, ent ka reformi ettevalmistamatus. Näiteks pole paljudes venekeelsetes koolides praegugi normaalselt eesti keelt valdavaid keeleõpetajaid.

Vaatamata uue venekeelse üldhariduskooli arenguprogrammi vastuvõtmisele (sellekohaselt peab üleminek eestikeelsele gümnaasiumiharidusele toimuma 2007. aastaks) on arusaamad keeleõppest, multikultuurilisest ja interkultuurilisest kasvatuses ning Eesti rahvastikupoliitikast ikkagi üsna vastukäivad. Selgesti ilmnevad need ka haridusalastes diskussioonides. Näiteks heidab Tartu ülikooli filosoofiaõppejõud ja presidendi rahvusvähemuste ümarlaua liige Jüri Tammaru (1998) eestlastele ette, et rääkides muulaste integratsioonist Eesti ühiskonda peavad nad tegelikult silmas nende assimilatsiooni. Autori arvates ei ole eestlased võimelised assimileerima vägivallata endast vaid kaks korda väiksemat muulaste kogukonda. Suutmatus assimileerida viib aga separatsioonile. Seetõttu näeb autor ainsa lahendusena vaid integratsiooni, mis tema ettekujutuste kohaselt tähendaks uue kodanikkonna kujunemist. Tulevikuohtu, mille aluseks on, et arvukas kodanikkond eesti keelt ja kultuuri ei tunne, peab Tammaru vaid erakondlikuks puru silma ajamiseks oma valijaskonna laiendamise eesmärgil. Minimaalse eesti keele oskuse nõude kehtestamine kodakondsuse saamise ühe tingimusena tõestab autori arvates vaid seda, et eesti keelt pole tegelikult vaja. Üleminek eestikeelsele keskkaridusele aastaks 2007 on Tammaru hinnangul ebarealne ning sammude astumine selle eesmärgi saavutamiseks tooks kaasa sotsiaalseid rahutusi. Ainuke lahendus oleks Tammaru arvates dialoogi süvendamine eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahel. Venekeelset keskkaridust ei tohiks kaotada juba sellepärast, et "ühiskonna normaalseks funktsioneerimiseks" olevat vaja vene keelt kõnelevaid kõrgharidusega spetsialiste.

Suures osas diametraalsetel seisukohtadel on Jaan Tõnissoni Instituudi direktor Agu Laius (1998), kes Tammarule vastates rõhutab, et "Eesti tingimustest (nii ajaloolistest kui ka õiguslikest) lähtudes saab integreeruda just sellesse ühiskonda, milles inivid elavad. [---] On mõeldamatu, et enne integreerumist esitab väljaspool olija hulgaliselt tingimusi ühiskonna muutmiseks, misjärel on ta valmis kaaluma oma tahet sellesse integreeruda."

Muulased, jätkab ta, "on valmis nautima ühiskonnas pakutavaid hüvesid, kuid ei ole valmis tegutsema selle ühiskonna sees tema arendamise nimel." Laius jagab Tammaru arusaamu dialoogi arendamise vajadusest, kuid ei nõustu perspektiiviga teha seda vene keeles. Ta on veendunud, et riigikeelele üleminek on reaalne ja hädavajalik. Seejuures on esmatähtis saavutada vene kooliõpetajate soosiv suhtumine keeleõppesse, veel parem kindlustada õpetajate otsene eeskju eesti keele valdamise näol.

Kui Tammaru seisukohad väljendavad venekeelse elanikkonna mõõdukama tiiva ettekujutusi integratsiooniprotsessist, siis Laius esindab samuti mõõdukat, kuid eestlaskonna enamiku suhtumist probleemi ja selle lahendusviisidesse. Mõlemad sõnavõtud kajastavad osapoolte lahenduseotsinguid.

Laiemas laastus viitavad nii Tammaru kui Laiuse seisukohad taas sellele, et kummalgi osapoolel pole täit selgust ega kindlustunnet oma tuleviku suhtes. Eestlastele on saanud selgeks, et massilist muulaste lahkumist ei tule, kuid mure oma keele ja rahvusliku identiteedi säilimise pärast püsib endiselt. Suur osa venekeelsest elanikkonnast pole veel päris aru saanud, et Nõukogude impeerium on kokku varisenud ja et nad elavad välismaal. Seega ei saa nad ka aru oma staatusest ning näevad eestlaste püüdes taastada rahvusriiki vaid kippumist nende õiguste kallale.

Selles mõttes on Lääne-Euroopas või Ameerika Ühendriikides olukord teine, sest nii Euroopas kui Ameerikas on interkultuurilise või multikultuurilise kasvatuse korraldajatel võrdlemisi selge ettekujutus ühe või teise rühvgrupi sotsiaalsest rollist ja arenguperspektiividest. Eestis pole see veel päris kujunenud ei eestlastel ega venekeelsel elanikkonnal. Seetõttu on ka multikultuurilise või interkultuurilise kasvatuse eesmärkide ja sisu kindlaksmääramine keeruliseks probleemiks. Praeguses seisus, kui võtta aluseks eespool tutvustatud Nieto (1992) multikultuurilise kasvatuse tasemed, saab põhiliselt rääkida tolerantsuse kasvatamisest kultuuriliste erinevuste suhtes. Aktsepteerimise ja austuse tasemest saab vaid osaliselt rääkida, sest seni on massiliselt ja nüüd ka vabatahtlikult õpitud vene keelt ja kultuuri eesti koolides, mitte aga vastupidi.

INTERKULTUURILINE KASVATUS RAHVUSLIKU IDENTITEEDI ARENDAMISE VAHENDUSEL

Arvestades ameerikaliku multikultuurilise ja euroopaliku interkultuuriline kasvatus olemust ja eesmärgi, on Eesti rahvuslikest taotlustest lähtudes eelkõige põhjust rääkida interkultuurilisest kasvatuses. Seevastu venekeelse elanikkonna huvidele vastaks kindlasti paremini ameerikalik multikultuurilise kasvatus mudel. Kuid selle mudeli rakendamine tillukeses rahvusriigis, mille elanikkonnast moodustavad peaaegu 40% temast ligikaudu 100 korda suurema naaberriigis esindajad, tähendaks uue migratsiooni võimaluse ilmumisel juba kindlasti põhirahvuse vähemusse jäämist ja hääbumist.

Nii multi- kui interkultuurilise kasvatus ideede ja lahenduste kontekstivaba ülekanne meie oludesse võib ohustada sedagi habrast tasakaalu, mis meil on seni rahvusprobleemide lahendamisel suure vaevaga saavutatud. Siinjuures ei saa jätta märkimata, et ATEE 22. aastakonverentsil polnud ühtegi ettekannet, kus oleks käsitletud multikultuurilise kasvatus vastandtemaatikat — rahvuslikku või isamaalist kasvatust. Paraku on vajadus selle järele olemas igas rahvusriigis ning rääkimine vaid multikultuurilisest (või interkultuurilisest) kasvatuses tähendab nende kahe vastandliku, alati koos esineva, kuid ebameeldiva problemaatika tegelemise edasilükkamist homsele.

Viimased arengutendentsid Euroopas annavad siiski tunnistust äsjanimetatud probleemi aktualiseerumisest. Kõrvuti interkultuuriliste kasvatusaotlustega on Euroopa riigid hakanud pöörama enam tähelepanu ka oma kodanikkonna identiteedi kujundamisele. Kõige selgemini on see tendents väljendatud Euroopa komisjoni memorandumis "Õppiv Euroopa" (*Towards a Europe of Knowledge*), mis visandab Euroopa Ühenduse haridusstrateegia aastateks 2000–2006. See dokument tõstab esile kolm hariduslikku prioriteeti, millest üks on kodakondsusteadvuse arendamine. Vastavalt komisjoni ettekujutustele "aitab see kasvatusvaldkond kaasa kodakondsusdimensiooni tugevnemisele ühiste väärtuste omamise ja ühtsesse sotsiaalsesse ning kultuurilisse sfääri kuulumistunde arendamise teel. See peab tooma kaasa laiapõhjalise arusaamise kodakondsusest, mis rajaneb aktiivsel solidaar-

susel ja vastastikusel arusaamisel kultuurilistest eripäradest, mis on Euroopa algupärasuse ja rikkuse aluseks" (*Towards...* 1997). Üheks konkreetse initsiatiivi näiteks on kodakondsusdimensiooni arendamisel kirjeldatud memorandumi vaimus äsja valminud 24 Euroopa riiki ning 84 kõrgemat õppeasutust haarav koostööprojekt "Laste identiteet ja kodakondsus", mille põhiliseks eestvedajaks ja koordinaatoriks on Põhja-Londoni Ülikool. See projekt näeb ette laste identiteedi, rahvus- ja kodakondsus- ning sotsiaalmajanduslike probleemide taju teadvustamise selgitamist, vastavasisuliste rahvuslike kasvatustprogrammide analüüsi ning eurodimensiooni arendamist moodulites ja programmides, mis rajaneb kogutud informatsioonil ja leitud lahendustel (*Children's...* 1998).

Laste kodakondsusidentiteedi kujunemise seaduspärasuste parem tundmine ja soodsate tingimuste loomine selleks võib aidata kaasa nii mõnegi eesti ja muukeelset elanikkonda lahutava probleemi lahendamisele. Venekeelse elanikkonna kodakondsusliku identiteedi tugevnemine tähendab, et Eestis elavad muulased hakkavad enam väärtustama oma kuulumist selle maa kodanikkonda ning järelikult nägema ka Eesti keelt ja kultuuri selle identiteedi atribuutidena. Seetõttu võib interkultuuriline kasvatus rahvusliku identiteedi arendamise teel saada heaks alternatiiviks praegusele inter- ja multikultuuriliste kasvatustaotluste vastuolulisusele Eestis.

Kirjandus

- A T E E* 1997 = Association for Teacher Education in Europe. *22nd Annual Conference: Who's knocking at the doors of Europe? Abstracts. Macerata 26–30 August 1997.*
- B e e r n a e r t*, Y. 1997. Who is knocking at our doors in Europe: Intercultural education in the European educational programmes. Speech at the occasion of the opening of the 22nd ATEE Conference in Macerata (I); 26/08/97.
- C h i l d r e n ' s* *Identity and Citizenship in Europe: An Application under the SOCRATES Programme.* 1998. The University of North London
- G a y*, G. 1994. *A Synthesis of Scholarship in Multicultural Education.* (Urban Monograph Series.) Oakbrook, IL: North Central Regional Educational Laboratory

- Johnson, J.A., H.W. Collins, V.L. Dupuis, J.H. Johansen 1991. *Introduction to the Foundations of American Education*. Eighth edition. Boston: Allyn and Bacon
- Krathwohl, D. R., B. S. Bloom, B. B. Masia 1964. *Taxonomy of Educational Objectives*. Handbook II. New York: McKay
- Laius, A. 1998. Koosmeel ühise arengu huvides. — *Õpetajate Leht*, nr 8, 27. II
- Nieto, S. 1992. *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Wait Plains, NY: Longman
- Perotti, A. 1994. *The Case for Intercultural Education*. Strasbourg: Council of Europe Press
- Tamaru, J. 1998. Integratsioon või assimilatsioon? — *Õpetajate Leht*, nr 6, 13. II
- Terry, D. 1998. Bilingual Education Faces Major Test in California. — *The New York Times*, Tuesday, March 10
- Towards a Europe of Knowledge: Communication from DG22, European Commission (COM (97) final). 1997. Reformatted version reproduced for the convenience of EAIE members. Brussels, 11 November
- Yli-Renko, K. 1997. Implementation of the European dimension in multicultural education in Finland. — Roy Killen, Seppo Tella, Kaarina Yli-Renko (eds.) *Multicultural Education: Towards Social Empowerment and Cultural Maintenance*. (Research Report A: 180.) Turku: University of Turku, pp. 49–72

EDGAR KRULL (sünd. 1948) on lõpetanud Tartu ülikooli füüsika erialal 1972, pedagoogikateaduste kandidaat 1987, praegu ülikooli pedagoogika osakonna dotsent. *Akadeemias* on ilmunud artikkel "Poliitiline sotsialiseerumine demokraatia tingimustes" (nr 4, 1991, lk 740–762) ja saatesõna Hilda Taba artiklile (nr 9, 1996, lk 1981–1986).

VENE TRANSIIT LÄBI EESTI KAHE MAAILMASÕJA VAHEL: OOTUSED JA TEGELIKKUS

Küllli Koort

VÄLISAJAKIRJANDUSE VAADETEST EESTI GEOÖKONOOMILISE ASENDI KOHTA

Nõukogude kliše

Kahe maailmasõja vahel ei olnud Venemaal märgata olulist muutust suhtumises Eesti geöökonomilisse asendisse. Seetõttu ei ole Nõukogude Liidu massiteabes domineerinud arvamusi põhjust eraldi perioodina vaadelda.

Eesti ja Läti sadamate asemel loodeti Venemaal võtta kasutusele kohalikud sadamad. Juba 1921. a teatas ajaleht *ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ*, et edaspidi on otsustatud Eestit läbiv transiit suunata Peterburi sadamasse (*Tallinna Teataja*, nr 203, 5. IX 1921). Samal aastal refereeris *Päevaleht* kellegi Vassiljevi artiklit *Izvestija*'s, kus oli öeldud, et praegu toimub kauplemine välismaaga Eesti ja Läti sadamate kaudu, kuid see on väga kulukas, sest selle eest tuleb maksta välisvaluutas. "Soovimatuks teevad Eesti ja Läti sadamate kasutamise asjaolud, et Tallinna kaudu on võimalik ööpäevas sisse vedada ainult 100 000 puuda kaupa [ligikaudu 1700 tonni — K. K.], Riia sadam on võrdlemisi madal, puuduvad tõstukid, Liibavi ja Riia vaheline raudtee

---

Algus eelmises numbris.

on liialt väikese läbilaskevõimega. Juba endistel aegadel langes 46% Läänemere väliskaubandusest Peterburi sadamale. Nüüd, kus kauplemine teiste Läänemere sadamate kaudu raskendatud on, tuleks asuda Peterburi sadamat korda seadma. Peterburi sadam on sügav ja suur (mahutab korraga 45 laeva), tõstemasinad ja laod on heas korras. Sadama tegevuse elustamine oleks väga kasulik Peterburile — see võiks saada jälle aknaks Euroopasse ja Ameerikasse.” (10. II 1921, nr 38.) Alates 1923. aastast hakkasid venelased rohkem tähelepanu pöörama Peterburi sadamale. Ent Peterburi sadam külmus talvel pikaks ajaks kinni, mis tähendas transiidi ajutist elavnemist Eesti jaoks. Alles hiljem õpiti veoseid talvel saatma Murmanski.

25. novembril 1924 ilmus New Yorgi eestikeelses enamlaste ajalehes *Uus Ilm* arvatavasti Hans Pöögelmanni artikkel “Kas suudab töö rahva valitsus päästa”. Pöögelmann esitas seal oma seisukoha Lääne ja Ida vahelise silla tulevikust: “Nõukogude Venemaaga ühinemine purustaks Eesti kaelast selle “iseseisvuse” ahela, mis teda lahutab suure ilmariigi majanduselisest kehast, selle keha üldisest vereringvoolust ja teeb ta omaette verevaeseks popsiks, kel ei ole õieti hobust ega härja oma põllulapikese harimiseks.” Nädal hiljem tehtigi katse ühendada Eesti uuesti “suure ilmariigi majanduselise kehaga”.

1924. a lõpus ilmus Moskva ajakirjas *Внешняя торговля* S. Võšnepolski artikkel “Leningradi sadama eksport ja import”. Autor märgib, et Venemaa merekaubanduses tuleks suurendada Leningradi sadama osatähtsust, ja nimetab sadama oluliste konkurentidena Tallinna ja Riia. Balti riigid käituvat halvasti Vene transiitvedude suhtes. Nii tühistati Lätis ja Eestis 20% võrra üldisest tariifist madalam transiitkaupade soodustariif, võeti ära varem antud refaktsioon, suurendati laomakse jne. “Kõik see peaks nõrgendama meie majandusorganisatsioonide tõmmet Riia ja Tallinna suhtes ja suurendama vedude voolamist Leningradi sadamasse.” (ERA, f 957, n 1, s 344, l 14.) Seda küsimust arutasid teisedki N. Vene juhtivad ajalehed ja majandusajakirjad ning kõik pooldasid mõtet, et Venemaa Läänemere-kaubandus tuleb koondada Peterburi (Leningradi) sadamasse.

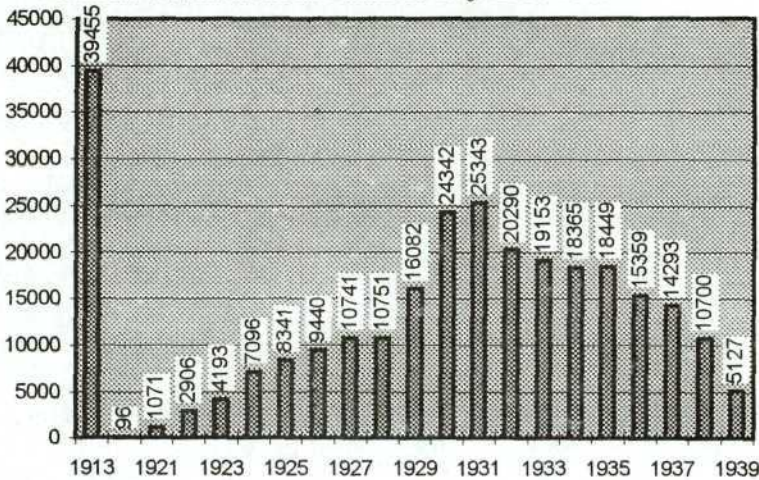
Transiidi majanduslikust tähtsusest ja 1925. a Venemaa boikoti mõjust Eestile kirjutasid eesti enamlased *Edasi* veergudel:

“Juba oma tekkimisest peale püüdis see kaan [mõeldud on Ees- tit — K. K.] end Venemaa külge imeda. Nõukogude Venemaa oli parajasti kapitalistide rõngast piiratud ning Lääne-Euroopa riikidega suhtlemiseks oli sunnitud kasutama Tallinna sadamat, makstes Eesti valitsusele õige rahuloldavat tasu. See tasu oli sarnane, et Eesti kogu oma majanduslikku elu selle järele korraldama hakkas ja õige rahuldavalt elas. See ajajärk oli Eestile õitseajaks.” (13. VIII 1925, nr 183.)

10. XII 1928 kõneles Maksim Litvinov: “Oleme elavalt huvitatud nende maade saatusest, eriti nende asendi pärast meie peatedel Läände.” (ERA, f 957, n 1, s 546, l 38.) Venemaa pidas Baltikumi endiselt endale oluliseks teeks Läände, hoolimata sellest, et kahe maa vahelised majandussuhted olid peaaegu täiesti katkenud.

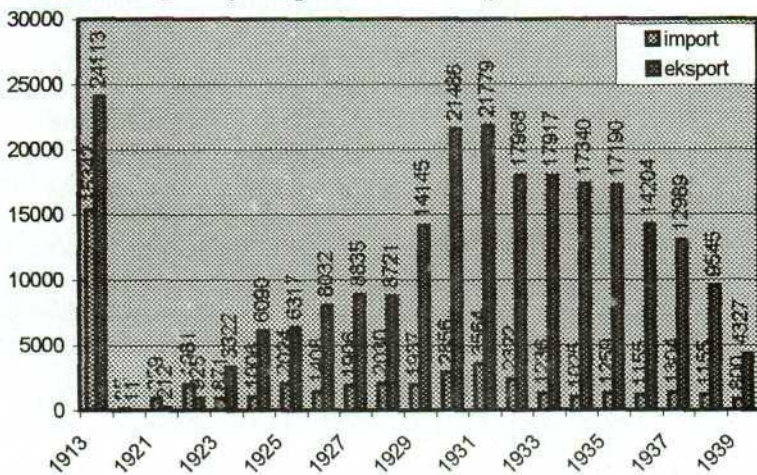
Tõenäoliselt ei olnud Venemaal enam kavas saata suuremates kogustes oma kaupu transiidina Läänemere-äärsete piiri riikide sadamate kaudu, aga sellest hoolimata õhutati neis riikides lootust. Veel 1931. a tegi Klinger, N. Liidu kaubandusesindaja Eestis, et-tepanekuid transiidi paremaks korraldamiseks ja selle arengule kaasaaitamiseks. Tema arvates oluaks transiitkaubanduse kindlustamise seisukohalt oluline luua ekspordi- ja impordibaas Tallinna sadamasse, iseäranis nõukogude metsaeksporti silmas pidades, sest metsamaterjali väljavedu N. Liidust pidi kasvama iga aastaga. Ta arvas, et ehkki Leningradi sadamal on selles küll oluline osa, ei suuda see täita kõiki ülesandeid isegi suvel. Seepärast vajab Leningrad abisadamat, milleks võiks edukalt olla Tallinn. Seni pole metsamaterjali Tallinna kaudu välja veetud, sest üksikute partiide saatmine oleks mõttetu. Metsaeksport Tallinna kaudu saaks olema vähemalt 100 000 tonni aastas, millest 50% moodustaks saetud mets ja 50% propsid ja paberipuu, kokku umbes 7500 vagunitäit. Selle pealt teeniks Eesti 600 000 krooni ja laadimistödeks kuluks 50 000–60 000 tööpäeva.

Graafik 10
Venemaa väliskaubanduse maht 1913 ja 1920–1939

Allikas: Vnešnjaja 1960: 15.

Graafik 11
Venemaa impordi ja ekspordi maht 1913 ja 1920–1939

Allikas: Vnešnjaja 1960: 15.

Klinger leidis ka, et kuna lina ja kanepit ei veeta enam Tallinna sadama kaudu, on Tallinna tähtsus transiidibaasina kadunud — see nõuab tõsist tähelepanu ja oleks vaja sõlmida Nõukogude valitsusega eraldi kokkulepe linatransiidi asjus (ERA, f 957, n 4, s 191, l 25–26). 1931. a suurenski transiidikaubandus Eestis ajutiselt, kuid pärast 1932. aastat ei antud isegi mitte enam lubadusi, rääkimata tegelikust transiidiliiklusest.

N. Liidus ei kadunud kahe maailmasõja vahelisel ajal hetkekski veendumus, et Eesti ja ühtlasi kogu Baltikum on Venemaa loomulikult liikumisteeks Läände. N. Liit suunas nii palju kui võimalik oma väliskaubandusvedusid oma sadamatesse, et mitte anda välja valuutat kaubaveo eest. Ühelt poolt oli seda Venemaal napilt, sest puudu oli kaupadest, mida oleks võimalik Läände ekspordida. Teiselt poolt ei soovitud toetada lahkulöönud riikide majandust oma transiidvedudega, mille tähtsust piiririikide jaoks hinnati tugevalt üle. Alles 1939. a lõpul, ajal, mil N. Liit ja Saksamaa olid omavahel jõudnud kokkuleppele Ida-Euroopa jagamises, hakkas nõukogude kaubandusmonopol pidama konkreetseid plaane Balti sadamate kasutuselevõtmiseks. Näib, et tegelikult ei peetud Balti riike Venemaale kaotatuks.

Lääneriigid 1920–1924: Eesti Venemaa aknana Euroopasse

1920. aastal vaadati lääneriikides üllatunult ja äraootavalt väikeste rahvusriikide tekkimisele. Võimatu oli võimalikuks saanud. Lääne-Euroopas üldiselt respekteriti Eestit ja ühtlasi ka teisi Balti riike 1920. aastate alguses kui Ida ja Lääne vahendajaid. Samas suhtuti skeptiliselt Balti riikide iseseisvuse kestmajäämisesse. Eestisse suhtus ingliskeelne ajakirjandus esialgu siiski sõbralikult, sest eestlased oli võidelnud koos Inglise laevastikuga bolševike vastu (ERA, f 957, n 1, s 87, l 10). See oli aidanud vähendada üldist kommunismiohtu maailmas.

1920. a ilmus Londoni *Statesman's Year-Book*'is kaheleheküljeline ülevaade Eesti kohta, mis mainis kaubanduse ja tööstuse lõigus, et Eesti sadamate loomulikult tegevusalaks on transiidikaubandus (ERA, f 957, n 1, s 87, l 20). Itaalia ajakirjanik Arturo Cappa pidas samuti Eesti jaoks väga tähtsaks transiidikaubandust (*Postimees*, nr 87, 22. V 1920). Lääneriikides peeti

loomulikuks, et Venemaa väliskaubandus kasutab endisi, juba tsaariajal kujunenud teid.

1921. a märtsis ilmus Londoni ajakirjas *Chambers Journal* Robert Machray artikkel, kus autor muu hulgas toonitas, et enne iseseisvumist oli Eesti sadamatel suur kaubanduslik ja strateegiline tähtsus Venemaa jaoks. "Tallinn oli Venemaa sõjaliseks baasiks — nüüd on need ajad möödas. Aga transiitkaubandus jääb, hoolimata sellest, et hääbus sõja ajal täielikult, kuid hakkas sõja lõppedes pidevalt kasvama ja paisuma." (ERA, f 957, n 1, s 49, l 2.) Näis, et Tallinna sadamal on iseseisvas Eestis head arenguperspektiivid.

Dr. Hans v. Eckardt väitis *The Financial Times*'is ilmunud artiklis, et Tallinna ja Narva kaudu toimub märksa elavam transiitvedu kui Riia kaudu. Eesti tähtsus transiitmaana peaks veelgi suurenema siis, kui valmib Tallinna—Moskva raudtee. Sellest lähtuvalt oleks kasulik ehitada Tallinnasse Inglise laevaehitustehaseid. *Russo British Chamber of Commerce Journal* kirjutas 1921. a suvel, et Tallinn olevat kõige kasulikum sadam, mille kaudu kaupu Venemaale suunata.

1921. a 22. oktoobril avaldas ajaleht *The Sun* intervjuu Eesti peakonsuli ja kaubandusnõunikuga USAs Nikolai Köstneriga pealkirja all "Reval is to be Great Seaport". Tallinn on üks paljutootavamaid sadamaid tulevikus, asub looduslikult ideaalses kohas, on Soome lahe kallastel talvel jäävaba ja on raudtee abil ühendatud Venemaaga. Köstner iseloomustas Eesti kaubandust, tööstust ja lõpuks jõuab välja Vene transiidini: "Kui olukord Venemaal stabiliseerub, mida on oodata üsna varsti, muutub Tallinn—Moskva raudtee võtmeks rikastele Siberi avarustele ja Põhja-Venemaale. Arvatavasti hakkavad kõik sellelt laialdaselt alalt tulevad kaubad liikuma seda teed mööda." (ERA, f 957, n 1, s 112, l 44.)

1923. a 18. augustil ilmus ajakirjas *American Export Monthly* artikkel "Estonian Commerce-Transportation", kus rõhutati, et Eesti sadamad on Vene transiitkaubanduses ja kogu väliskaubanduses väga oluliseks muutunud. Pika rannajoone ebakorrapärasuse tõttu leidub Eestis palju lahesoppe ja soodsaid sadamakohti, nagu Haapsalu, Rohuküla, Kuressaare, Loksa, Kunda ja sisemaal Tartu. Suuremateks sadamateks, mis on kogu aasta ligipääseta-

vad, on Tallinn, Pärnu ja Paldiski. Need sadamad ei teeni mitte ainult Eesti, vaid ka Põhja- ja Kesk-Venemaa ning Lääne-Siberi huve, sest Peterburi sadam on talvel jäävangis. Tänu suurepärasele navigatsioonitingimustele ja raudtee läbilaskevõimele on Tallinnal ja Paldiskil palju eeliseid teiste Baltikumi sadamate ees. Need kaks sadamat on laevatatavad aasta läbi, sest seal sed jääolud on soodsamad ja ühtlasi puuduvad tihedad udud, mis vähendab navigatsiooniohtusid. Ajakiri esitas ka Ernst Masiku 1922. a koostatud tabeli Baltikumi jääolude ja kauguste kohta miilides (vt tabel 2). Artiklis kiidetakse ka Eesti kaubanduse, laevanduse, side jt elualade kiiret arengut, antakse ülevaade Tartu rahu tingimustest ja riigi ühendusteedest teiste maadega (ERA, f 957, n 1, s 34, l 8).

1922. aasta algul mainis ajaleht *Daily News*, et kauplemine Venemaaga on suurelt osalt Eesti kaupmeeste käes. Tingimused on sealjuures väga rasked. Rootsi ajaleht *Göteborgs Handelstidning* kirjutas 1922. a, et Eestis ja Lätis on kõige suurema majandusliku tähtsusega transiitkaubandus. Inglise ajalehe *The Economist* lühiülevaates Balti riikidest mainitakse, et Eesti ja Läti on oma raudteedega peaväljapääsudeks Vene väliskaubandusele.

1922. a 7.–9. septembril Stettinis toimunud Sadama Ehitustehnika Seltsi aastakoosolekul esines Riia Polütehnikumi professor E. Jakobi, kes pidas kõne teemal “Endised Vene sadamad Baltimail”. E. Jakobi võrdles omavahel Tallinna, Riia, Peterburi, Liepāja ja Ventspilsi sadamaid ja Eesti poole esindajad võisid olla rahul, sest ehitustehniliselt pidas professor neist kõige paremas korras olevaks Tallinna sadamat (Riia sadamas käis alles sõjakahjustuste likvideerimine). Ta avaldas arvamust, et tulevikus hakkab Liepāja sadam Leedu ja Poola heaks töötama. Ventspilsil ja Riial on ühine tagamaa ja Ventspils on ainult Riia eelsadamaks. Riia tagamaaks on Kesk- ja osalt ka Lõuna-Venemaa. Tallinn peab tööd Peterburiga jagama ja on selle eelsadamaks. Tallinna ja Riia sadama tagamaade regioonid puutuvad kokku ja katavad osalt üksteist nii, et need sadamad omavahel võistlevad. Eesti ja Läti vahel sõlmitud kokkuleppe järgi on sadamamaksud ühtlustatud nii, et võistlus ei saa omandada soovimata vormi ja toob mõlemale sadamale ainult kasu (ERA, f 957, n 4, s 32, l 4).

Eestis järjest laieneva Vene ja Lääne vahelise kaubanduse spekulatsioonihõngulisus ei jäänud siiski märkamata. 1920. a 20. mail ilmus ajalehes *World* artikkel "Rabinoff holds up Big Trade for US". Rabinoff, endine Bostoni ooperidirektor, "eden-davat Tallinnas kaubavahetust vene bolševikega ja pakub ühtlasi konkurentsi nii Maksim Litvinovile, keda Suurbritannia keeldus tunnustamast kui Nõukogude saadikut, kui ka Leonid Krassinile, kes läks Vene delegatsiooni juhina Pariisi sõlmima kaubandus-suhteid."

World'i andmeil astus Rabinoff bolševikega kontakti juba eel-misel sügisel ja hankis USAle mitmeid väärtuslikke tellimusi Venemaalt. Selle tehingu pärast on teda süüdistatud astumises USA ametliku poliitika vastu, millele ta peaks riigitrüülit alluma. Rabinoffile heideti ette ka oma ärioperatsioonide teostamist Eesti valitsuse kaudu, mis annab talle arvestatava positsiooni. Eesti hotellid olevat täis ameeriklasi, kes kaebavad kibestunult sealse bolševike missiooni peale, sest tegelikult on ainult Rabinoffi kaudu võimalik saada tellimusi Nõukogude valitsuselt. "Olgu öeldud, et teiseks ameeriklaseks, kellest palju kuulatakse Baltikumis, on Max Pine, kes on New Yorgi õmblusäri esindajaks." (ERA, f 957, n 1, s 56, l 47.)

Ka Läti ajalehed juhtisid tähelepanu sellele, et Eesti vahenda-jaroll Ida ja Lääne vahel on väga spekulatsioonimaiguline. 30. VII 1920 avaldas *Rigasche Rundschau* artikli pealkirjaga "Reval — Eestis Handelszentrum". Selles mainis oletatav autor, endine Pärnu kaupmees Ammende, et kaubavahetus Eestis on koondunud Tallinna. Sinna on rajatud uusi firmasid ja kaubandusühistuid, millest osal on tegelik väärtus ja teine osa koosneb õhumüüja-test (viimast laadi firmasid kohtavat Tallinnas sagedamini). Seal toimub ka võidujooks Vene rubladele, eelkõige Gukovski miljonitele. Tants bolševike kulla ümber, mille kohta võib balti kaubandustraditsioonide juures väita, et Eestis endiselt soliidseks peetud kaubandusettevõtetest mitte kõik ei ole seda. See äri-laad on omane sõja- resp. sõjajärgsele ajale. Samuti on Eestis Tallin-nasse koondunud valuutaga äritsemine, millele aitab kaasa Vene saatkonna kohalviibimine. Nii on Tallinn, see aastasadadevanune hansa- ja kaubalinn, saanud spekulatsiooni ja ebasoliidsete äri-

mahhinatsioonide keskuseks, mida iga võõras märkab juba üle-rahvastatud hotellide, restoranide ja öölokaalide eluolust.

Saksa ajaleht *Dresdener Anzeiger* nimetas 10. VIII 1920 Eestit sotsialistlikuks riigiks. Sama ajaleht jätkas: "Sel ajal kui kogu maailm jälgib Vene—Inglise läbirääkimisi, mille eesmärgiks on avada Venemaa väravad, jäävad piiririigid üldsuse tähelepanu alt välja. Hoolimata sellest, et neid väikesi riigikesi — Lätit, Leedut, Eestit ja Soomet — on nimetatud Venemaa sissepääsuvärvateks. Nende seas säras eriti Eesti, Inglismaa peamine tugipunkt, mis oli endale saanud eriti õnneliku positsiooni. Ta sõlmis enne teisi riike Venemaaga rahu erakordselt soodsatel tingimustel: reparatsioonid kullas, õigus metsakontsessioonile Venemaal ja kasulik kaubandusleping iseseisvuse saavutamise kõrval. Läti ja Leedu sõlmisid rahulepingu sotsialistliku Eesti järel ja järjekordselt seisavad Soomel ees Tartus rasked läbirääkimised Venemaaga: kindel tunnus sellest, et pilt on maailmas muutunud. Rahu Venemaaga ei toonud Eestile hoolimata lootustest mingit edu. Kuld on küll Tallinnasse jõudnud, kuid tekitab seal üldist rahulolematust, mis ei tule rahvamajandusele kasuks. Kaubavahetus Venemaaga pole aga mingit märkimisväärset ulatust saavutanud. Hoopis vastupidi: toidukaupade salakaubandus on riigis hinnad kõrgele ajanud. Elamiskulud on muutunud nii suureks, et tööamet on töölise minimaalpalgaks kinnitanud 7422 marka kuus. Vene metsade kasutuselevõtmisest pole mitte midagi välja tulnud, sest venelased seavad tõkkeid igale selles suunas tehtud sammule. Hiljuti ähvardas üks Eesti juhtiv ajaleht, et Venemaa transiitkaubandus tõkestatakse, kui Venemaa ei täida Tartu rahu tingimusi ja Venemaal naasvaid eestlasi paljaks röövib."

Veelgi ebasõbralikumalt oli Eesti suhtes meelestatud ajaleht *Die Post*. Sakslastel jäi Eesti maareformist okas südamesse. Arvatavasti seetõttu olid saksakeelses ajakirjanduses ilmunud artiklid suhteliselt negatiivsemad ja seal hakati varem kui mujal lääneriikides suhtuma pessimistlikult Eesti sillarolli Ida ja Lääne vahel.

1924. aastal ei toonitatud enam mitte kusagil võimendatult Balti riikide kui silla rolli. Pigem vastupidi. Üldiselt tundub, et Läänes mõisteti "Ida ja Lääne vahelise silla" rolli kadumist mõnevõrra varem kui Eestis. 3. IX 1924 kirjutas ajaleht *Time*:

“Eesti on juhuslik katseriik. Majanduslikult kuulub ta Venemaa külge ja ei suuda arvatavasti eksisteerida ilma temata. Poed ja kaubamajad on täidetud kaupadega, millele ei suudeta leida turgu. Ta on isoleeritud, igal pool vaenlased ja vastased, ta peab eksisteerima pooleteise Vene kubermangu piirides. Ilus vana Tallinn hääbub oma kaubateede lõpul. Lootuses saada ainukeseks teeks Nõukogude Vene väliskaubandusele oli Tallinn suureks aktiviteedi keskkohaks [---] Suur verevärviline SSSRi lipp lehvib Pikal tänaval, kuid siis hakkas ta ka lehvima teistes maailma osades ja enamlased osutasid, mida neil tarvis, aga mitte Eestis, vaid maades, mis neile poliitiliselt tähtsamad. Sellest praegune ennenägematu depressioon riigis.” Eesti ei ole vahendajana enam Lääne jaoks oluline, sellest tähtsamaks oli muutunud see, mida teeb Venemaa.

Ajajärk 1925–1939: barjäär Lääne ja Ida vahel

Saksakeelne ajakirjandus muutus alates 1925. a algusest eriti pessimistlikuks Eesti suhtes (peamiselt oli tegemist provintsiajalehtedes ilmunud artiklitega, mille autoriteks olid Eesti maareformi tõttu kannatanud baltisakslased). S.a jaanuaris kirjutas parun Foelkersahm oma “õpetussõnad” piiririikide *de jure* tunnustajatele. Nende järgi olid Balti väikeriigid Euroopa majanduselu takistajaks, alaliseks rahurikkujaks, sest nad on kunstlikud sünnitised ja nende reorganiseerimisel võib tekkida uusi tülisid. Ta ennustas, et lähema 40–50 aasta jooksul saavad Saksamaa ja Venemaa taas tugevateks riikideks ning siis on rajariikidel lõpp (ERA, f 957, n 1, s 273, l 16). Ta eksis vaid umbes kahekümne aastaga.

Esseni ajalehes *Deutsche Gewerkzeitung* ilmus 6. XII 1925 artikkel “Zur Wirtschaftspolitik der Randstaaten. Die Transitintressen Deutschlands”, mille autoriks oli dr. parun U. v. Freytag-Loeringhoff. Ta toonitas, et ei saa jätta tähele panemata rajariikide geograafilist asendit. Balti riikidel on raske toime tulla ilma idakaubanduseta. Venemaa on oma Läänemere sadamatest eemale tõrjutud ja oleks liialt julge väita, et ta pikemat aega ilma nendeta toime tuleks. Baltikumis ollakse olukorrast teadlik ja tullakse igati Venemaa transiidivajadustele vastu, et vähendada ajendeid *status quo* taastamiseks. Balti riigid on ja tahavad olla sillaks Lää-

ne ja Venemaa vahel. Aga see valmisolek ei leia mingit mõistmist Venemaa poolt.

1925. a kevadel väitis Paul Rohrbach ajalehes *Magdeburger Zeitung*, et Balti riikide olemasolu on Venemaale vastumeelt. Soomega on sunnitud Venemaa veel kuidagimoodi leppima. Tuleb arvesse võtta, et Soome revolutsionääride mõju on euroopastunud ja Soomet on võimatu endiselt Venemaaks pidada. Veidi teisiti on lugu Eesti, Läti ja Leeduga. Iseäranis Eesti ja Läti kohta kuuleb tihti arvamust, et vaevalt Venemaa võib nendest igaveseks loobuda, sest on ju tarvis pääseda Läänemerele. Niisugune arusaam ei ole õige. Väravaks Balti merele või aknaks Euroopasse ei tarvitse olla just Riia, seda võib olla ka Peterburi. Daugava jõgi ei ole laevasõiduks kõlblik ega moodusta mingisugust veeteed Sise-Venemaale. Tegemist oli diskussiooniga, kas Venemaa võib Baltikumist jäädavalt loobuda. Täiesti ühel meelel oldi selles, et iseseisvatel Balti riikidel ei ole antud hetkel Venemaa väliskaubanduse seisukohast olulist tähendust.

Ka Inglise majandusajakiri *The Journal of Commerce* analüüsis 1925. a algul Peterburi sadama tulevikku. Ühes artiklis on kirjas, et Peterburis kavandatakse laialdasi reforme, et muuta sadam konkurentsivõimeliseks Tallinna ja Riiga.

Inglisekeelse ajakirjanduse arvates jääb Baltikumi rolliks olla hüppelauaks Venemaale. Inglise parlamendiliige Dawson ütles oma intervjuus ajalehele *Observer*, et Inglismaal tuleb olla rahaliselt tegev nii Balti riikides kui ka Poolas, sest "need riigid on väravaks Venemaale. Enam kui aastasaja vältel on nende riikide rahvaste liikmed tegutsenud Venemaal kaubanduslikel ja muudel aladel. Nad tunnevad Vene olusid paremini. Nende abil ja nende kaudu tuleb meil Venemaale tungida."

Mõni nädal hiljem kirjutas New Yorgi üks suurimaid ajalehti Eesti kohta: "Demokraatlike enesevalitsemise teede tundmaõppimine Soome ja Eesti poolt, samuti ka teiste Balti riikide ja Poola poolt on kaitseks Läänele ja lootuseks Idale." (ERA, f 957, n 1, s 394, l 102.) Juba 15. jaanuaril 1925. aastal oli Bremeni *Weser-Zeitung* kirjutanud Balti riikidest kui Euroopa vahipostidest Aasia piiril. Eestit ei peetud enam iseseisvaks vahendajaks Ida ja Lääne vahel, vaid alaks, mille kaudu võib avaneda võimalus laiendada oma tegevust Venemaal ja võita ühtlasi uusi turge. Samuti loo-

deti, et N. Venemaa piiririigid moodustavad puhvertsooni, mis takistab vasakpoolse ideoloogia levimist Läände. Balti riikidest oli lääneriikide silmis saanud barjäär Ida ja Lääne vahel.

1925. a ilmus Balti riike ja Venemaad aasta varem külastanud Inglise ajakirjaniku Mac Callum Scotti raamat *Beyond the Baltic*. Ta arvas piiririikide majandusliku iseseisvuse ja Balti liidu kohta: "Paljud on arvamusel, et varem või hiljem hakkab Nõukogude Venemaa Balti riike enesega ühel või teisel kujul liitma. Liitmise mõtet pooldavad ka paljud kaubandusringkondadest, kelle seisukohalt rajariikide ühinemine Venemaaga on ainult aja küsimus, sest Balti riigid vajavad Venemaad ja Venemaa vajab Balti riike (sadamad, kaubandus, tööstus)." Autor väitis, et on seda küsimust arutanud mitme juhtiva enamlasega Moskvas ja Leningradis. Enamlaste soovid olevat kõige korrektsemad. Neil puuduvat igasugused agressiivsed kavatsused Balti riikide suhtes. Nad soovivat ainult soodustusi Vene transiitkaubandusele, mida on ka saadud ja mis neid rahuldavat. Autor väidab, et usub Nõukogude juhtide kinnitusi, et nad ei taha sõda, kuid otsivad abinõusid endiste Venemaa provintside tagasivõitmiseks ning on veendunud, et kui nad Balti riikides majandusliku mõju saavutavad, siis tulevad nad võimule ka poliitiliselt.

Detsembris 1925 kirjutas *L'impartial Français*'s keegi Diplomaticus, et Inglismaa tahtvat muuta Balti merd Briti järveks, et hävitada Vene laevastikku ja Kolmandat Internatsionaali. Ta heitis Leedule ette, et see on tõrjunud Poola Balti riikide hulgast välja: Poola-Balti liit oleks vastanud Prantsuse diplomaatia plaanidele ja oleks kergendanud Prantsusmaa ülesandeid segaduste puhul Idas. "Eesti ja Läti on nii rahanduslikult kui ka sõjaliselt sõltuvuses Inglismaast. Nende maade tööstus ja raudteed on inglaste käes, sadamates ja Narva vabrikutes domineerib inglise kapital." Kirjutaja kartis Prantsuse mõju vähenemist ja Inglisning Venemaa mõju kasvu Balti riikides. Prantsuse diplomaatia oli Locarnos lüüa saanud.

12. XII 1925 ilmus Londoni sotsialistlikus ajalehes *New Statesman* G. E. O. Knighti kirjutis Balti riikidest, kus ta oli novembris viibinud. Ta arvas, et Eesti, Läti ja Leedu on majanduslikult läbi kukkunud, sest nad on üksteisest piiridega eraldatud ja neil puuduvad soodustused kaubanduseks tugeva Vene naabriga.

1926. a kirjutas *Der Ost-Europa Markt*, et tagaplaanile on jäänud endistel aegadel olulist rolli mänginud Läänemere sadamad, nagu Riia, Tallinn, Leningrad. Praeguse konjunktuuri juures ei tule kõne allagi nende tähtsus Aasiani ulatuva Ida-Euroopa tagamaa suhtes. Nende asemele on astunud Königsberg ja Danzig. Balti mere idaosa sadamate tulevik sõltuvat suurel määral N. Liidu majandusliku olukorra paranemisest ja viimase kaubavahetuse mahu suurenemisest Lääne-Euroopaga. Sõjaeelsetest normist ollakse veel kaugel, sest Läänemere sadamate Leningradi, Tallinna, Riia, Königsbergi ja Danzigi kaubakäive ulatus 1925. aastal kõigest 50,8%-ni 1913. a käibest (*Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*. 1926: 567–569).

6. VIII 1926 kirjutas ajalehes *Lübeckische Anzeiger* taas parun Freytag-Loeringhoff: “[---] rajariiklane ei usu ka ise kindlalt oma loomingu elujõusse ja on üsna siiralt imestunud, et riiklik moodustis, mille ta lõi, ei ole enam sillaks.” (ERA, f 957, n 1, s 394, 190.) Inglise *Observer* kirjutas 1933. aastal hoiatavalt: “Venemaa jaoks, nagu ka Eesti, Läti ja Leedu jaoks püsib Saksa agressiooni oht. Venemaa jääb Euroopale mõistatuseks.” Esialgul peeti Saksamaa agressiooniohtu ähvardavamaks. Lääne-Euroopas oli laialt levinud seisukoht, et nii väikesed riiklikud moodustised nagu Balti riigid ei saa jääda püsima. Arutelu Tallinna sadama tähtsuse kadumise üle vaibus 1926. a lõpuks. Eesti transiitkaubandus muutus ebaoluliseks ja unustati Lääne juhtivate ajalehtede veergudel peagi.

5. VII 1938 ilmus Taani ajalehes *Aarhus Amtstidende* Kai Schou artikkel, kus kirjutati: “Ka meil Taanis maksab lähemalt tundma õppida seda kivi [Eestit — K. K.] Ida Läänest lahutavas müüris, sest see müür, see erapooletute tugevate riikide barjäär, mis Põhjamerest üle Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Rumeenia ulatub Musta mereni, on meile kindluseks, lahutades selgelt ja täpselt need kaks maailma, mis seisavad teineteise vastu nii poliitiliselt kui ka majanduslikult. Kokkupõrge nende kahe tugeva huvigrupi vahel süütaks uuesti kogu maailma. Seepärast peame ka meie, taanlased, palju enam tundma ja hindama seda müüri, mille ülesehitamises on Eestil tema tugeva vabatahtliku kaitseliiduga suur osa. Ta on tegur maailma rahu kindlustamises, mida ei tohi alahinnata.”

11. X 1938 kirjutas Berliini *Börsezeitung* Eesti välisministri Karl Selteri kõne puhul: "Lähiminevikust leidub küllalt märke, mis näitavad, et Nõukogude Venemaal oleks vähe tõkkeid teede valikul läände. Seda õigem on Eesti poliitika, mis ühelt poolt taotleb sõjaväeliste tõrj jõudude tugevdamist ja teiselt poolt püüab muuta neutraliteedipoliitikat kindlaks ja üldiselt tunnustatud mõisteks."

Veelgi süngemalt nägi piiri riikide tulevikku 1938. a lõpul C. de Bourcet oma artiklis *Action Française*'s: "Baltikumis koosnevad riiki juhtivad ja esindavad ringkonnad täielikult sakslastest või saksa päritolu isikutest [...] See tähendab Suur-Saksa valgumist paratamatult üle oma piiride Baltikumi." Eesti ja Läti olid muutunud puhverriikideks Lääne ja N. Liidu vahel. Selleks et vältida sõjalist kokkupõrget, oldi kõhklematult valmis neid loovutama.

17. XI 1938 kirjutas Kurt Singer ajalehes *Signalen* kriitiliselt vaestest Eesti oludest. Eestile on Nõukogude Liidu äkiline tõus takistuseks — Tallinna sadamal võiks olla palju suurem tähtsus, kui Leningrad ei oleks muutunud uueks Ida-Balti mere keskseks sadamakohaks. Eesti on maa, millel ei ole mingit "sisemaad", millel puuduvad toorained ja mis peab rasket võitlust oma olemasolu eest.

Eesti naabermaana tundis Läti end puudutatuna Eesti orienteerumisest Skandinaavia riikidele ja seljapööramisest lõunanaabritele. Sealne ajaleht *Brīva Zeme* kirjeldas 1939. a jaanuari algul vihaselt seisukohta, mis levib Eesti ajakirjanduses, nimelt et Läti—Eesti suhteid võib iseloomustada sõnadega "liit ilma liitlasteta" ja Eesti—Soome suhteid sõnadega "liitlased ilma liiduta". Edasi: "Geopoliitiline olukord meie piirkonnas ei ole muutunud. Võib-olla on viimased viis aastat toonud sellesse olukorda suurema selguse, esile tõstes Saksamaa osa Põhja-Euroopas ja Balti konstellatsioonis, kuid see kohustab veel suurema hoolega pidama sõltumatut poliitilist joont."

Sakslased olid juba asunud maailma jagamisele. *Westdeutscher Beobachter* kirjutas 1939. a märtsis, et Eesti kuulub Saksamaa mõju alla ja Läti Venemaa mõju alla. Saksamaal muutus 1930. aastate lõpul populaarseks Hansa ajaloo uurimine. Palju kirjutati vanadest hansalinnadest, nagu Riia, Tallinn ja Visby. Avaldati lootust, et need linnad taastavad oma kunagise positsioo-

ni. Need lootused johtusid sõjameeleoludest ja idaekspansiooni propageerimisest.

1930. aastatel olid lääneriigid lakanud rääkimast Eestist kui vahendajast Lääne ja Ida vahel, üha enam vaadeldi Eestit Venemaa piiririigina, mille positsioon on ebakindel. Hoolimata sellest, et N. Liit kasutas piiririikide sadamate asemel oma sadamaid, ei kaheldud Lääne-Euroopas, et Eesti on oma suure idanaabri jaoks strateegiliselt tähtis territoorium.

EESTI TRANSIITKAUBANDUS 1920–1939: OOTUSED JA TEGELIKKUS

Kui kahe maailmasõja vahel räägiti Eestis transiitkaubandusest, siis peeti silmas peamiselt Venemaalt tulevat ja sinna suunduvat transiiti, ehk täpsemalt Eestit puudutava Vene transiidi läbivedu Idast Läände. Transiiti põhjast lõunasse peeti ebaoluliseks. See, et viimati mainitud suund 1930. aastate lõpul isegi vahepeal domineerima hakkas, ei tekitanud tol ajal mingeid lootusi, sest sealseid tagamaad olid vähetootavad.

Esimeses peatükis esitatud andmete põhjal võib väita, et Eesti transiitkaubanduse peadpööriv edu ajavahemikul 1920–1922 oli tingitud Eestile erakordselt soodsast poliitilisest konjunktuurist. 1923. aastaks oli Venemaa seadnud korda Peterburi sadama ja suutnud sõlmida kaubandussuhted juhtivate lääneriikidega ning ei vajanud enam “silda Lääne ja Ida vahel”. Venemaa väliskaubanduse maht oli kahe maailmasõja vahelisel perioodil võrreldes 1913. aastaga kokku kuivanud. Seetõttu töötasid N. Liidu sadamad juba ise alakoormusega.

Ei Eesti ega Läti transiitkaubandus ei suutnud saavutada 1920. aastatel, rääkimata 1930. aastatest, oma sõjaeelset mahtu. Seetõttu oli Venemaa väliskaubandusmonopolil võimalik manipuleerida transiitveostest ühtviisi huvitatud Eesti ja Lätiga. Vene transiiti ei suunatud Balti riikide sadamatesse sageli ka siis mitte, kui see olnuks majanduslikult otstarbekas. Nii suunati talvel jäävangis olevast Peterburi sadamast mõnikord kaubaveosed Murmanskisse, kuigi paljude kaupade vedu mööda Valget merd oli kulukam kui läbi Balti riikide sadamate. Vene teedeminister

Trepov pidas saksa sõjavangide ehitatud Murmanski raudteed Venemaa üheks tähtsamaks võiduks Esimeses maailmasõjas (Kant 1990: 1246).

N. Venemaal ei lepitud Läänemere-äärsete territooriumide kaotamisega ja otsiti teid nende tagasisaamiseks. Seetõttu oli N. Liidu välispoliitika Balti suuna eesmärgiks takistada oma naaberriikide liitudesse ühinemist. Eero Medijainen peab just seda üheks Balti liidu ebaõnnestumise põhjuseks: N. Liit kasutas ka majanduslikke vahendeid — transiiti ja soodsate kaubalepingute või tellimuste pakkumist (Medijainen 1990). N. Venemaal ei olnud pärast Peterburi sadama kordasaamist enam olulist elulist vajadust kasutada Eesti ja Läti transiitsadamaid. See võimaldas N. Liidul muuta oma transiitveosed poliitilise kauplemise objektiks. Sel viisil loodeti nõrgestada Balti riike majanduslikult. Venemaa andis katteta lubadusi, mis julgustasid tema piiririike asjatult investeerima transiitkaubandusse (transiidi majandusliku tähtsust Balti sadamate jaoks hinnati Venemaal kõvasti üle).

Võib väita, et pärast 1923. aastat lähtusid N. Venemaa väliskaubandus ja transiidilubadused suures osas poliitilistest huvidest. Selle taustal tundub veelgi utoopilisem idee Balti riikide transiidiblokaadist kui poliitilisest survevahendist Venemaa vastu. Pigem oli Vene pool see, kes oskas piiririikide transiidipoliitikat oma huvides ära kasutada. Õhutati Eesti ja Läti vahelist vaenu, lubades transiiti suunata kord ühte, kord teise riiki. Venemaa esindajad teatasid kaubanduslääbirääkimistel kord Eesti, kord Läti poolele, et tariifid raudteedel ja sadamamaksud on liialt kõrged ja Venemaale on kasulikum otsida oma kaupade saatmiseks teisi teid.

Võrreldes graafikuid 2 ja 5, on ilmekalt näha, et Venemaa transiitveosed läbi Läti sõltusid otseselt Venemaa transiitkaubanduse üldisest tonnaazist, mida aga Eesti kohta öelda ei saa. Selle põhjal võib väita, et Läti geograafiline asend on Venemaa eksporditagamaade tõttu transiitvedude tarvis soodsam. Venemaa import ei suutnud sõdadevahelisel ajajärgul arvestatavat taset saavutada, mistõttu enne I maailmasõda Venemaa impordisadamana funktsioneerinud Eesti sadamad muutusid ekspordisadamateks (vt graafik 1 ja 3).

Eesti transiitkaubanduse puhul ei ilmnenud pärast aastate 1920–1922 edu möödumist uut järjekindlat vedude kasvu. Tal-

linna sadama ülesandeks jäi olla talvel mitmeks kuuks jäätuva Leningradi (Peterburi) reidi abisadamaks. Normaalse navigatsioonitingimuste korral sai Eesti endale 1923–1939 vaid juhuslikke transiitvedusid, sest Leningradi sadam suutis suuremas osas rahuldada N. Liidu (1913. aastaga võrreldes) langenud väliskaubandusvajadusi. Teiseks võib esitatud graafikute põhjal väita, et kahe maailmasõja vahel sõltus Vene transiitkaubandus läbi Läti vähem poliitilistest põhjustest kui läbi Eesti.

Transiidiküsimus Eestis

1920.–1930. aastate transiitkaubanduse puhul ei olnud Eestis tegemist küsimusega, mida omavahel konkureerivad erakonnad oleksid valimisvõitluses kindlat edu tagava trumbina välja käinud. Märksa meelierutavamateks küsimusteks olid maareform, kaitsetollide kehtestamine, krooni devalveerimine jne. Erakondade valimisprogrammides ei olnud mõtetki transiidiküsimust eraldi tõstatada, sest üldine suhtumine oli ühene: mida rohkem vahendada, seda kasulikum. Poleemikat oleks võinud tekitada vaid küsimus Balti riikide transiidiblokaadist Venemaa vastu — kuid reaalseste olude tõttu jäi see vaid idee tasemele.

Transiidi läbiveo suurendamistki oli erakondadel raske lubada — see sõltus majanduslikust olukorrast Venemaal, jääoludest Peterburi sadamas ja venelaste soovist oma kaupu üldse läbi Eesti sadamate vedada. Ühtegi neist tingimustest polnud kohalike poliitikute võimuses endale kasulikus suunas kallutada. Pigem oli Eesti pool Tartu rahust lähtuvalt kohustatud transiiti läbi laskma ja Venemaa võis tarviduse korral Eesti kaudu kaupu vedada. Ainsaks erandiks Eesti poliitilisel maastikul olid enamlased, kes arvasid, et Eestit läbivad nõukogude transiitveosed on heategevus Eesti riigi suhtes ja lükkavad veelgi edasi sotsialistliku riigipöörde võimalust Eestis.

Kuigi erakonnad ise ei kippunud andma Venemaa transiidiga seotud lubadusi, oli ikkagi hea süüdistada eelmist valitsust transiidivõimaluste kasutamata jätmises ja vales idapoliitikas. 1921. a märtsis järeldas ajaleht *Vaba Maa* Inglise-Vene kaubalepingu puhul, et rajariigid jäävad vahendaja osast kõrvale ja mullused eesõigused, mille J. Tõnissoni valitsus kasutamata jättis, kao-

vad (nr 13, 19. III 1921). 1920. aastate lõpul lakkasid ka süüdis-
tused, ilma et oleksid kusagile viinud.

Aastail 1920–1924 valitses üldine arusaam, et Eesti on muu-
tumas transiidivabariigiks ja majandusliku edu pandiks on head
suhted Venemaaga. Arvati, et Eestil on Venemaal loomulik taga-
maa ja ta asub idanaabrile eluliselt tähtsal liiklemisteel Läände.
Valitsusringkondades domineeris seisukoht, et N. Venemaa tran-
siitveosed läbi Eesti kasvavad veelgi koos sealse väliskaubanduse
mahu suurenemisega. 1920. aastate alguses ei usutud Eestis, et
majandussidemed Venemaaga võiksid katkeda: kogu majandus-
tegevus oli orienteeritud peamiselt itta. Eestis peeti transiitkau-
bandust üheks majanduse oluliseks alustalaks.

Enne Esimest maailmasõda teisejärgulise sadama rolli eten-
danud Tallinna sadama positsioonide paranemises iseseisvas Ees-
tis oldi veendunud. Arvati, et kaubasadamana jäi Tallinn välja
arendamata tsaaririigi militaarpoliitika tõttu. Samuti ei peetud
neil aegadel Eestisse raudtee rajamisel silmas laialdasi Venemaa
kaubatagamaid. Eesti infrastruktuur oli tsaaririigi aegadel vaes-
lapse ossa jätetud.

Lähtuvalt kontseptsioonist, mille järgi transiitkaubandusel pi-
di Eestis olema suur tulevik, investeeriti Vene transiidiga seotud
majandusvaldkondadesse. Majanduse võtmepositsioonid olid
neil aastatel Põllumeeste Kogudega seotud poliitikute käes (Valge
1998: 86). Nii mõnigi Eesti avaliku elu tegelane oli seotud reaals-
sete investeeringutega transiitkaubandusse. Näiteks olid Johan
Laidoner ja Tartu kaubamajaomanik Oskar Wirkhaus 1921. a ida-
kaubandusele suunitletud "Transiitaksiatseltsi" asutajad (*Tallinna
Teataja*, nr 65, 20. III 1921). Edukana tundunud äri Venemaa-
ga provotseeris panku andma odavat krediiti ning ettevõtjaid seda
võtma (Valge 1998: 87). Suuri kulutusi tehti samuti Tallinna sada-
ma laiendamiseks. Transiitkaubandust silmas pidades rajati sinna
mitmeid uusi ladusid, laadimisplatse, paigutati elektrikraanasid.
Seda kõike tehti eesmärgiga, et sadama liig väikese läbilaske-
võime tõttu ei peaks Vene transiit teisi teid otsima. Tänu neile
investeeringutele kasvas Tallinna sadama mahutavus märgatavalt
võrreldes Vene tsaaririigi aegade (Schulmann 1924), transiidi
tonnaaz seevastu ei saavutanudki 1913. a taset.

1923. aastal toimunud Vene väliskaubanduse ja transiidi liikumise vähenemist peeti Eestis esialgu ajutiseks nähtuseks. Seda põhjendati Peterburi ja Läti sadamate konkurentsiga. Arvati, et kui Venemaa väliskaubanduse maht veelgi suureneb, töötab see edu ka Eesti transiitkaubandusele. Seda enam, et 1923. aastast oli maailma majanduskonjunktuur paranenud. Aasta algus tundus ka Eestis hea, kuid pilt muutus peagi vastupidiseks. Äri Venemaaga kuivas kokku, mistõttu idasuunalisi investeringuid teinud ettevõtjad sattusid raskustesse — laene ei suudetud enam tasuda ja üritati võtta uusi. Riigieelarvesse tekkis ligikaudu 2,5%-line puudujääk (Valge 1998: 87) — suure osa sellest moodustasid liialt optimistlikult prognoositud transiiditulud.

Tabel 3

Transiiditulude osakaal Eesti Raudtee tuludes 1920–1925

Aasta	Transiidilt raudteele laekunud tulu (Emk)	Raudtee kogutulu (Emk)	Transiiditulude % raudtee kogutulust
1920	20 647 000	255 893 000	8,07
1921	189 238 000	747 993 000	25,3
1922	220 233 000	915 359 000	24,06
1923	33 268 000	856 684 000	3,88
1924	73 713 000	862 350 000	8,55
1925	7 914 000	1 356 819 000	0,58

Allikas: ERA, f 957, n 1, s 344, 14; *Eesti Statistika*. 1927: 184.

Venemaa transiitvedod, millele iseseisvuse esimestel aastatel suuri lootusi pandi, olid kõikuvad ja ajutise iseloomuga. Eesti statistikas ei arvestatud eraldi sissetulekuid transiidiga seotud alade maksude laekumisest riigikassasse, samuti ei ole teada sadama sissetulekud transiidilt. Ainult raudtee sissetulekute puhul arvestati eraldi transiiti ja sedagi kuni 1936. aastani. Anatol Tooms prognoosis 1922. a kirjutatud artiklis, et 1921. a transiit moodustab Eesti raudtee sissetulekutest 27,4% ja riigieelarve tuludest 3%. Ta kirjutas, et sealjuures pole raudtee koormatus kuigi suur ja et transiitvedu võiks veel mitmeid kordi suurendada (Tooms 1922: 153). Tegemist oli liialt optimistliku prognoosiga (vt tabel 3). Edukamad aastad olid 1921 ja 1922, mil Eestis transiitkaubandus moodustas vastavalt 25,3% ja 24,6% kaubaveo kogusissetulekust raudteel.

1923. aastal oli Eesti raudtee eelarves ette nähtud transiiditulused 210 miljonit marka, kuid laekus ainult veidi üle 33 miljoni marga. Sellega oli transiit langenud raudteetuludest alla 20% aastas: 3,9%-ni. Aasta hiljem oli see 8,6% ja 1925. a langes 0,6%-ni. 1930./1931. aastal oli tegemist ajutise tõusuga, mille tulemusena transiit moodustas 4,5% raudtee sissetulekutest (vt tabel 3 ja 4). 1934./1935. aastal oli tulu transiitvedudelt vaid 0,2% Eesti raudtee sissetulekutest (*Eesti riigiraudteede... 1935: 15*).

Tabel 4

Transiiditulude osakaal Eesti Raudtee tuludes 1926–1935

Aasta	Transiidist raudteele laekunud tulu (Ekr)	Raudtee kogutulu (Ekr)	Transiiditulude % raudtee kogutulust
1926/1927*	30 555 054	1 494 053 344	2,05
1927/1928	292 065	15 491 441	1,89
1928/1929	296 858	16 387 463	1,81
1929/1930	200 686	15 371 500	1,31
1930/1931	680 681	15 166 246	4,49
1931/1932	493 714	13 310 974	3,71
1932/1933	224 060	10 278 938	2,18
1933/1934	86 000	10 805 000	0,80
1934/1935	18 000	12 522 000	0,14

* Vääringuks olid Eesti margad.

Allikas: *Eesti Vabariigi... 1927: 317; Eesti Vabariigi... 1928: 317; Eesti Vabariigi... 1929: 147; Eesti riigiraudteede... 1931, 1933, 1935.*

Võib väita, et alates 1923. aastast kaotasid transiitveosed oma majandusliku tähtsuse Eesti raudtee jaoks, rääkimata Eesti riigieelarvest. Aastail 1924–1926 moodustasid transiiditulud vaid 1% Eesti maksubilansist (Renning 1928). Vaadeldes transiitkaubanduse tonnaaži kokkukuivamist 1930. aastatel (vt graafik 2), võib julgelt väita, et siis ei küündinud see isegi 1%-ni.

1924. aasta oli maailmas majandusele väga hea aasta, Eestis seevastu väga halb. Majandus oli n-ö üle kuumenenud (Valge 1998: 87). Järgnevalt kahandas Eesti optimismi N. Venemaaga normaalsete majandussuhete suhtes oluliselt 1924. a 1. detsembri mässukatse. See sundis tegema oletusi, et N. Liit kasutab transiidiküsimust oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Kuid

kõik see ei kaotanud täielikult juba kord kujunenud arusaama, et majandussuhted Venemaaga on võimalikud.

Puudus kogemus, kuidas tulla toime ilma Venemaa majandussidemeteta. Ikka ja jälle jäidi lootma läbirääkimistele ja Venemaa lubadustele, mis jäidki täitmata. Mõne aastaga muutusid transiiditud, mis seni olid riigieelarvest väikese osa moodustanud, täiesti tähtsusetuks. Alates 1925. aastast jäi transiidiküsimus vaid üheks argumendiks, millega põhjendati sellega seotud tegevusaladel tarvidust muudatusi läbi viia. Nendeks olid majandussidemete sõlmimine Venemaaga, raudtee ja laevandus.

Majandussidemete sõlmimine Venemaaga

Eesti välisministeerium oli esimeseks kohaks, kus tekkis skepsis N. Venemaa transiidi suhtes juba 1924. aastal. Teadvustati tegelikke Venemaa olusid ja sealseid poliitilisi mängu. Kui 1928. aastast alates hakkas Heinrich Laretei välisministeeriumile selgitama kaubanduslepingu vajalikkust N. Liiduga, siis pidas ta vajalikuks ühe argumendina paljude teiste hulgas esile tuua, et kaubandusleping oleks Eestile tähtis "vahemehe mängimiseks Lääne ja Ida vahel, kui seda kord tarvis peaks olema". (ERA, f 957, n 12, s 740, l 154.) Nii hoiti alal nõrka lootust, et olud Venemaal muutuvad kunagi Eestile soodsamaks. Ka paljude teiste transiidist kirjutajate tegevus oli olnud või oli parajasti seotud Venemaa majandussuhetega, nagu Joakim Puhkil, Rudolf Renningul jt.

Kui võrrelda omavahel erakondade suhtumist, siis tundub, et Eesti poliitilisel maastikul säilis Tööerakonnal kauem romantiline arusaam Eestist kui transiidimaast. Sest veel 1932. aastal kirjutas Ants Piip, et Balti riigid ei moodusta enamlusevastast okstraattõket, vaid on "tõeliseks sillaks Lääne ja Ida vahel", nagu seda kunagi olid toonitanud Poska ja Meierovics. "Nad on lääne tsivilisatsiooni kõige kaugemad eelpostid, mis tahavad anda julget pinda Itta pürgivale kaupmehele tänapäeval samuti kui Hansa Liidu päevil." (Piip 1932: 111.) Ka Eduard Laaman samast erakonnast arvas, et transiit suureneb taas, kui Venemaal majanduslik olukord paraneb (Laaman 1991: 211). Ainsateks, kes transiiti nagu ka Venemaaga kauplemise küsimust 1920. aastate teisel poolel

veidi optimistlikumalt võtsid, näisid olevat sotsialistid. August Rei valitsuse ajal 1929. a kirjutati alla Eesti—Vene kaubandusleping. Sotsialistide loid optimism läks paremale liikudes üle loiuks skepsiseks (Valge 1992, lisa 5: 16).

Raudtee

Inseneride Leppiku ja Buschmani raudtee-ehituskavade puhul oli tegemist veel siira veendumusega, et konkreetset sammud aitavad Eesti transiitkaubanduse olukorda parandada. Sama võib väita ka 1923. a kohta, mil kasutati Eesti kaupade Läti kaudu vedamist argumendina Valga—Pärnu raudtee ehitamiseks. Seda seisukohata esindas siira veendumusega ka Evald Ammende (1924: 189). Kuid tema kirjutist, mis ilmus 1928. a *Kaubandus-Tööstuskoja Teatajas*, ei saa enam transiitkaubanduse seisukohast sedavõrd tõsiselt võtta. Ta väitis, et Tartu—Petseri raudtee ehitamisel, millega kavatseti algust teha samal aastal, peaks olema suur majanduslik tähtsus ka Venemaa transiidi vahendamise seisukohast — sellega loodaks transiittee üle Pihkva (*Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*. 1928: 400), nagu polekski vahepeal olnud 1925. aastat, mil Venemaa pidas Eestis raudtee-ehitust inglaste strateegiliseks huviks, mis ohustab Venemaad. Tegemist oli harjumuspäraseks muutunud väljendiga, mis oli minetanud oma sügavama sisu.

Laevandus

Eestis oli laevandus alaks, kus kõige kannatlikumalt oodati Venemaa transiitvedude uut kasvu, mis elavdaks Tallinna sadamat. Isegi veel 1927. aastal tehti Kaubandus-Tööstuskoja märgukirjas rahandusministrile ettepanek, et asutatavas hüpoteegipangas seataks esikohale Eesti merelaevandusele antavad laenud, mis peaksid elavdama transiitkaubandust. “Sest Läti, kelle laevastik 1922. aastal oli väiksem kui Eesti oma, on tänu jõudsale kasvamisele praegu suurem kui Eesti oma. Oma kaubalaevastik elustab ka sadamate tegevust ning transiitkaupade liikumist, mis tunduvalt aitab kaasa Riia mõjukuse suurenemisele tõmmates üle seda nägematut eksporti, mida annab transiitkaubandus.” (*Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*. 1927: 430–431.)

Eesti merelaevandusest kirjutas aktiivselt E. Masik. Tema 1920. aastate optimism kandus ka 1930. aastatesse. Ta hoidis kuni Eesti Vabariigi lõpuni alal lootuse, et ühel päeval muutub Eesti uuesti Ida ja Lääne vaheliseks sillaks. Veel 1939. a kõneles ta, et Eesti geopoliitilist asendit arvestades tuleks rohkem tähelepanu pöörata laevandusele (Masik 1939: 92–93). 1937. a oli ta arvanud ka, et Eesti on oma asukoha tõttu kaubateedel määratud vahendajaks Lääne ja Ida vahel Balti merel ning samuti põhja ja lõuna suunal. Ka oma varasemates kirjutistes keskendus ta enamasti Eesti laevanduse ja Tallinna sadama arenguprobleemidele. Justkui kogu oma sadamatehniliste arutelude ja laevandusega seotud probleemide lahendamise vajalikkuse kinnituseks mainis ta tavaliselt, et Eesti on oma asendi tõttu transiidimaa ja antud küsimuse lahendamine mõjaks soodsalt transiitkaubandusele. 1931. aastal kirjutab ta, et isegi tollivaba proviandi puudumine Tallinna sadamas on miinuseks transiitkaubandusele (*Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*. 1931: 130).

Eesti avalikus elus oli transiidiküsimus teatud kindlate, raudtee ja laevandusega seotud ringkondade huviobjektiks, kes majanduslikust huvist ajendatult soovisid sõlmida Venemaaga kaubanduslepingut.

1920. aastate algul peeti Eestis oma geoökonomilist asendit Venemaale hädavajalikuks ja loomulikuks väljapääsuks läände ning arvati, et võimatu on hakkama saada ilma majandussidemeteta Venemaaga. Samuti oldi seisukohal, et Venemaa ei suuda toime tulla ilma Eesti soodsalt asetsevate sadamateta. Suuri lootusi pandi transiidituludele ja diskuteeriti, kuidas oleks parem transiiti Eestisse meelitada. Läti sadamaid süüdistati soodsamate positsioonide hõivamises. Üritati luua poliitikat, mis meelitaks Venemaa transiidi Eestisse. 1920. aastate alguse Eestis oli transiitkaubanduse soodustamine reaalseks põhjuseks, mille tõttu peeti vajalikuks sellega seotud aladel muudatusi läbi viia. Need muudatused pidid aitama muuta siinseid sadamaid nõukogude transiidi jaoks atraktiivsemaks. Hiljem kui transiitkaubandus kaotas oma majandusliku tähtsuse, hakkas optimism järk-järgult taanduma ning üha sagedamini sai sellest algpõhjusest lihtsalt harjumuspärane illustreeriv väide. Kõik pidasid transiidi vähenemise põhjusteks Läti konkurentsi ja Venemaa majanduslikku nõrkust. Transiit

vähenes ometi Eestis märksa kiiremini ja minetas oma majandusliku tähtsuse, kui kaasaegsete kõnedest ja kirjutistest kadus remark, et Eesti muutub Lääne ja Ida vaheliseks majandussillaks.

1920. aastate teisest poolest alates oli Eestis üha sagedamini oma tähtsuse rõhutamisel transiitmaana tegemist vaid klišeega, millel polnud enam sügavat tähtsust ajalises kontekstis. 1920.–1930. aastatel oli Eestis kauniks kombeks Venemaa-suhteid puudutavate majanduspoliitiliste kõnede ja kirjutiste alguses või lõpus mainida, et Eesti asub Lääne ja Ida vahelistel tähtsatel kaubateedel ja transiitkaubandus on Eesti loomulikuks tegevusalaks. See trafaretne ütlus oma erinevates sõnastustes püsis märksa kauem aktuaalsena, kui võib öelda märkimisväärse transiidiliikluse kohta Eestis. Võtmeküsimuseks Eesti transiitkaubanduse puhul oli Nõukogude Venemaa. Et maailmas puudus varasem kogemus säära- sest riigist, siis oli sealseid arenguid väga raske ette näha. Eestis oli raske matta maha lootusi Vene transiidile, mis 1920. aastate alguses olid olnud nii paljutootavad.

Üsna üheselt jäi uurimuses käsitletud aastatel Eesti transiitkaubandusest kirjutajate ja kõnelejate sünniaasta XIX sajandi viimasesse veerandisse ning suurema osa haridustee oli kulgenud Venemaa õppeasutustes, nagu Ernst Masikul (lõpetas Kroonlinna Mereinseneride Kooli 1910), Albert Pulleritsul (õppis Peterburi Põllumajandusinstituudis 1913–1920), Juhan Janussonil (õppis Voroneži ülikoolis 1918–1919), Valter Rosenthalil (lõpetas Peterburi Teedekstituudi 1910), Ants Piibul ja Eduard Laamanil (olid lõpetanud Peterburi ülikooli õigusteaduskonna) jt.

Teistsugused seisukohad olid geopoliitikast vaimustunud ja Tartu ülikooli geograafina lõpetanud Edgar Kantil, kes väitis esimesena, et Baltikum ei ole enam kaubateede ümberpaiknemise tõttu Venemaa loomulik liiklemistee Läände. Ta hoiatas: “Kui jälle kunagi peaks viidatama meie maa-alade silla omandamise tähtsust Suur-Siberi [Venemaa — K. K.] merelepääsuks, siis teame, et selle taga võivad olla vaid kratopoliitilised [jõupoliitilised — K. K.] kihud, mitte aga reaalsed geograafilised vajadused. Juhtub seda aga kuulduma siinpool, siis on see vähemalt anakronismide serveerimine.” (Kant 1931: 23–24.) Nagu vähem kui kümne aasta pärast selgus, langeski Eesti “Suur-Siberi kratopoliitiliste kihude” ohvriks.

Samuti pidas iseseisvas Eestis Tartu ülikooli õigusteaduskonna lõpetanud Ilmar Tõnisson Eestit Venemaa jaoks liiklemisteena ebaoluliseks. 1930. aastate teiseks pooleks oli selgunud, et Eesti suudab eksisteerida ilma Venemaa majandussuheteta ja ka Nõukogude transiit ei ole hädatarvilik sadamate tööks. Transiitkaubanduse hääbumine ja agressioonioht idast muutis uue, iseseisvuse tingimustes täiskasvanuks saanud põlvkonna jaoks märksa atraktiivsemaks seisukoha, et Venemaale ei ole vaja Läänega suhtlemiseks Baltikumi.

Eesti lootis end päästa 1930. aastatel Venemaa huviorbiiti satumise eest. Selleks orienteeruti üha enam Skandinaavia riikidele, samal ajal kui Läti sümptatiseeris märksa enam Prantsuse—N. Liidu paktisüsteemile (Ilmjärv 1993: 16). Vastupidiselt 1920. aastate algusele hakati Eestis Läänemerd tituleerima vähetähtsaks sisemereks (Tõnisson 1937: 355–397), mis on Venemaa liiklemisteena Läände täiesti ebaoluline ja pärast Esimest maailmasõda minetanud igasuguse strateegilise tähtsuse. Ei unistata enam Venemaa transiitvedudest, selle asemele on astunud hirm kaotada iseseisvus.

Eestis kulus selleks umbes kümme aastat, et kujutelm Ida ja Lääne vahelisest sillast muutuks peatselt Teise maailmasõtta astuva maailma taustal visiooniks maast, mis on Venemaa jaoks tähtsusetu. Vähemalt niiviisi kirjutati, võib-olla et iseennastki pettes.

MAJANDUSSILD LÄÄNERIIKIDE POOLT VAADATUNA

Kuni 1923. aastani vaadeldi Lääne riikides Eestit Ida ja Lääne vahelise sillana. Arvati, et Venemaa ületab peagi sõjakahjustused, sealne väliskaubanduse maht hakkab kiiresti suurenema ja Balti sadamad on endiselt Venemaa loomulikuks liiklemisteeks. Seda kas iseseisvate riikide sadamatena või neelatuna Poola või Venemaa poolt. Balti riikide tekkimine iseenesest oli olnud Inglismaa jaoks, mis oma laevastikuga aastail 1917–1919 Läänemeres tegutses, kõrvalise tähtsusega. Nende riikide iseseisvuse säilitamine ei olnud omaette eesmärgiks Lääne-Euroopas (Medijainen 1996: 56–59).

Lääneriigid ei olnud Eesti transiitkaubandusest majanduslikult huvitatud. Erinevalt kodumaistest juhtisid sealsed ajalehed 1920. aastate algul tähelepanu sellele, et Eesti transiitkaubandus on üsna spekulatsioonihõnguline. Eriti vihaselt olid meeletatud saksakeelsed ajakirjandusväljaanded. Just Saksamaal sai esimesena alguse skeptitsism Eesti soodsa geökonoomilise asendi suhtes. Aastail 1923–1924 kaotas Eesti transiitkaubanduse teema oma aktuaalsuse ja unustati.

Uue poleemika käivitas 1. detsembri mäss ja sellele järgnenud Venemaa majanduslik boikott Eesti suhtes. 1925. a vältel ilmus palju arutlusi Eesti sadamate tulevase rolli ja Leningradi sadama perspektiivide kohta. Viimase väljavaated paistsid olevat paremad. 1925. a andis Venemaa hulgaliselt lubadusi arendada välja Peterburi sadam, et piiririigid ei saaks enam Venemaad “nöörida” oma sadamate kasutamise eest. Nii muututi Lääne-Euroopas Ida-Lääne vahelise silla rolli suhtes märksa kiiremini pessimistlikuks kui Eestis: kolme-nelja aastaga. Eesti iseseisvuse tulevikku nähti samuti tumedates toonides. Saksamaal peeti Venemaa väikesi piiririike Euroopa alalise rahu rikkujateks, mille iseseisvuse kaotus oli vaid ajaküsimus.

Aastal 1925, koos Locarno kokkulepete sõlmimisega, hakati lääneriikides Eestit ja ühtlasi kogu Baltikumi pidama barjääriks Ida ja Lääne vahel. Oma osa selle seisukoha kiires levikus oli kommunistide 1924. a mässukatsel Tallinnas. Arusaam Eestist kui transiidimaast ununes kiiresti. Sisuliselt ei olnud lääneriikidele oluline see, kas Venemaa veab oma kaupu Tallinna ja Riia või Peterburi ja Valge mere sadamate kaudu. Pärast 1925. aastat kaotas Läänes Balti riikide tulevane roll taas aktuaalsuse. Sel teemal ilmus vaid üksikuid kirjutisi.

Koos sõjaootusmeeleoludega hakkas Läänes ilmuma 1930. aastate teisel poolel jälle rohkem artikleid Balti riikidest. Tehti oletusi, et kumb, kas Venemaa või Saksamaa, hakkab laienema tulevikus Balti aladele. Loodeti, et piiririigid suudavad hoida ära konflikti puhkemise või on võimalik vahetada nende iseseisvus rahu säilitamise vastu. Küll ei kaheldud lääneriikides kunagi selles, et Eesti positsioon Läänemere kallastel on Venemaa jaoks strateegiliselt tähtis.

Kirjandus

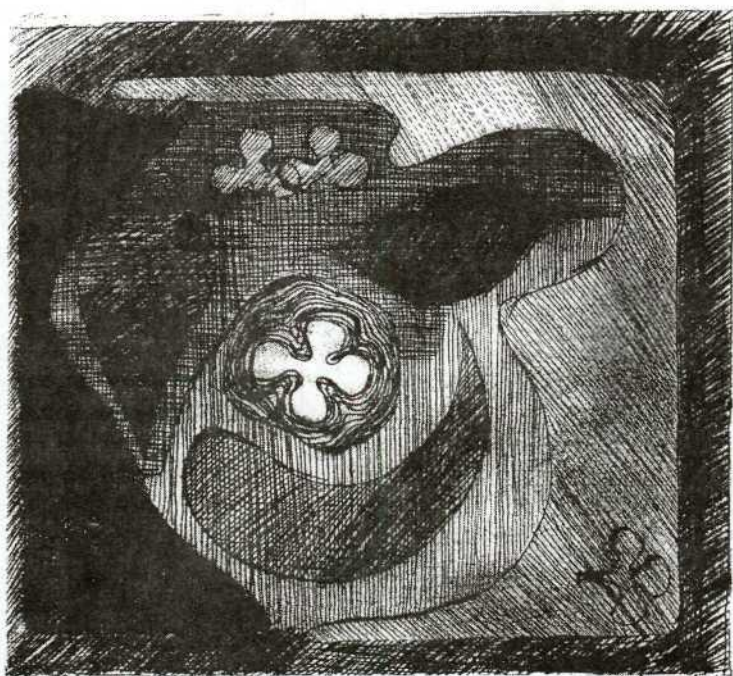
- A m m e n d e , Evald 1924. Kas peab Lõuna-Eesti saama Riia kaubanduskoloniiks. — *Eesti Majandus*, nr 12 (56), lk 189–191
- A n d e r s o n , Edgar 1962. The USSR Trades with Latvia: the Treaty of 1927. — *Slavic Review. American Quarterly of Soviet and East European Studies*, Vol. XXI, Nr. 2. pp. 297–321
- A r u m ä e , Heino 1983. *Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925*. Tallinn
- A n t , Jüri 1990. *Eesti 1920. Iseseisvuse esimene rahuaasta*. Tallinn
- B i h l m a n s , Alfred 1926. *Die politischen und wirtschaftlichen Grundlagen der Baltischen Republik Lettland. Ein Handbuch für Journalisten, Politiker und Wirtschaftler*. Riga
- B o k a l d e r s , J. 1933. — *Lettlands Ökonomist*. Ausgabe des Finanzministeriums, Riga
- B r a n d t , Edgar 1955. *Eesti majanduse olukord kodanliku diktatuuri perioodil*. Tallinn
- D o k u m e n t õ* 1958–1960 = *Документы внешней политики СССР*. Том II–IV
- Eesti lepingud välisriikidega*. I köide. 1920–1921
- Eesti majandus. Väliskaubandus*. 1924–1939. Tallinn: Riigi statistika keskbüroo väljaanne
- Eesti riigiraudteede tegevus*. 1931, 1933, 1935. Riigi Raudteevalitsuse väljaanne, Tallinn
- Eesti Vabariigi 1926/27. a. eelarve täitmise ja kassa aruanne*. 1927
- Eesti Vabariigi 1927/28. a. eelarve täitmise ja kassa aruanne*. 1928
- Eesti Vabariigi 1928/29. a. eelarve täitmise ja kassa aruanne*. 1929
- E n d e r s , T. 1930. Tallinna ja Riia sadamate tegevus. — *Päevaleht*, 23. I, nr 22, lk 3
- I l m j ä r v , Magnus 1993. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934–40. — *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, nr 3
- I n n o , Karl 1955. Eesti geopoliitiline ja geökonoomiline asend. — *Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas*. II kd. Stockholm: EMP
- J a n u s s o n , Johan, J. J o a 1937. *Eesti majandus ja selle areng Eesti iseseisvuse perioodil*. Tartu: EKS
- K a h k , Juhan, E n n T a r v e l 1997. *An Economic History of the Baltic Countries*. Stockholm

- K a n t , Edgar 1931; 1990. Eesti geopoliitilisest ja geookonoomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes. — *Eesti Nädala album*. Tartu: Eesti Kirjastus-Ühisus "Postimees", lk 34–41; *Akadeemia*, 1990, nr 6, lk 1229–1250
- K a u b a n d u s - T ö ö s t u s k o d a 1925 – 35*. 1935. Tallinn
- L a a m a n , Eduard 1991. *Eesti vabadussõja poliitiline ajalugu*. Ette loetud kaitseväe kultuur-selgitustöö kursustel 1925. Tallinn
- L a t v i j a s ārejā tirdzniecība un tranzītas. 1926–1937. Rīga
- L a t v i j a s statistiskā gada grāmata. 1922–1939. Rīga: Valsts Statistiskā Pārvalde
- M a s i k , Ernst [E. M.] 1924. Eesti kui loomulik transiitkaubanduse maa. Meretranspordi seisukord Eestis. — *Eesti Majandus*, nr 13, lk 221–224
- M a s i k , Ernst 1927a. Meie sadamate ja ühendusteede probleem rahvusvahelises kaubaveos ja läbikäimises. — *Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*, nr 6, lk 123–125
- M a s i k , Ernst 1927b. Naabermaade uuemad sammud rahvusliku kaubalaevastiku arendamise alal ja selle järelused meie kohta. — *Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*, nr 21, lk 513–514
- M a s i k , Ernst 1931. Tarvidus vabalao järele Tallinna sadamas laevade varustamiseks. — *Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*, nr 9, lk 130–131
- M a s i k , Ernst 1934. *Eesti kaubalaevastik ja laevasõit 1933. a. Majanduspoliitiline kokkuvõte*. Tallinn
- M a s i k , Ernst 1937. Laevandus. — *Konjunktuur*, nr 28/29, lk 250–263
- M a s i k , Ernst 1939. Meie kavakindla laevanduspoliitika eeldusi ja eesmäärke. — *Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*, nr 4, lk 92–93
- M e d i j a i n e n , Eero 1990. Balti ühisturu mõtte ajaloost. — *Horisont*, nr 5, lk 12–15
- M e d i j a i n e n , Eero 1996. 1. detsember ja diplomaatia. — *Kas nad lahkusid Moskva rongiga*. Koostanud Jüri Ant. Lk 56–59
- P i i p , Ants 1932. *Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti*. Sissejuhatus poliitikasse II. Elav Teadus nr 11. Tartu: EKS
- P u h k , Joakim 1926. Nõukogude Vene kaubitsemisküsimus Eestis. — *Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*, nr 18, lk 573–574
- R e n n i n g , Rudolf 1924. Eesti-Vene kaubanduskoda. — *Päevaleht*, 16. X, nr 280, lk 2
- R e n n i n g , Rudolf 1930. Transiidi kokkulepe Lätiga vajab revideerimist. — *Vaba Maa*, 26. XI, nr 277, lk 4
- R e n n i n g , Rudolf 1928. Venemaa ja Balti majandus. — *Vaba Maa*, 23. VII, nr 142, lk 4

- R o s e n t h a l, Valter 1921. Tallinn-Moskva raudtee Eesti osa. — *Päevaleht*, 11. II, nr 39, lk 3
- S c h u l m a n n, H. 1924. Eesti väliskaubandus ja transiid. — *Eesti tööstus, kaubandus ja pangad*. Tallinn
- S a a r, J. 1925. *1. detsember 1924 Tallinnas*. Tallinn
- S u l g, H. 1936. Raudtee eksploatatsiooni tulemusi 1919–1935/36. a. — *Konjunktuur*, nr 20, lk 474–487
- T e d e r, V. 1927. Kuis kerkib uus külmutushoone Tallinna sadamas. — *Kaubandus-Tööstuskoja Teataja*, nr 19, lk 451–453
- T o o m s, Anatol 1922. Üldjooned Eesti transiidist 1920–1921 ja transiidi perspektiividest. — *Eesti Statistika Kuukiri*, nr 1–2, lk 118–167
- T o o m s, Anatol 1927. Eesti maksubilanss 1924–1926. a. — *Eesti Statistika Kuukiri*, nr 5 (66), lk 239–256
- T o r g o v l j a 1911–1914 = *Торговля и судоходство г. Ревеля 1910–1913*. Типография газеты Revaler Beobachter
- T õ n i s s o n, Ilmar 1937. Eesti välispoliitika. II. — *Akadeemia*, nr 6, lk 355–397
- V a l g e, Jaak 1991. Eesti-Vene majanduslik külgetõmme Eesti omariikluse esimesel aastakümnel. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1714–1735
- V a l g e, Jaak 1992. Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu kaubandus-suhted 1920. aastail ja Eesti integreerumisest Euroopa majandusse. Magistritöö, Tartu
- V a l g e, Jaak 1998. Eesti majandus ja majanduspoliitika aastail 1920–1924. — *Kaks algust. Eesti Vabariik — 1920. ja 1990. aastad*. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv, lk 80–94
- V n e š n j a j a 1960 = *Внешняя торговля СССР за 1918–1940 гг.* Москва
- V n e š n j a j a 1967 = *Внешняя торговля СССР за 1918–1966 гг.* Москва
- V n e š n j a j a 1981 = *Внешняя торговля СССР за 1922–1981 гг.* Москва

KÜLLI KOORT (sünd. 1972) lõpetas TÜ ajaloo osakonna 1998. a. Praegu õpib sama osakonna magistriõppes.

Lohusalu V, kuitõdel

E. Tihemets

EVI TIHEMETS. Lohusalu. V

EESTI JA TEISTE BALTI RIIKIDE ISESEISVUSVÕITLUSEST ROOTSI AVALIKUS ARVAMUSES 1917–20

Ilmar Jaks

Eesti iseseisvusvõitlust aastail 1917–1920 on jäädvustanud meie ajaloolased, see periood kajastub meie ilukirjanduses ning meil kõigil on noist murrangulisist sündmusist ka oma isiklik ettekujutus. Mida ja kuidas kirjutasid aga meie ülemerenaabri Rootsi ajakirjanikud Balti riikide, eriti Eesti vabadusvõitlusest kaheksa aastakümnet tagasi? Et seda teada saada, olen läbi töötanud selle ajajärgu tähtsamad Rootsi ajalehed-ajakirjad. Järgnevalt tsiteerin ja refereerin leitud materjali. Tegemist on niisiis ajalooks pühitsemata allikmaterjaliga, mille kriitiline hindamine ei kuulu selle kirjutise raamidesse, mis aga meile tohiks pakkuda tõsist huvi juba sellisena.

*

1917. a murrangulised sündmused omariikluse mõttest haaratud Baltikumis mööduvad Rootsi ajakirjandusse peaaegu jälgi jätmata. Alles 1918. aasta algul, pärast Soome iseseisvumist, hakatakse ka Balti riike nägema ja pöörama tähelepanu nende esimestele sammudele riikliku olemise suunas. Leitakse, et rajariikide iseseisvuspüüdluste toetamine on kooskõlas Rootsi riigi eluliste huvide ja poliitiliste traditsioonidega. Rajariigid pole tundmatu Baltikum, vaid "Rootsi vanad Läänemereprovintsid", tõsiasi, mida sageli meenutatakse. Rohkemgi veel: "Eestlased on rootslastele lähedane hõimurahvas, kel tänu oma viljakale, pika ranniku ja heade sadamatega maale on suurepärased eeldused iseseisva riigi ja kultuuri loomiseks." (*Stockholms-Tidningen*, 3. II 1918.)

Kas aga eestlased siiski suudavad saavutada seda eesmärki, küsitakse Rootsi pressis sel perioodil, sest Stockholmi horisondilt vaadatuna näib see enam kui kahtlane. Vanades Läänemereproviintsides on hakanud toimuma murrangulisi, kas siis head või halba kuulutavaid sündmusi. Baltisakslased on Eesti omavalitsuse jõustumisega kaotanud oma Uusikaupunki rahuga saadud eesõigused; bolševistlik Venemaa lõpetab sõja Saksamaaga; Eestimaa tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu on lindpriiks kuulutanud kõik balti mõisnikuseisusse kuuluvad täisealised isikud; Saksa keiserlikud väed alustavad liikumist Eesti suunas, jõudes Saaremaa kaudu Tallinna 25. veebruaril 1918, päev pärast Eesti iseseisvuse väljakuulutamist. Ning kõige selle taustal ripub Venemaa Rahvakomissaride Nõukogu dekreet, mille eest tsaaririigi kukutajad saavad Rootsi ajakirjanduses kiidusõnu nii pahemalt kui paremalt. "Vene piiräärsete rahvastele enesemääramise õigust tunnistades on Vene revolutsionäärid teinud maailmale suure teene," kirjutab dr. Otto Höglund ajakirjas *Det nya Sverige* pealkirja all "Suum cuique".

25. veebruaril 1918 Tallinna jõudnud ja sääl Eesti Maanõukogu poolt loodud omavalitsusasutisi likvideerima hakanud Saksa okupatsiooniväed olid *Aftonbladet*'i hinnangul "päästjad, kes marssisid linna, mis oli keelelt, kultuurilt, usult ja kommetelt saksa linn" (26. II 1918). Saksa okupatsiooni hädavajalikkusest tehakse selles lehes korduvalt juttu: sakslasteta oleksid Eestis vähemalt linlased nälga surnud, tänu sakslaste organiseerimisvõimele jätkub seal praegu toiduaineid kõigile, isegi puudusekannatajaile Soomes. Kõik, keda *Aftonbladet*'i esindaja Eestis viibides kõnetanud, on rõhutanud Saksa okupatsiooni hädavajalikkust, vähemalt ajutiselt. Seesugune mõttekäik läbib ka ajakirja *Svensk Lösen* veergudel ilmunud kirjutist Eesti olukorrast tollal (13. IX 1918):

Sakslaste saabumisel valitses maal täielik kaos. Eestlastel on küll loodud valitsus ja haldusaparaat, sellel puudub aga autoriteet ja võime korda luua. Kaos lakkas alles Saksa okupatsioonivägede ilmudes.

Ajakiri tunnistab siiski, et kõigest hoolimata puudub sakslastel kohaliku rahva usaldus, kes tahaks vabaneda nii Saksamaast, Venemaast kui ka lääneliitlastest, ning luua endale iseseisva riigi. Viimast mõtet nimetab *Svensk Lösen* aga "enese naiivseks ülehin-

damiseks”; ainult erakordselt soodsates tingimustes võiks kahe suurriigi vahele kiilutud väikerahvas iseseisvana püsima jääda.

1918. a lõpul kerkib Rootsi ajakirjanduses päevakorrale Balti riikide vabadusvõitluse toetamise küsimus. Mõnes mõttes on siin tegemist Soome-poliitika tagasihoidlikuma jätkuga, mis ei haa- ra laiemaid ringkondi. Vanu Läänemereprovintse tuleb muidugi kuidagiviisi aidata, loomulikult aga Rootsi neutraliteedipoliitika- st dikteeritud raamides. Poliitiliselt konservatiivsete ringkon- dade hoiakus seostub rajariikide toetamise mõte bolševismi vastu võitlemisega üldse. Sotsiaaldemokraatide seisukohad selles kü- simuses on aga värvitud nende mesinädalatest Vene enamlaste- ga, seik, mis oli avaldunud ka selle partei suhtumises Soome- sündmustesse. Mõned tsitaadid ajakirjandusest:

Mis puutub Venemaa ja rajariikide asjadesse aktiivselt sekkumis- se, siis siin on tegemist äärmiselt keerulise problemaatikaga, mis meie valitsus oma kurikuulsa “erapooletuspoliitikaga” Soomes on muutnud veelgi keerulisemaks [---] Abistama neid verise bolševis- mi ohus viibivaid rahvaid muidugi peab [---] kasvõi väljaõppe või muu niisuguse näol, vabatahtlikkuse alusel. (*Stockholms Dagblad*, 5. XI 1918.)

Rootsi konsul Tallinnas Erik Gahlnbäck jutustab samas lehes: Kui ma neljapäeval, 19. detsembril Tallinnast lahkusin, olid bol- ševikud juba umbes 80 kilomeetri kaugusel Tallinnast. Ilma kiire välisabita langeb linn nende kätte. Vaja pole mitte ainult relvi ja laskemoona, vaid ka mehi, sõjalise väljaõppe üksusi [---], muidu on olukord juba praegu lootusetu [---] Eestlaste väikesed, hiljuti mobi- liseerituist koosnevad väesalgad on abitud suurtükkidega varustatud bolševike vastu. (23. XII 1918.)

Selles lehes arvatakse ka, et eestlaste vabadusvõitluse toeta- mine võib Rootsile olla kasulik tulevikus:

Eestlasi abistades ja koos lääneliitlastega seal korra loomisele kaa- sa aidates võidame säälse rahva sümpaatiat [---] nii et kui olukord kunagi normaliseerub, avanevad seal suured võimalused Rootsi ette- võtlusele ja ühtlasi teenistusvõimalused töölistele. (*Stockholms Dag- blad*, 10. I 1919.)

Siiski polnud Rootsi motiivid Balti riikide ja Soome abista- miseks ühed ja samad:

Soome on meile ikkagi vennasmaa, kellele paljud tõttasid appi ma- janduslike kaalutusita [---] ainult selleks, et sääll võidelda Rootsi

õiguse ja seaduse eest [---] kinnitamaks igivanu sidemeid Soome ja Rootsi vahel [---] vähendada ka neid vastuolusid, mis meie valitsuse hoiaku tagajärjel on kahe maa vahel tekkinud. (*Aftonbladet*, 21. I 1919.)

Bolševismioht kogu Õhtumaa kultuurile on aga nii suur, et see motiveerib ajalehe arvates Rootsi mõõga saatmist Baltikumile. Kust aga võtta ekspeditsioonivägede jaoks raha? Lisaks muule on sääal lehe hinnangul tegemist režiimidega, millel pole küllaldaselt autoriteeti, kogemusi ega võimuvahendeid. Kogu see keerukas rajariikide toetamise probleem laheneks aga hõlpsasti, kui lääne-liitlased sõnade asemel suvatseksid teha tegusid.

Üheks vägede teele saatmise takistuseks peeti ka rajariikides valitsevat sisepoliitilist killustatust ja parteipoliitilist konstellaatsiooni:

Soomes oli poliitiliste jõuväljade asetus ja omavaheline suhe selge. Vaenlaseks oli venelane ja venelastega kaasa läinud kohalik element. Baltikumile puhul saab aga vaevalt juttu olla mingist ühisest valgest rindest, ühendavast programmist rääkimata. Pärast sakslaste lahkumist seal moodustunud rahvalitsused (*folksregeringar*) asetsevad ideoloogiliselt kusagil menševike või sotsiaalrevolutsionääride joonel, eraomandi vastu neil respekti pole. Valitsusel seal näib aga olevat rahva usaldus, ehkki poliitiliselt vasemal ja paremal leidub tugevaid vähemusrühmitusi. Ebaselge on ka Eesti ja Läti valitsuse välispoliitiline orientiir. Eestis on olnud juttu võimalikust riiklikust ühendusest (*union*) Soomega või liikmeksolekust Suur-Baltikumis (*Baltland*) Vene ülemvõimu all pärast bolševismi likvideerimist. Lätist on kuulda vaid niipalju, et sealne valitsus pole kiitnud heaks piirilepingut Eestiga. Sakslaste suured väeüksused Liibavis ja selle lähistel muudavad seisukorra Lätis veelgi segasemaks. (*Det Nya Sverige*, 1919.)

Rootsi avalikkuse üldist suhtumist Baltikumile relvaabi saatmise mõttesse iseloomustatakse mainitud ajakirjas järgmiselt:

Rootsi ajalehed parempoolsetest pahempoolseteni ilmutasid vana-desse Läänemereprovintssidesse vahelesegamise küsimuses enam-vähem ühte nägu: pisut imestunud, mõnevõrra huvitatud. Vaba-tahtlike üksuste telesaamise idee pooldajates on ajakirja arvates tegemist seiklushimuliste tuisupeadega või siis majanduslikult kaa-lutlevate rahandusringkondadega. Sellise ekspeditsiooniga võõrale maale ei saa seostada mingeid Rootsi isamaalisi huve.

Kategooriliselt eitavalt suhtuvad sellesse küsimusse aga rootsi sotsiaalrevolutsionäärid (*vänstersocialistiska partiet*):

Rootsis käib juba mõnda aega timukate värbamine Läänemereprovintsidesse, eriti Eestisse ja Lätti, kus preisi tüüpi konservatiivsete junkrute ja suurmaoamanike poolt olevat loodud kaks iseseisvat, nõndanimetatud demokraatlikku vabariiki [---] Vabatahtlike värbamisbüroos oli lihtsalt hale vaadata, kuidas isikud, kes suvatsevad end nimetada töölisteks, ei häbene oma valmisolekut prostitutsiooniks, müüa end ühe kapitalistliku, kuritegeliku ettevõtte heaks. (*Folkets Dagblad Politiken*, 9. I 1919.)

7. jaanuaril 1919 alanud Eesti vägede vastupealetungi üksikute etappide hulgas saab laialdase tähelepanu osaliseks Narva tagasivallutamine. Rootsi avalikkus näeb selles võidus eelkõige major Martin Ekströmi ja tema soome vabatahtlike kätt. Kindral Hjalmarsson annab sündmusest pealkirja all "Rootslane jälle Narva all venelaste vastu" järgmise ülevaate:

Eestis opereerib juba kolm soome vabatahtlike üksust. Enne major Ekströmi saabumist oli valitsusvägede seisukord äärmiselt kriitiline. Ekströmi tulekuga muutus see aga otsekohe. Ta esimeseks sammuks oli taganemise peatamine. Sellega lakkas ühtlasi ka bolševike edasitung. Julgelt ja energiliselt lülitas major Ekström oma üksused lahingusse. Ta julgusest said innustust ka Eesti sõdurid, ning üsna varsti juhtiski ta oma käsutuses olevad jõud pealetungile. Invasioonijõugud löödi taganema, ja pärast seda on see tubli rootslane ja ta vabatahtlikud üha edasi liikunud. (*Stockholms-Tidningen*, 19. I 1919.)

Narva taasvallutamisest bolševike käest on Rootsi ajakirjanduses ka üksikasjalisemalt juttu:

17. selle kuu päeval maabus Eesti ristleja kaitse all major Ekströmi väeüksus, 450 soomlast ja 300 eestlast. Pärast äärmiselt raskeid lahinguid vallutati Laagna mõis, mille tulemusena lõigati ära punaste taganemistee Narva suunas. Võeti hulgaliselt vange ja saadi saagiks punaste moonavoore. 18. jaanuaril jätkas neljas kompanii edasitungi Narva poole. Samaaegselt rünnati Laagnasse jäänud Ekströmi peajõudusid punaste poolt, kelle ridades leidis arvukalt ka soomlasi. Vaenlane kandis suuri kaotusi, vähemalt 200 nende meest langes, kusjuures punaseid kogu aja oli toetanud soomusrong. Tormijooks Narvale algas 19. jaanuaril kell 5.20 pärast lõunat. Ettevõtte organiseerimine ja teostamine oli major Ekströmi kätetöö. Linna hõivamisel osalesid ainult soomlasist koosnevad trupid. Sõjasaagiks:

üks rügemendi staap, üks brigaadistaap, hulk vange, nende hulgas umbes 200 soome punakaartlast, samuti ka palju relvi ja 200 hobust. Narva taasvallutamine oli ainulaadne vägitegu, mis teeb au major Ekströmile ja ta vapratele sõjameestele. (*Aftonbladet*, 25. I 1919.)

Samas kahtleb see ajaleht suuresti eestlaste võimes üksinda midagi korda saata:

Narva langemisel enamlaste kätte olid nad saanud teretulnud toetust 8000 Kreenholmi vabriku tööliselt, kes kohalikke olusid tundes juhtisid punased sakslaste seljataha. Lehe kirjasaatja on kohanud politiseerivaid eesti sõdureid, kes rindelemineku vastu vähimatki huvi ei tundnud. Narva vallutas tagasi vaid 27 Ekströmi võitlejat. Raudteejaama koondatud ja lahingute jätkamiseks mõeldud eestlastist sõdurid kujutasid ajalehe kirjasaatja arvates ainult "kampa ebausaldusväärse välimuse ja tuima olemisega mehi, liikuma pandud rohkem sunnist kui veendumusest". (*Aftonbladet*, 8. I 1919.)

Halvustava hinnangu osaliseks saab ka Eesti sõjavägi üldse:

Bolševike vastu võitlemiseks loodud Eesti armee oli nii nõrk, demoraliseerunud ja ebausaldatav, et nad, bandiitide eest aina taganedes, olid valmis loovutama Tallinna. Kuni pärale jõudsid soome üksused ja ajasid bolševikud minema mõne päevaga. (*Aftonbladet*, 31. I 1919.)

Ebaküpsiks tunnistatakse selles ajalehes ka Eesti valitsus:

Praegusest Eesti valitsusest saab vaevalt muljet kui oma ülesannete kõrgusel seisvast organist. Kultuuriline mahajäämus annab ennast tunda, riigi rajamine niisugusele alusele on ülimalt ebakindel ettevõte. Raske on vabaneda mõttest, et eesti rahvas pole veel kaugeltki küps oma riigi rajamiseks.

Soodsamas valguses näeb seda aspekti kindral Hjalmarsson:

Me ei tohi unustada tõsiasi, et Eesti valitsus on alles hiljuti ametisse astunud ja sellisena täiesti uus. Riigi siseasjade korrastamiseks pole valitsus veel jõudnud astuda hädavajalikke samme. Eestlastel pole ju kunagi varem olnud võimalust ise oma elu juhtida. Praegune valitsus Eestis on tugevasti vasakpoolse kallakuga. Osa valitsusliikmeist on tugevasti vasakpoolsete, võiks koguni öelda bolševistlike vaadetega, kuigi mitte nii rõhutatult kui nende läti kolleegid. (*Stockholms-Tidningen*, 20. I 1919.)

Jõuvahekordadest rindel annab kindral Hjalmarsson järgmise pildi:

Vaenlaseks on Vene bolševistlikud väesalgad, kelle hulgas ei ole eestlasi. Kokku on neid ligemale 11 000 meest, ühe endise tsaariväe koloneli arvestuse järgi aga koguni 30 500 meest: 10 000 hiinlast, 2500 soome punast, 6000 lätlast ja 12 000 venelast. Esindatud on kõik relvaliigid, suurtükivägi siiski võrdlemisi nõrgalt. Laskemoona leidub piisavalt, toitlustus ja väljaõpe aga viletsad, ning ebauhtlane on ka nende hulgas valitsev sõjaväeline distsipliin. Punaste vägesid juhivad kogenud vene ohvitserid, kellest mõned on teeninud Tsaari-Vene kindralstaabis. Eesti poolel on 30 000 võitlejat, keda juhib Laidoner, endine tsaariväe kindralstaabi kolonelleitnant. (*Stockholms-Tidningen*, 24. I 1919.)

Samalaadses aruandes jõudude vahekorra Lāti rindel hindab Rootsi kolonelleitnant Edlund punajõukude hulka 4000 meheni. Tõsisema vastupanu puudusel järjest edasi liikudes on punased juba hõivanud suurema osa Lāti territooriumist. Lätlastel on tulnud end ise aidata. Kuramaale alles jäänud Saksa väeosadest pole mingit abi, need on ebausaldatavad ja demoraliseerunud, müüvad oma relvi ja kipuvad koju. Võitlusvõimelised mehed on venelaste poolt maalt minema viidud, lätlaste käsutuses on vaid üksainus õppurkompanii ja mõned muud formatsioonid, mis vaprast võitlusest hoolimata on pidanud taganema. Punaste lāti kütipolkude mõistmiseks juhib Edlund oma aruandes tähelepanu järgnevatele asjaoludele: kütipolgud loodi juba Vene ajal ja selle ellukutsutamisel kasutati ära lätlaste viha sakslaste vastu. Samahästi kui kogu Lāti sõjaväeteenistuseks kõlblik noorus astus kütipolkudesse. Rahulolematuse maal valitseva olukorraga oli noorte hulgas suur, revolutsiooni puhkedes läksid kütipolgud sellega kaasa, mistõttu nad said nõukogude võimudelt erilise tunnustuse osaliseks. Sinna, kus Vene väed ilmutasid väsimuse märke, saadeti koos hiinlastega lāti kütid. Kõige selle tagajärjel said lätlased nakatatud bolševismist. Kui aga sõjarinne hakkas lähenema nende kodupaikadele, saatsid paljud neist Lenini ja Trotski kus seda ja teist ning läksid koju. Oma kodumaad polnud nad valmis rüüstama; bolševism ei istunud neis kuigi sügaval. Ning arvata võib, et need mehed on valmis uuesti relvi haarama, nüüd aga juba oma eilsete ülemuste vastu. (*Stockholms-Tidningen*, 20. I 1919.)

Et kohalike baltisaksa soost kodanike poliitilised eesmärgid maa põliselanike iseseisvuspüüdlustega ei klapi, pole jäänud Rootsi pressis kommenteerimata:

Läti vabariigil tuleb nüüd ennast kaitsta peale bolševike röövretkede ka Balti parunite ohtlike sepitsuste vastu [---] Ekskeiser Wilhelmi unistus Balti hertsogiriigist on teadagi kõige teravamas vastuolus lätlaste vabaduspüüdlustega. Pärast keiser Wilhelmi lavalt lahkumist on seda unelmat teostama asunud Balti parunid. Muidugi pole neile meele järele, et nad Läti iseseisvumise tulemusena peavad ilma jääma oma vanadest privileegidest. Nad teevad kõik, mis teha annab, Läti valitsusele jala taha panemiseks; sellel eesmärgil on nad emissare välismailegi lähetanud. (*Stockholms-Tidningen*, 17. II 1919.)

Ajalehe 1919. a 27. II numbris käsitletakse seda teemat veel kord:

Pärast Läänemereprovintside okupeerimist sakslaste poolt moodustas kohalik balti aadel seal valitsuse, mis pärast põhiseaduse väljatöötamist pidi asuma võimu teostamisele riigis nimega Balticum, mis hõlmaks nii Eestit kui ka Liivi- ja Kuramaad. Parunite unelma aga ei täitunud, Balti riikide areng kulges hoopis teises suunas. Eesti kuulutas end iseseisvaks vabariigiks, Liivimaast koos Kuramaaga sai Läti vabariik, mille kõiki demokraatlikke parteisid esindav valitsus on saanud esialgse tunnustuse Inglismaalt. Tunnustust ka oma valitsusele on säält taotlenud Balti parunid, aga tagajärjetult. Misperale parunid alustasid läbirääkimisi Läti valitsusega, lootusega oma vanade privileegide säilitamisele — pretensioon, millega Läti valitsus aga ei nõustunud. Läti valitsus on nüüd ka deklareerinud, et Stockholmis tegutseval Balti delegatsioonil parun von Stryckiga eesotsas puudub ametlik volitus.

Sõjategevusega *Landeswehr*'i vastu on sündmuste areng Läti aladel jõudnud järku, mida Rootsi ajakirjanduses iseloomustatakse sõnadega "virrvarr" ja "segapuder". Rootsi lugejad saavad teada, et sealsele tegevusväljale on astunud Saksa kindral von der Goltz, et aprillis 1919 kukutati "balti junkrute" poolt K. Ulmanise valitsus, mis asendati uue saksasõbraliku valitsusega A. Needra juhtimisel. (*Socialdemokraten*, 29. IV 1919.)

Seisukorrast Eesti rindel jutustab aga keegi rootsi vabatahtlik nii:

Väiksemad kokkupõrked vaenlasega leiavad aset samahästi kui iga päev. Eestlased on jõudnud Narva jõeni, kaugemale minna pole kavatsust. Suurem oht näib olevat nüüd möödas, veendumus, et suudetakse bolševikele olemasolevate vahenditega vastu panna, paistab olevat üldine. Narva ja Peipsi järve vahelisel rindejoonel

võitlevad Balti parunid õlg õla kõrval eesti sõjameestega. Kolonel Ekström oma vabatahtlikega on seevastu juba ammu oma maale tagasi pöördunud. (*Aftonbladet*, 21. IV 1919.)

Soome vabatahtlike sõjaretke finaalist ja nende viimastest päevadest Eesti pinnal saavad Rootsi lugejad niisuguse pildi:

Eesti Abistamise Peatoimkond Soomes peab Eesti valitsuse nõudel Eestist tagasi kutsuma mõlemad seal tegutsenud Põhja Poegade rügemendid. Otsuse täideviimise eesmärgil sõidab Eestisse leitnant Peltonen [---] Ükski neisse üksusesse kuuluv ohvitser või reamees ei tohi enam oma mundril kanda sõjaväelisi eraldusmärke. Vahetõttu sedavõrd drastiline halvenemine on seletatav eestlaste õigustatud pahameelega soomlaste käitumise, nende ainult "*Gesorgareschäft*" ist huvitumise" pärast. Suhted eestlaste ja soomlaste vahel on niivõrd pingelised, et Eestisse alles jäänud soomlased riskivad sääl iga päev eluga. Eesti ohvitserid ongi juba hakanud täide saatma hoiatust maha lasta kõik soome Põhja Pojad, kui need maalt viibimatult ei suvatse lahkuda. (*Socialdemokraten*, 17. IV 1919.)

Repliigina ülaltoodule mõjub Axel Lille kirjutis "Soome, Eesti ja Ida-Karjala" *Stockholms-Tidningen*'i 1919. a 24. aprilli numbris. Axel Lille arvates olid ainsaks tõhusaks välisabiks Eestile 2000 soomlast major Ekströmi juhatusel ja kolonel Kalmu vabatahtlikud. Toetust ajendavate motiividena mainitakse selles kirjutises soomlaste sugulust eestlastega, samuti ka asjaolu, et soome rahvas juba ise sealse punaste mässuga kaasnenud koledustest osa saanud.

1919. a suvel on Baltikumi sõjalis-poliitilisest näitelavast saanud "praeguse Euroopa rahutuim nurk", kus ristlevate huvide omavahelisi seoseid püütakse Rootsi ajakirjanduses vähemalt mõistatada. Kurdetakse informatsioonipuuduse üle ja olukordade kahemõttelisuse tõttu leidub küsimusi ja oletusi rohkem kui selgeid vastuseid. Võimalust, et lääneliitlased aktsioonid Petrogradi vastu võinuks koos töötada kindral Rüdiger von der Goltziga, peetakse välistatuks. Loomulikumaks peetakse arvamust sakslaste ja inglaste vahel alanud võidujooksust selle Neeva-äärse linna pärast. "Kumbki neist riikidest on pihku haaranud tüki Vene sasi-puntrast, Inglismaa Judenitšist, Saksamaa vürst Liewenist," leiab ajaleht *Socialdemokraten* (21. VIII 1919). Ühtlasi teatakse selles lehes, miks Eesti väeosad pidid osa võtma Petrogradi vallutamise ettevõttest:

Nii Judenitš kui ka Koltšak rehkendavad, et rajariikidest saab varsti jälle osa pühast Vene riigist. Eestlased aga leiavad, et kindralite võit bolševike üle oleks neile sama ohtlik kui bolševike otsustav triumf kindralite üle. Petrogradi vallutamine ainult Judenitši poolt, ilma eestlaste kaasalöömiseta, tähendaks eestlastele surmaohtu — arvesse võttes Inglismaa hoiakut eestlaste iseseisvumispüüdlustesse ühelt ja nende suhtumist jagamatu Venemaa mõttesse teiselt poolt. Ja kui siis bolševikud, ebausaldatavad nagu ikka, Pihkva frondil ootamatult Eesti vägesid ründasid, siis pidasid eestlased hädavajalikuks selle lääneriikide poolt alustatud ettevõttega kaasa minna.

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning iseloomustab lääne-liitlaste Baltikumi-poliitikat sõnadega “palju lubadusi, palju sõnu, aga vähe abi” (10. XI 1919).

Vene tagurluse toetamise võimalike tagajärgede pärast on mures ka *Dagens Nyheter*:

Võitlus Vene bolševismi vastu võib võtta pahaloomulise pöörde, võit võib langeda Vene reaktsiooniliste kätte. Balti riikide kõhklev hoiak on tõendiks sellest, kuivõrd ebakindlana need riigid end tunnevad. Bolševismi oma maa piirides nad näha ei soovi. Jätaks aga Vene Punaarmee neid rahule, poleks neil midagi selle vastu, kui Moskvast valitseks Lenin, keda nad on juba informeerinud oma soovist rahu sõlmimiseks, tingimusel, et see tunnustaks nende iseseisvust. Soveti-Venemaa vastu sõjalisi operatsioone alustanud triumviraadilt pole neil riikidel oma iseseisvuse tunnustamist kunagi oodata.

Suurt erinevust näeb *Dagens Nyheter* ka Prantsus- ja Inglismaa Baltikumi-poliitika vahel:

Prantsuse diplomaatia on neis küsimusis järginud selget liini: restaureerida tugev detsentraliseeritud Venemaa, mille piires vähemusrahvastele oleks tagatud autonoomia [---] Inglismaa seevastu on Baltikumis soodustanud separatismi kujul, mis prantslaste meelest on äärmiselt kahemõtteline, ohustades kiiret ja ratsionaalset lahendust kogu Venemaa probleemistikule. Pole võimatu, et Inglismaa taotleb mingit hegemooniat Läänemere ruumis, Prantsuse ajakirjandus on väljendanud kahtlusi selles. Inglismaa poliitika võib seetõttu varem või hiljem põhjustada tõsisid lahkarvamusi taastatud Venemaaga, mis kindlasti ei lase end Läänemerest eemale tõrjuda.” (22. X 1919.)

Ühenduses Nõukogude Vene rahupakkumisega saab lääneliitlaste väidetav kaksikmärg kriitilisi märkusi mitmelt poolt. Aja-leht *Socialdemokraten* ei kahtle, et “Lääne riigid vajavad Eestit

ainult odava ja hea tööriistana bolševismi vastu, andmata seejuures Eestile vähimatki julgeolekugarantiid” (27. X 1919).

Dr. phil. Verner Söderberg kirjeldab rajariikide iseseisvumise poliitilist mehhanismi järgmiselt:

Kõigi nende rajariikide tekkeloos vastanduvad iseloomuliku nähtusena rõhutud väikerahvaste vabaduspüüdlused nende läänenaabrite poliitiliste, strateegiliste ja majanduslike kaalutlustega. Eestist on lääneriikide surve saanud operatsioonibaas kindral Judenitši “valgetele” Vene väeüksustele, Lätis tegutseb samal ajal üks teine anti-bolševistlik rühmitus *condottiere* Bermond-Avalovi juhtimisel [---] Olukord on äärmiselt keerukas, ja inimesed, kes püüavad neid probleeme lahendada, ei seisa oma ülesannete kõrgusel [---] rajariigid soovivad rahu oma idanaabriga ja ühtlasi säilitada lääneliitlaste soosingut ja toetust. Taotletakse tagatise bolševistlike mõjutuste vastu, ühtlasi aga ka oma iseseisvuse lõplikku tunnustust nii Venemaa kui ka lääneriikide poolt.” (*Stockholms-Dagblad*, 29. XII 1919.)

Bolševismil oleks võinud juba lõpp peal olla, selle mõttekäigu tuleb välja *Stockholms-Tidningen* (29. X 1919):

Et seda veel juhtunud pole, tuleb sellest, et mehed, kes juhivad bolševismivastast võitlust, pole midagi õppinud ega midagi unustanud. Nad on liialt läbi imunud suurvene vaimust; selle asemel et barbaarsusele kiire lõpp teha ja maade ülesehitus vabanenud rahvuste kätte usaldada, on need mehed andunud politiseerimisele, rajarahvaid eemale peletades. Nad on avalikult kuulutanud, et neilt ärgu need väikerahvad oodaku mingit vabadust või iseseisvust. Kui bolševikega on arved õiendatud, jõuab järg rajariikide kätte. Pole seepärast imestada, et rajarahvad ei soovi Venemaa vabastamise eesmärgil kaasa lüüa rünnakus bolševismi vastu. Nende väikerahvaste jaoks tähendaks see hauakaevamist iseendale.

Ukraina ja Balti riikide olukorra vahele võrdlusjooni tõmmates leiab *Aftonbladet* (18. I 1920), et “kõigis neis maades on lääneriikide abipoliitika oma eesmärkidele vastu töötanud. Nende võitlus kaotab teatud määral mõtte, kui nad ei saa kindlad olla, et uue elu rajamisel pärast võitu Lenini üle heidetakse minema ka vana Venemaa.”

Koostööd inglastega paratamatusena võttes on eestlased teadlikud kokkuleppele jõudmise vajadusest Nõukogude Venemaaga, kirjutab *Svensk Tidskrift* (21. I 1920):

Kaks kolmandikku Asutava Kogu liikmeist tahavad rahu sovettedega, hoolimata Entente'i ähvardamisest toiduainete blokaadiga. Neil on vaja kokkulepet sovettedega, muidu lõmastatakse neid Denikini jalge all. Tagurlik element Eestis taipas seda alles siis, kui neile olid selgeks saanud Judenitši plaanid, täheldatud mässulisi meeleolusid armees ning avastatud, et Entente toetab Eesti püüdlusi iseseisvusele ainult sedavõrd, kui neil oli eestlasi vaja võitluses sovettide vastu.

Tartu rahu saamisloost on pikema kirjutise avaldanud Olov Vinberg *Dagens Nyheter*'is (5. II 1920). Toetudes isiklikele kogemustele rahu sobitamise käigus ja eesti sotsiaaldemokraate oma parteikaaslasteks tituleerides, teab Vinberg jutustada järgmist:

Mõte rahu sõlmimisest tuli Vene enamlastelt ja Eesti sotsiaaldemokraatidele lähedasist ringkonnist Soomes. Tee rahule polnud aga kerge. Entente'i ringkonnad, kes said oma informatsiooni Eesti tagurlikult elemendilt, pole suutnud seda eesti rahvale nii olulist küsimust igakülgselt hinnata. Lõpuks jõuti siiski niikaugele, et Eestile lubati anda leiba ka rahu teostumise puhul. Siis aga ei tahtnud enam enamlased läbirääkimistest midagi teada, vähemalt kõnelusist Eesti sotsiaaldemokraatidega. Nii juhtuski, et eestlastel tuli rahujutu alustamiseks üles otsida Kingissepp, politsei poolt tagaotsitu, Eestimaa Radek. Samaaegselt plaanitsesid Vene valged Rodzjanko juhtimisel rünnakut Petrogradile, mis pidi algama 15. mai varahommikul. Patrullid rindelõigus olid Rodzjanko staabist saanud korralduse tulistada kõiki, kes üritavad hiilida eestlaste positsioonidest mööda või läbi, mis olid paigutatud Vene valgete seljataha. Seetõttu jäigi eesti sotsiaaldemokraatide rahupakkumine enamlaste kätte toimetamata.

Edasine sündmustekäik nägi Olov Vinbergi tõlgenduses välja nii: Rodzjanko pealetung sai teoks, Narva ja Jamburg vallutati tagasi, Eesti imperialistid ja nende lääneliitlastest sõbrad ei tahtnud rahu sõlmimisest enam kuulda. Siis tuli aga uus tagasilöökk, unistus Petrogradi vallutamisest tuli maha matta ja Eesti sotsiaaldemokraatidel rahuküsimust uuesti otsast alata. Olov Vinbergi missiooni vaherahu sobitajana jätkas professor Goode, *Manchester Guardian*'i korrespondent, Eesti valitsuses toimus muudatusi ning Asutavas Kogus said tooniandvaks "radikaalsed parteid". Läbirääkimised Pihkvas jooksid aga ikkagi karile, vastaspoolelt tõstatatud küsimuse tõttu, millele vastamiseks eestlaste rahudelegatsioonil puudus volitus: küsimus Laidoneri koostööst Judenitšiga ja Laidoneri rollist Petrogradi hõivamise plaanides.

Tartu rahuläbirääkimiste tulemused olid Olov Vinbergi arva-tes suuresti sõltuvad inglaste ja venelaste rahukõnelustest Taanis. Tartu konverentsi hoones kajastusid ka edasised jõukatsumised Narva rindel; relvavõit ühes või teises suunas ei saanud jätta mõju avaldamata rahutingimuste formuleerimisele laua taga.

Rahulepingu piduliku allakirjutamisega 2. veebruaril 1920 on Eesti iseseisvusvõitlus lõppenud ja eesmärk saavutatud. Otsa saamas on ka sellele suurele heitlusele Rootsi avalikus arvamusel pühendatud koltunud trükistest välja nopitud read.

Vaevalt võib selle kasina materjali põhjal konstateerida mingit debatti, kõiki Rootsi poliitilisi leere haaravat arutlust. Silmator- kava eraldusjoonena üksikute sõnavõtude ja arvamusavalduste vahel võib aga täheldada tolelaegsete sündmuste saksasõbralik-ku (*Aftonbladet*) ning inglismeelset (*Stockholms-Tidningen*) käsit- lusvarianti. Kusagil nende kahe pooluse ääremail kaigub klassi- võitluse terminites raiuv hääl.

Rootsit seovad Balti riikidega ajaloolised sidemed, mistõttu on põhjust arvata, et rootslased ei tervitanud rajariikide iseseisvus- võitlust mitte ainult mõistusega.

Raske on aga seda arhiivimaterjali lehitsedes vabaneda tun-dest, et olime vähemalt siis, kolmveerand sajandit tagasi, Rootsi kuningriiklastele kaugelt sugulased ja et meie vahel võis leiduda kõike muud kui tõelist huvide- ja saatuseühtsust.

ILMAR JAKS (sünd. 4. IV 1923) põgenes noore ajakirjanikuna 1943. a Soome ja astus eestlastest koosnevasse 200. jalaväerügementi. 1944. a septembris Eestisse naasnuna jäi ta Saaremaal Punaarmee haardesse ning mobiliseeriti enam-vähem sõjavangidega samas olukorras olevasse tööpataljoni. Sellest ja seikluslikust põgenemisest Leningradi sadamast Soome jutustab ta esimene raamat *Saaremaalt Leningradi. Tööpataljon- lase päevik 1944–1945* (Stockholm, 1949). Hiljem on sellele lisandunud novellikogusid, romaane ja publitsistikat. Kirjandusliku tegevuse kõr- val lõpetas ta 1953. a Uppsala ülikooli õigusteaduskonna ning töötas juristina Rootsis kuni 1978. aastani. Hiljem on ta elanud mitmel pool Euroopas, eriti Prantsusmaal, viimastel aastatel Rootsis.

ARVUSTUS

KÜMMET AASTAT HILJEM

Kogumik MRP-AEG Infobülletään 1987–1988. Tallinn: SE & JS, 1998. 614 lk.

Molotov-Ribbentropi pakti avalikustamise Eesti grupi (MRP-AEG) infobülletäänini hoidsin ma esimest korda käes kunagi 1987. aasta novembris või detsembris. Kellelt selle sain, seda ma ausalt öeldes ei mäleta — sest nii nagu varasematelgi aegadel, oli parem sellised asjad viivitamatult unustada. Küll aga mäletan, et tegemist oli numbriga, kus käsitleti Molotovi—Ribbentropi pakti sõlmimise tagajärgi Eestile ja mis järelikult pidi kandma numbrit 3. Mäletan ka tunnet, et võrreldes vähemalt minu tutvuskonnas fotokoopiatena levitatud “Lisandustega” oli MRP-AEG infobülletään selge samm edasi. Kuigi see oli trükitud õhukesele maisipaberile ning polnud just kaunilt köidetud, oli ometi tunda, et varasem täielik salastatus ning tugev konspiratsioon on asendunud tunduvalt suurema avatusega. Vastupanuliikumine oli põranda alt välja tulnud ning MRP-AEG infobülletään oli selle üheks tõendiks.

Kirjastus SE & JS on nüüd MRP-AEG infobülletäänid uuesti välja andnud. Kogumiku on kokku pannud Eve Pärnaste ja Viktor Niitsoo, toimetanud on materjali Lea Arme ja Viktor Niitsoo. Eessõna on kogumikule kirjutanud Viktor Niitsoo, järelsõna Tõnu Parming. Kogumiku väljaandmise eest tuleb tänada kirjastaja Sirje Endret ning aktsiaseltsi Tallinna Sadam.

Loomulikult võib küsida, mis mõtet on kümne aasta taguseid dokumente uuesti välja anda. Kindlasti on võimalik mitmeid infobülletäänides avaldatud kirjutisi või ajaloolisi ülevaateid meie praeguste teadmiste seisukohast lähtudes üsnagi mahategevalt kritiseerida. See pole MRP-AEG infobülletäänide juures aga peamine. Neid arvustades ja uurides tuleb meil pidevalt mees hoida aastail 1987–1988 Eestis valitsenud olukorda, lähtuda sellest ning uurida pigem infobülletäänide mõju sündmuste ning avaliku arvamuse arengule Eestis.

MRP-AEG infobülletään hakkas ilmuma Eesti uuema ajaloo pöördetkel, vahetult Hirvepargi meeleavalduse järel. Esimese numbri pani kokku Tiit Madisson, tema Eestist väljasaatmise järel asus bülletääni toimetama Viktor Niitsoo. 1988. aastal veebruarist aprillini toimetas kogumikku Eve Pärnaste. Kokku ilmus infobülletääni 23 numbrit ning ta lõpetas oma ilmumise ERSP moodustamisega, millega liitus enamik MRP-AEG liikmeid.

Sisult ja vormilt meenutas infobülletään aastail 1978–1986 ilmunud vastupanuliikumise põrandaalust kroonikat “Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis”. Toimetuse kohta andmeid polnud ning kaastöödki olid enamasti anonüümsed. See on igati loomulik, sest 1987. aastal oli ulatuslikumate repressioonide algus ja vabamõtlemise lämmatamine täiesti võimalik. Seetõttu pole kõikide infobülletäänis ilmunud artiklite autorid praeguseni teada. Enamik infobülletäänide materjalidest pärineb siiski Eve Pärnaste, Maris Sarve ja Viktor Niitsoo sulest. Aktiivsed kirjutajad olid ka Kaja Tullus, Ants Pindis ja Mati Vilu. Tunne Kelam kirjutas nii ajaloost kui aktuaalsetest sündmustest, Jüri Adams Mart Niklusest ja Enn Tartost, Jaan Isotamm aga mitmel ajalugu puudutaval teemal.

Huvitav on jälgida ka infobülletäänides käsitletud küsimusi. Laias laastus võib neid jagada kolme rühma. Suurema osa bülletäänidest võtab enda alla ülevaade jooksvatest sündmustest. See sisaldab kirjeldusi nii MRP-AEG organiseeritud meeleavaldustest kui ka muudest samal ajal Eestis toimunud sündmustest, MRP-AEG ja selle liikmete pöördumisi, avaldusi ja dokumente, avalikke pöördumisi ja kirju, ajakirjanduses avaldamata jäänud artikleid ja üleskutseid. Nimetatud osa infobülletäänist annab huvilisele võrdlemisi ammendava ülevaate MRP-AEG tegevusest, mida teiste allikate põhjal on raske saada.

Teiseks suureks osaks — nii nagu omal ajal “Lisandustes” — on Eesti ajalugu puudutavad kirjutised. Tänapäeval on võib-olla raske aru saada, millist mõju need võisid omal ajal avaldada, kuid tollal oli suurem osa avaldatust lugejale avastusliku iseloomuga. MRP-AEG infobülletään jõudis siin ette kõigist teistest veel nõukogude tsensuuri kütkeis vaevlevatest väljaannetest, olles tegelikult neis umbes pool aastat hiljem avaldatud artiklitele eeskujuks või koguni allikaks. Igal juhul on MRP-AEG infobülletäänil suur osa eestlaste ajaloolise mälu taastamisel. Mõni MRP-AEG infobülletäänis leiduv dokument — näiteks 47 eesti ohvitseri kiri president Konstantin Pätsile 1940. aastal bülletääni 1987. a detsembrinumbris — intrigeerib ajaloolasi aga seniajani.

Aja edenedes ja muutuste arenedes tekkisid infobülletääni ka poliitilised artiklid, mis ei käsitlenud enam mingit konkreetset sündmust, vaid

üritasid toimuvat laiemalt mõtestada. Näiteks võiks siin tuua Henno Arraku artikli "Kas perestroika on võimalik" bülletääni 1988. a septembrinumbris ning paljud ERSP loomist puudutavad programmilised dokumendid.

Mõnele lugejale võivad infobülletäänides täielikult ära toodud kirjad, õiendused, protestid ja avaldused, kõned ning seisukohavõetud tunnuda ülearused ja ebahuvitavad. Omal ajal oli neil vaikuse müüri murdjana siiski tähtis osa. Sest olgem ausad — vaatamata kiirele liberaalseerumisele tähendas *glasnost* (avalikustamine) aastatel 1987–1988 MRP-AEG täielikku väljalülitamist avalikust debatist. Veelgi enam: MRP-AEG liikmetele sõna andmata kallas "Eesti huvide eest väljas olev" ajakirjandus nad üle pori ja laimuga. Ning ei saa ütelda, et sellele poleks olnud tugev mõju. Rahvas poleks enam uskunud kommunistliku partei juhtkonna rünnakuid MRP-AEG liikmete vastu, aga end rahvuskommunistide või reformikommunistidena reklaamivate populaarsete ja tuntud ajakirjanike sõnal oli suur kaal. On enam kui kindel, et näiteks Lagle Parekil ei õnnestunud niipea vabaneda ettekujutusest, mis temast aastail 1987–1988 loodi.

Nii oli MRP-AEG infobülletäänidel oma ajas suur mõju, kuid kahtlematult pakuvad nad huvi ka ajaloolastele. Eestis aastatel 1987–1988 toimunud seda käsitlemata igal juhul mööda ei pääse. Lootes ainuüksi tollasele ametlikule ajakirjandusele võib saada ajastust tugevalt moonutatud pildi.

1988. a suveks oli MRP-AEG aeg täis saamas. Seda on näha ka infobülletäänidest, mis juba 1988. a suvest alates ei hõlma enam Eestis toimuvaid sündmusi, keskendudes ERSP ettevalmistustele. Poliitiline elu Eestis oli diferentseerumas, lõdvemalt seotud liikumised andsid teed selge programmiga poliitilistele erakondadele.

Sellega olid MRP-AEG ja tema infobülletäänid oma ülesande ka täitnud. MRP-AEG oli suutnud läbi murda aastakümneid kestnud vaikimise müürist, tema eeskuju andis julgust teistele poliitikasse tulijatele. Kui juba MRP-AEG liikmeid polnud veel kinni pandud, siis võisid teised liikumised või tegelased tegutseda küllalt avalikult. Kui nendega ka pahanitati, siis oli neil alati võimalik näidata näpuga MRP-AEG peale ning öelda, et me tõstatame rahvuslikke nõudmisi seepärast, et neilt ekstremistidel rahva toetust ära võtta. MRP-AEGta oleks Eesti poliitiline areng olnud tunduvalt aeglasem ning vähem tulemuslik.

Kokkuvõttes pole MRP-AEG infobülletäänide väljaandmises ühel või teisel moel kaasa löönud isikutel kümme aastat hiljem mõtet oma tollast tegevust kahetseda. Need bülletäänid on ajaproovile vastu pidanud. Kuigi viimasel ajal näib olevat heaks tavaks kurta endistele vabadus-

võitlejatele tänases Eestis osaks saanud eriti raske saatuse üle, ei tahaks selle hädakooriga siiski ühineda. Suurem osa tollal aktiivsetest inimestest on aktiivsed ka 10 aastat hiljem. MRP-AEG infobülletäänides kirjutanud Jüri Adams on koostanud tänase Eesti põhiseaduse projekti, Tunne Kelamist on saanud Riigikogu aseesimees ning üks kandidaat järgmistel valimistel Eesti Vabariigi presidendi kohale.

Kõike seda silmas pidades võib MRP-AEG infobülletäänide väljaandmist igati tervitada ning loota, et kordustrukina antakse välja ka järgneval perioodil Eesti poliitilise mõtte kujunemises olulist osa etendanud "Heinakuu" kogumikud. Eesti riigi taastuleku uurijatele oleks sellest ainult rõõmu.

Mart Laar

M. Quenot. *Ikoon: Aken Kuningriiki*. Tõlkinud K. Sisask, toimetanud M. Pau ja T. Veisserik. Tallinn: Logos, [s. a.]. 155 lk.

Harva satub kätte nii kaunilt illustreeritud ja nõnda tundeküllaselt kirjutatud raamat. Suur tänu väljaandjatele! Teos tutvustab põgusalt ikooni tekkelugu, olemust ja tähendust. Ei puudu ka detailsemad seletused maalitehnika vallast. Raamat on kirjutatud idakirikule omases ülevas stiilis, mis on vahelduseks pealetungiva pop-kristluse lamestatud ja aukartusest võõrutatud keelepruugile. Eriti õnnestunuks võib pidada ikooni maalimise kirjeldamist vaimuliku protsessina. Oli ju kunstnik ühtlasi ka teoloog — ja teoloog, vähemalt ikooni õitseajal, oli eelkõige kontemplatiivne palvetaja.

Positiivne üldmulje ei tohiks aga uinutada kriitilist meelt. Kuna raamat *Ikoon: Aken Kuningriiki* osutub ilmselt paljudele "ukseks" Büt-santsi vaimumaailma, tuleks valvsalt jälgida, et see esimene tutvus oleks nii laitmatu kui võimalik.

Kõigepealt tundub Quenot' kirjatöö kannatavat teatava eklektilisuse all. Seda reedavad temaatiliste korduste kõrval näiteks viited, mis on arvatavasti kokku laenatud vastavatest autoriteetsetest erialateostest (vt bibliograafia). Kord on tsitaat tähistatud lühendiga *PG* (*Patro-*

logia Graeca) ja on antud isegi tekstitulpa tähistav täht (lk 41–42). Teinekord on sama algallikate kogu tähistatud koostaja nimega *Migne* (Jacques Paul) (lk 92) ning vahel puudub viide üldse (lk 142).

Püüdes hõlmata väga erinevaid ikooniga seonduvaid ainevaldu, ilmnevad raamatus paratamatult populaarsele käsitlusele omased üldistusvead. Eriti kehtib see ikooniteoloogia osas. Autor toob hästi välja kunsti ja teoloogia seose ning nimetab korduvalt, et ikoon on eelkõige Kristuse inkarnatsiooni jaatus (lk 30, 39, 41–43, 87, 139, 142, 151). See tuleks kahtlemata kõigil meelde jätta. Samuti on selgelt esile toodud ikonoduulide positiivne ja ikonoklastide negatiivne, võiks öelda isegi manihheistlik suhtumine mateeriasse. Paraku on aga ikooni puutuv kristoloogiline argumentatsioon esitatud oluliste ebatäpsustega. See on kahetsusväärne, sest poleemika ikoonide üle oli eelkõige adekvaatse kristoloogia otsing.

Tuleks muidugi teadvustada, et ikonoklastide positsiooni kohta saame informatsiooni üksnes ikonoduulide teostest ja sellepärast on ikonoklastide teoloogiliste argumentide rekonstrueerimine üpris komplitseeritud ja riskantne ülesanne. Ent sellegipoolest ei saa kuidagi väita, nagu oleks Hieremia kontsiil olnud “kindlalt selle vastu”, et Kristuse kaks loomust on hüpostaatilisel ühendatud (lk 29), või et ikonoklastid oleksid “unustanud” selle Kalchedonil sõnastatud tõsiasja (lk 43). Õpetus Kristuse kahest loomusest ja nende hüpostaatilisest kooseksistentsist moodustasid nii ikonoklastide kui ikonoduulide argumentide tuuma, kuigi osapooled ei pruukinud just ühtemoodi aru saada mõistest *hüpostaatiline ühendus* (*henosis kat' hypostasin*). Nii ikoonide poolt kui vastu argumenteerijad on üksteist süüdistanud nestorianismis ja monofüsiitluses.

Ikonoklastide peateoloog Konstantinus V soovis olla truu Kalchedoni usutunnistuse negatiivsele teoloogiale, mis väitis, et Kristuse kaks loomust on ühendatud segunematult ja lahutamatult. Ta järeldas sellest, et positiivse pildilise kujutise valmistamine viiks kristoloogilisse heterodoksiasse. Nõnda süüdistasid ikonoklastid ikonoduule selles, et kujutades üksnes kujutatavat, s.o Kristuse inimlikku loomust, satuvad nad paratamatult Nestoriuse hereesiasse, lahutades inimliku loomuse jumalikust. Või siis, et üritades kujutada ühekorraga nii Kristuse jumalikku kui inimlikku loomust, ajavad nad nimetatud entiteetid üksteisega segamini ning lõpetavad monofüsiitlikus eksiõpetuses. (Muide, teatud hereesiaga tembeldamine ei tähenda, et vastav õpetus tõepoolest oleks väitnud midagi seesugust. Näiteks eitab monofüsiit Severus Antiookiast igasuguste filosoofiliste terminite kasutamist, mis tähistavad kahe loomuse segunemist (*synthesis, krosis, mixis, synchusis*).

Mida ikonoklastid ise Studitese abti Theodoruse meelest ei taibanud, oli see, et ikoon ei kujuta ei Kristuse olemust (*ousia*) ega loomust (*physis*), vaid tema isikut (*hypostasis*). Seda meenutatakse lugejale lk 43. Võiks lisada, et need terminid ei olnud ammu enam sünonüümid, kuigi ikonoklastid paistsid eelistavat algkristlikku, Alexandria-pärast keelekasutust. Teisiti öeldes, Kristusel on üks hüpostaas ja see on *Logos*. Kristuse inimlikul loomusel ei ole oma hüpostaasi, s.t *Logos*'ega ei liitunud juba eksisteeriv inimisik, vaid Kristuse inimlik loomus leidis oma hüpostaasi *Logos*'e hüpostaasis (*enhypostaton*). Seejuures säilisid nii Kristuse jumaliku kui inimliku loomuse karakterseid omadused. Antud mõttekäik on lunastusõpetuses ülimalt tähtis ning oluline on see ka ikooniteoloogia jaoks. Kuigi Kristus võttis enesele inimloomuse tervikuna, ei eksisteeri inimlik loomus kui *eidos* lahus individuaalsest isendist (Aristoteles). Sestap on Kristuse hüpostaas, mis koosneb inimlikust ja jumalikust *physis*'est, nähtav konkreetse inimesena — juudi mehena. Kui Kristuse kaasaegsed võisid teda näha, siis võivad järeltulevad põlvkonnad teda ka joonistada, ilma et seeläbi tema inimlikku loomust kuidagi "nestoriaanlikult" jumalikust lahutataks. Viimase "nägemine" on nagu nii üksnes usu küsimus. Ikonoduulid rõhutasid, et Kristuse kaht loomust saab eristada ainult kontseptuaalselt (*kat' epinoian*) ja kontseptuaalne eristamine ei ole kahe loomuse lahutamine. Monofüsiitluses süüdistati ka ikonoklaste endid, sest sisuliselt väitsid nad ju, et Kristuse inimlik loomus kaotab hüpostaatilise ühenduse tõttu jumaliku loomusega oma karakterseid omadused nagu nähtavus ja kujutatavus. Ei olnud sugugi juhus, et 12. sajandi monofüsiitlik patriarh Miikael Süürlane kõneles tunnustavalt ikonoklastide teoloogiast.

Vastastikusest argumentide arsenalist ei puudunud ka trafaretne süüdistus arianluses. Autori märges arianluse kohta (lk 39) jääb aga paraku segaseks. Kindlasti rõhutas Arius Jumala transtsendentsust. Jumalat ei saa kujutada. Kuid kuidas on arianlaste arusaam seostatav hüpooteetilise väitega, et ikoon kujutab "Kristuse jumalikkust ilma inimlikkusest" (lk 39), jääb küll mõistetamatuks. Esiteks, ikonoduulide kirjutised ei väida kusagil, et Kristuse jumalikkude loomust annaks kujutada, ning teiseks, Arius ja samuti uus-arianlased olid kõike muud kui Kristuse täisväärtusliku jumalikkuse kaitsjad. Tõsi, Ariuse kuulsamaid järgijaid Asterius õpetas, et Kristus ei olnud üksnes inimene (*psilon anthropon*), kuid soterioloogilistel kaalutlustel pidi Kristus olema siiski ontoloogiliselt vähem kui transtsendentne Jumal-Isa. Ortodokssed kirikusid aga ei nõustunud selle väitega. Õieti pidid ikonoklastid ise aru andma oma "arianlusest", sest ikonoduulid süüdistasid neid loodu kummardamises

ehk idolaatrias. Arius õpetas, et Kristus on loodud olend (*ktisma* või *poiema*).

Allakirjutanu jaoks on Quenot liig põgusalt käsitletud ikonoklastide ja ikonoduulide põhimõtteliselt erinevat arusaamist ikoonist kui *mimesis*'est (lk 43), mis oli kindlasti keskne mõistmatuse põhjus. Ikonoklastide jaoks oli ikoon alati konsubstantsiaalne oma prototüübiga. Seepärast peeti ainsaks ehtsaks "ikooniks" euharistiat. Ikonoduul Johannes Damaskusest aga eristas ikoone tüübiti. Kristus kui Jumal-Isa ikoon (Kol 1.15 ja 2Kor 4.4) on "naturaalne" ja konsubstantsiaalne ikoon. Pilt Kristusest on seevastu imitatiivne ikoon ning erineb oma prototüübist ontoloogiliselt.

Vahest kõige suurem möödalaskmine on eestikeelse versiooni väide, et Nikaia kirikukogu (325 AD) õpetab Poja osalust Isa loomuses Isa "sarnasena" (lk 42). Kreeka keeles oleks vastav tehniline termin *homoios*. Seda propageeris Akakius Kaisareast ja see oli imperiaalse ortodoksia märgusõnaks aastatel 360–364, seega mõnikümmend aastat pärast Nikaia. Kuid nagu teada, ei jäänud piibellik *homoios* (sarnane), ega *homoiousios* (sarnane olemus), rääkimata uus-ariaanlaste *an[h]omoios*'est (mittesarnane), püsima kristoloogilise õigeusuna. Selleks osutus hoopis Nikaia usutunnistuses esinev *homoousios* (sama olemus), vaatamata sellele, et see oli gnostikutelt laenatud termin, mida meelsasti kasutas adoptioonist Paulus Samosatast ja kaitses ristimata imperaator Konstantinus Suur. Niisiis, väljendi "Isa sarnane" asemel tuleks eelistada üks lause eespool esinevat väljendit "Poeg on ühtne Isaga". Lugeja peaks ühtlasi tähele panema, et sõna "sarnane" kasutatakse ka kontekstis, mis räägib deifikatsioonist (*theosis*) (lk 148) ja mõistagi ei tähenda siin Jumalaga sarnaseks saamine kristlase Jumalaks saamist.

Lääne ja Ida sakraalse kunsti vastandamine (lk 70–80) on hariv ja tõenäoliselt õigustatud, ent paraku ei mainita üht olulisemat põhjust, miks Lääne kristlik kunst läks teist teed kui Bütsantsi oma. Karl Suure õukonnateoloogid eesotsas Theodulfiga Orléansist ei tulnud Nikaia *Acta*'de adekvaatse tõlkimisega toime ja nõnda jäid *Libri Carolini* levitama väärarusaama, nagu kummardataks Idas ikoone ja mitte üksnes Jumalat. Nimelt tõlgiti sõna *proskynesis* kui *adoratio* ning sestap ei mõistnudki hilisemad ladina teoloogid eristada *proskynesis*'t *latreia*'st, kummardu- sest, mis kuulub üksnes Jumalale. Siit ka lääne eitav suhtumine 787. a Nikaia kontsiili, mis leevenes alles 11. sajandil. Sellest ei tohiks muidugi järeldada, nagu oleks ladina kirik soosinud ikonoklastide seisukohti. Hiereia kontsiil mõisteti samuti hukka.

Hoolimata nimetatud puudustest tuleks raamatut *Ikoon: Aken Kuningriiki* küll igati soovitada, eriti teoloogia- ja kunstihuvilistele. Pea-

miselt protestantlike eestlaste seas ei tunta ju Bütsantsi müstilist kristlust kuigi hästi. Vahel on me tutvuskatseid sealse mõttemaailmaga tuhmistanud ka ajaloo keerdkäigud ja sellest johtuvad eelarvamused. Seda enam tuleks tervitada teost, mis pisutki tutvustab idakiriku vaimurikkusi ja usulisi arusaamasid. Võlgneb ju ristiusk oma klassikalise kristoloogia sõnastuse just Oriendi teoloogidele.

Tarmo Toom

EDITORIAL NOTE

This year, in January, we celebrate the centenary of the Estonian literary scholar and folklorist August Annist (1899–1972). To mark the occasion we start the issue with two of his texts from the late 1930s, which have not been published before. The first of them attracts attention by Annist's treatment of literature according to the ethnic origin or kinship of the authors, the geographical milieu of their birth, growth and work, and his application of such a geographical-social method to the study of Estonian literature. In the second article Annist presents a short summary of the development of Estonian literature since its roots, i.e. folk songs, until the formation of literature on an artistic level.

Valmar Adams (1899–1993) was for decades one of the most colourful figures on Tartu's literary scene. He was equally productive as both a lyrical poet and an essayist. On the occasion of his centenary we publish an essay that should have appeared in the issue of *Akadeemia* that was banned in 1938.

Nowadays the word 'myth' is used chiefly in the meanings of 'illusion', 'lie', 'false propaganda', 'superstition', 'conventionalised or fanciful form for presenting values', 'sanctified and dogmatic expression of social norms and values'. The word 'myth' belongs to the area of folklore, anthropology, sociology and psychoanalysis as well as philosophy, religion and visual arts. In his article astrophysicist Enn Kasak first tries to review the historical attempts to define the myth. His aim is to collect essentially different answers to the question "What is myth?" Then he tries to dissect the problem by means of the antithetical proof "What myth is not?" Finally, the author states that myth is such an integral fragment of the world picture which reflects one of its essential but noncommunicable facets. It is impossible to analyse myth without losing its essence. Analysis of texts does not disclose the

essence of myth to the philosopher or the folklorist, just like the physiologist or the biologist are unable to disclose the essence of love. But the present time requires analysis. This is the hardest but perhaps the only logical and mutually communicable way to knowledge. The work of the mythologists may seem like pottering about, but it is the only science that can be created around the myth, and at the moment we cannot foresee the further results of such work. The essential but noncommunicable facet of the myth should be separated from myth studies, but it can be expressed through arts and religion.

There has been a number of famous Catherines in history, among saints as well. The Catherinian festivals and garments that became fashionable in the Middle Ages can be associated with Catherine of Alexandria who seems to have been a more or less legendary figure. She is supposed to have been an extremely wise princess who defended Christianity and argued effectively with all kinds of pagan philosophers, which resulted in her glorious death as a martyr in the early 4th century. Caterina Benincasa — St. Catherine of Siena — got her name from there. This extraordinary woman who intervened in political life in an era when women had absolutely no say in political or religious matters is the theme of the article by linguist and essayist Fanny de Sivers.

All principles and teachings of St. Catherine have been gathered into sc. *Dialogue* which is considered to be one of the most essential works of Italian literature. As a colourful example of her mentality, we present a text that has become known under the title "Letter to a high clergyman".

Juhan Jaik (1 January 1899 – 10 December 1948) is known first and foremost as a writer for the youth, but on his jubilee anniversary we should remember that his creation was much more diverse, even his first book was a collection of poems. Thus, in this issue we present one of his poems which renders a mythological motif in the Võru dialect.

Ott Toomet travels back in time until the birth of the universe and describes the emergence of such very old "things" as the nebula of Andromeda, cosmic radiation, neutrino radiation, etc.

The present times are very good for popularisation of science: innumerable books introduce the public to the big bang, the theories of elementary particles or black holes. Still, there seems to be a lot of confusion around the notions mentioned, and at least some popular scientific books disseminate fallacies. In our two previous issues Jean Bricmont, professor of theoretical physics at Louvain Catholic University, discussed some of such misconceptions and made an attempt to clarify the situation. In greater detail the author tried to evaluate several statements by Prigogine and Stengers on chaos and irreversibility. Prigogine and Stengers claim that the classical conception is not able to include the notion of time as we understand it and to consider the irreversibility of macroscopic phenomena. Boltzmann's attempt to explain irreversibility by means of reversible laws is supposed to have failed. In Bricmont's opinion chaos does not invalidate the classical determinist viewpoint in any way; the existence of chaotic systems even strengthens it. Moreover, the relation between chaos and irreversibility is quite different from what Prigogine asserts in his *Laws of Chaos* (*Les lois du chaos*, 1994). Finally, if presented correctly, Boltzmann's classical viewpoints explain, relying on determinist, reversible and microscopic laws, even the macroscopic irreversibility. In this issue Bricmont analyses a simple model by Marc Kac, which illustrates Boltzmann's solution to the problems of irreversibility and shows how to avoid any misunderstandings and paradoxes. Finally, he discusses briefly the mathematical basis to the statement "trajectories have been eliminated from the probabilistic description."

Bricmont's article is followed by a commentary by Jüri Engelbrecht, President of the Estonian Academy of Sciences. He directs our attention to the core of the discussion and refers to problems that Bricmont has not treated deeply enough.

When Estonia restored its independence on 20 August 1991, it inherited a difficult demographic situation. When the now collapsed Soviet Union occupied Estonia in 1940, ethnic Estonians constituted more than 90% of the population, but as a result of the half-century's annexation the share of indigenous population has dropped to 62%. At present, Estonians make up less than two thirds of the 1.5 million inhabitants of the country. In this situation

eradication of the consequences of the annexation has proved to be a complicated problem both for social and educational policies. Attempts to find solutions have been made relying on European as well as American experience in overcoming social and cultural conflicts. Great expectations are laid on the education system, which, according to the present plans, should guarantee the transition of Russian-language secondary schools to instruction in Estonian by the year 2007. Often attempts are made in Estonia to take over the experience of other countries without delving into the essence or context of inter- or multicultural education. In order to find at least some bearings in the great diversity of dealing with this problem in present-day educational studies, Edgar Krull tries first to view these concepts in a wider context. He analyses the prevalent trends in today's world for teaching competence in intercultural communication and, thereafter, treats these questions from the Estonian point of view.

On the following pages historian Külli Koort continues discussing Russian transit through Estonia between the two world wars. This time she reviews the opinions of the foreign press on the geoeconomic location of Estonia, Estonian transit trade in 1920–39 and Estonia as a bridge between the economies of the East and the West.

Lawyer and writer Ilmar Jaks quotes and comments on materials from the Swedish press which reveal what and how the journalists of our overseas neighbour wrote about the struggle for independence in the Baltic states, particularly Estonia, eighty years ago. A conspicuous line of division runs between the German-friendly (*Aftonbladet*) and British-oriented (*Stockholms-Tidningen*) variants of treatment. Somewhere between these two poles resounded the voice emphasising the terms of class struggle. Sweden is bound to the Baltic states by historical ties, and therefore, there is reason to believe that the Swedes did not greet the neighbouring countries' struggle for independence by reason only. Still, browsing these archive materials, the author cannot escape the feeling that at least then, four score years ago, we were distant relatives to the subjects of the Swedish kingdom and there could be anything else between us but real unity of interests and fate.

In the section of book reviews historian Mart Laar browses a collection that contains the information bulletins (1987–1988) of the Estonian Group for Publicising the Molotov-Ribbentrop Pact and discusses the influence of these bulletins on the development of public opinion in Estonia. Doctoral student of historical theology Tarmo Toom criticises M. Quenot's book which gives us a brief introduction to the essence and significance of the icon.

The issue ends with Part II of the stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia. It is accompanied by a commentary.

On myth

Enn Kasak

The word 'myth' refers to an area of meaning which folklore studies, anthropology, sociology and psychoanalysis as well as philosophy, religion and visual arts consider their own. Myth cannot be defined as it is irreducible to the text; neither can we leave myth as an essential phenomenon undefined.

In the history of myth studies we can find a number of different approaches to the notion of myth: myth is allegory (Theagenes); distorted history (Euhemerus); childish deceit (Plato); literary creation (Aristotle); personification of natural phenomena (Fontenelle); carrier of human self-respect (Herder); myth (Schelling); a disease of language (Müller); proto-science (Lang); result of opposition between individual and collective categories (sociologists); symbol (symbolists); verbal equivalent of a rite (ritualists); a structural principle (structuralists); public expression of essential psychic states (psychoanalysts); fiction (analytical philosophers), etc.

Myth can also be defined through what it definitely is not. Myth is not primitive natural science because the keyword of science is doubt. Mistrust in one's knowledge creates science and destroys myth because the latter requires for its existence trusting be-

lief. This disappears as soon as people discover the possibility of doubt. Myth is not primitive philosophy as this, like science, is first and foremost critical and doubting. Mythical people distinguish themselves from the world, yet do not regard themselves as anything special. Myth is not primitive history because the facts of a myth do not belong to the past only but form a continual and essential part of the world. Myth is not primitive literature as literature need not correspond to subjective reality whereas myth must. Myth is not primitive religion as religion separates the ideal and the real, the symbol and the symbolised, the natural and the supernatural, god and the world, the believing subject from the object they believe in. In the mythic world such separation does not exist. The myth is not dogma because dogma is absolutised and presumes religious experience. Myth, however, is historical and can exist without religion. Myth is not allegory because allegory is oblique, but myth is direct. And, finally, myth is not fiction as one pretends to believe in fiction, but myth is believed really and trustingly. One cannot think about a myth without destroying it. Myth is not an object of logical thinking, one believes the myth itself, not its content.

Myth is a socially inspired form of thinking and looking at the world. Its main element is an extraor-

dinary god, demon or hero who is concrete and individual. By their help, myth attempts to overcome contradictions, for example, the contradiction between life and death. Myth equates the general concept and the concrete object, the objective and the subjective, the internal and the external, the part and the whole, etc. Everything is in everything. The myth is self-suggestion; it objectivises the subjective subconscious social experiences, emotions, voluntary attempts, etc., (for an outsider) in the shape of fantasies. Myth makes the world more worthy of living in; the task of the rituals connected with myth is, among other things, to perpetuate the existing world order. Traditional myth is social creation which expresses the unity of the collective, its harmony with the world as a whole. Myth requires trusting belief in it. If this does not exist, then myths become allegories and fiction.

Myths deal with the most essential parts of the world picture. Regulation of the world picture in the consciousness of a subject can assume different ways, and, therefore, different world pictures exist: e.g. scientific, philosophical, religious and mythological. Myth belongs to the mythic world picture like the god(s) to the religious world picture or objective reality to the physicist's world picture. There are communicable and non-communicable regions in the world

picture. The problems connected with humans themselves are those that yield worst to investigation, even if we leave the nonobjectivity caused by essentiality aside. One of the main tasks of science is to get truthful and communicable results. Folklorists rely in their conceptions usually on ritualist and symbolist standpoints which enable them to be engaged in research in its present-day sense.

While dealing with philosophical problems one should not lay too great expectations on logic and mathematics; they need not help us if we do not know things ourselves, if we cannot guess them. E.g. the history of studying infinity has shown us that entirely reasonable and logical presumptions and entirely logical analysis can lead to false results — although later, after the discovery of new essential truths, one can move further only by logic again. It cannot be excluded that myth is a complicated phenomenon of the same order as infinity and, to analyse it, it is still necessary to make a leap which would be equal to the foundation of the set theory in mathematics.

Myth is such an integral fragment of the world picture which represents an essential but non-communicable facet of it. Myth cannot be analysed without losing its essence, but this is the only way to approach myth scientifically. The essential but noncommunicable facet of myth should be sepa-

rated from myth studies, but it can be expressed, for example, through the arts and religion.

Efforts of inter- and multicultural education in Estonia

Edgar Krull

This study deals with the problems of multiculturalism imposed on Estonia by Russian immigration during the period of Soviet annexation. The attempts to preserve the idea of the nation state and the need for soft integration of immigrants have set Estonian schools a very difficult and multifarious task. Before the problems specific to multiculturalism in Estonia are tackled, the article provides an analysis of the historical background and of the typical concepts of inter- and multicultural education. An examination of the goals and needs for inter- and multicultural education reveals that the uncertainty of the Estonians and the Russians about their future is the key factor hindering the development of a normal relationship between these groups. The author draws the conclusion that the European ideology of intercultural education is the most suitable way for integrating the Russian population into Estonian society. Furthermore, in this process the main difficulties concerning the reluctance of Russian immigrants to learn Estonian can

be more easily surmounted if language acquisition is more closely related to and supported by the development of their ethnic identity.

Russian transit through Estonia between the two world wars: Expectations and reality

Küllli Koort

In the times of the Russian Empire, Estonia was an important region for Russian foreign trade. Due to the Tartu Peace Treaty, concluded on very favourable terms for Estonia, the state had at the initial period of independence, advantage over other countries mediating Russian transits. In 1920–22 the major part of Russian transit was carried via Estonia. Estonians presented their country as a bridge between the East and the West. In other countries comments were made about Estonia as a centre of speculative trade.

In the early twenties, the widespread opinion in Estonia was that, despite the growing competition by other transit countries, Estonia would maintain its leading role in the mediation of Russian transit. Even further growth of transit was expected. Therefore, the harbour of Tallinn was extended, new warehouses and goods handling facilities were built, the Estonian railway network was mod-

ernised to be able to carry larger transit flows. However, in a few years the volumes of Russian transit began to decrease. One of the reasons was the strong competition by other transit countries, e.g. Latvia. Russia also concluded direct trade contracts with leading Western countries, depriving Estonia of its middleman role.

In 1922–24 the loss of the position of the leading transit country for the Soviet Union was not so critical as the total volumes of Soviet foreign trade continued to grow. Serious problems began to arise in 1924, as the Soviet Union increasingly bound its transit and foreign trade strategies with political goals. Threats by the Soviet Union to redirect its transit flows from the ports of one transit country to another caused friction between the Baltic states. The new port facilities in the transit countries, meant for servicing the growing transits, did not achieve their planned capacity.

The first Estonian transit sceptics emerged in 1925 already. However, till 1931, the more usual attitude was that the fall in Russian transits was temporary, and the favourable geographical position of Estonia would soon attract Russian transit volumes again. These hopes were also based on the long-lasting trade negotiations between Estonia and the Soviet Union.

By the second half of the thirties, only Ernst Masik had retained

his transit optimism. As a real enthusiast of Estonian shipping, he continued to praise Estonian ports as ideally suitable for transit trade.

In the initial years of Estonia's first independence, the Western countries shared the opinion that Estonia had a favourable geo-economic location for mediating Soviet transits. Their joint view was that the Baltic states were important and even indispensable for Soviet foreign trade. By 1923 this concept had already been forgotten. Since 1925, Estonia and Latvia were regarded as a bulwark between the West and the East. The new paradigm about Estonia's role in Soviet foreign trade was formulated by Professor of Tartu University Edgar Kant. Kant contradicted the generally accepted viewpoint according to which the foreign trade of the Soviet Union/Russia with the Western countries proceeded through the Baltic states. According to Kant, the importance of Baltic Sea ports for Russian/Soviet trade had permanently decreased since the end of the 19th century. Therefore the ports of the Baltic states did not have extensive hinterlands in Russia/the Soviet Union, and the eastern neighbour did not need Estonia for its relationships with the West. Another paradigm was also formulated by which Latvia and Lithuania were situated on the natural trade routes between Russia/the Soviet Union and Western Europe. Estonia, on

the other hand, had close relationships with the Scandinavian countries. Ilmar Tõnisson mentioned the Baltic Sea as an inner sea, the

harbours of which were of totally peripheral importance for Russia/the Soviet Union as compared to Murmansk, Arkhangelsk and the Russian Black Sea ports.

EK(b)P KESKKOMITEE
VIII PLEENUMI
STENOGRAMM

Tõlkinud Mart Arold

II

Ja kuidas oli selle nn eesrindliku töölisega "Kunda" tehases? Sm Karotamm ei saanud justkui aru, et sm Ponomarenko ei rõhutanud oma kõnes mitte seda, et niisugune lugu juhtus. Ta ütles otse välja, et tõepoolest on antud ajaloolises situatsioonis, milles ENSV praegu elab, niisugune asi võimalik. Sm Ponomarenko rõhutas seda, et te asusite nõukogudevastase elemendi veenmise teele, et tegite seda ise ja panite seda tegema ka KK sekretäre ja KK aparati.

Ja kui lapsemeelselt ja naiivselt selgitasite oma mitteparteilist suhtumist rikastumisse. On näha, et teie mõte liikus nii. Aga miks mitte jutustada, milliseid radu mööda teie mõte käis, kui te haudusite välja "idee" Eesti kulakute kulakuks tegemata jätmisest? Te hiilite teravatest kohtadest mööda, sm Karotamm. Oleks tulnud öelda, et olete selle küsimuse tõstatamise initsiaatoriks. Seda oleks olnud huvitav teada. Samal moel selgitas sm Karotamm oma läbi sõrmede vaatamist Andreseni, Kruusi jt suhtes. Need pole olnud üksikud vead. See oli läbimõeldud vigade joon, mis oli suunatud partei peajoonest paremale. Just paremale.

Ühel EK(b)P KK pleenumil arutles sm Puusepp oma ettekandes, et mis on ohtlikum, kas parem- või vasakpoolsus. Vahutavi sui tõestas ta, et meid ähvardab eelkõige vasakpoolsuse hädaoht. Ta figureeris [Nii ongi tekstis. *Toim.*] sääraсте andmetega, et MN on jätnud 36% kulaklikke majapidamisi välja nimekirjadest, mis sinna on maakondadest kinnitamiseks saadetud. Siin juba räägiti sellest, kuidas neid majapidamisi välja jäeti, seda pole vaja korrata.

Kuid seda teavad kõik ning seepärast poleks tohtinud teha sellist järeldust, sest kuni tänase päevani on olemas just parempoolsuse hädaoht — see on meie jaoks väga tõsine hädaoht, sest me ei pea vajalikku võitlust kulaklike elementidega. Vaatame näiteks olukorda pärast EK(b)P V kongressi, pärast seda kui kulakud välja saadeti — siis ei räägitud üldse enam kulakute jäänustest, ent nad olid meil ju täiesti olemas.

Ja kuni ÜK(b)P KK komisjoni kohalesõiduni ei puudutanud mitte ükski meie ajalehtedest ühegi sõnaga kulaklike elementide jäänuseid. Ja see, et me nende vastu võitlust ei pidanud, pole mitte juhuslik, vaid see on seotud eelkõige sm-te Karotamme ja Veimeri huvidega. Ka see ei ole juhuslik, et sm Karotamm ei rääkinud EK(b)P V kongressil ega ka siin sellest, kuidas EK(b)P KK ja MN ning seejuures ka tema ise on võidelnud partei klassipoliitika elluviimise eest, stalinliku kolmikvalemi täitmise eest.

Esinedes V kongressil, rääkisin juba siis, et mulle ei meeldinud sm Karotamme kõne, kuid mind ei mõistetud päris õigesti. Hiljem ütlesin sm Karotammele endale, et ta küll kordab neid sm Stalini kuldseid

sõnu, kuid ei tee mitte midagi selleks, et neid ellu viia. Seltsimehed, see kõik pole sugugi mitte juhuslik.

Edasi, kas saab olla juhuslik see, et Tartu Ülikoolis esinedes ei rääkinud teie, sm Karotamm, sõnakestki natsionalismist?

Teie, sm Karotamm, pole nii harimatu, et te ei teaks, et kodanlik natsionalism ja kosmopolitism on lihased vennad. Kosmopolitismist sm Karotamm väheke rääkis, kuid natsionalismist mitte sõnagi, justkui oleksid need täiesti erinevad asjad. Ei või öelda, et Karotamm seda ei teaks, et just Tartu Ülikooli on sisse pugunud kodanlikud natsionalistid, et just seal saavad alguse nõukogudevastased kuulujutud.

Olles ära kuulanud ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko ettekande, saab selgeks, et kõik need vead ja juhuslikud möödalaskmised kõnedes pole hoopiski mitte juhuslikud, vaid sm Karotamm ise ja sm Veimer — eelkõige just nemad — on igati pidurdanud kulaklike elementide paljastamist. Aga Lenin tõestas juba 1904. aastal, et just sabassõrkimine (хвостизм) ongi igasuguse oportunisti baasiks.

Lähemalt sellest, et sm-d Karotamm ja Veimer tõepoolest pidurdasid initsiatiivi altpoolt, sellest tähtsaimast küsimusest. Ma toon ühe näite paljudest, ühe ilmeka näite. Huvitav, mida sm-d Karotamm ja Veimer selle peale kostavad. See on lugu kulak Adambergiga, sm Veimeri naise sugulasega: sm Veimeri ja kulak Adambergi ämmad on lihased õed. Kolm korda esitasime MNle kulak Adambergi kulakute nimekirja võtmiseks, kuid kolmel korral öeldi meile ära eri ettekäaneltel. Alles sellel nõupidamisel, mida juhtis sm Veimer, vahetult enne kongressi, kirjutas ta sellele nimekirjale alla. Kulak Adamberg oli samuti võetud kulakuna väljasaadetavate nimekirja. Kuid siis, kui auto talle juba järele oli sõitnud, anti sm Kummi korraldusel käsk tema kulakuks tegemine lõpetada. Milleks? Miks te seda tegite, sm Veimer, sest vanaema sõitis teie juurde alles järgmisel nädalal? Kulaklik majapidamine: 12 karilooma, neist 7 lüpsilehma, 7 hobust, neist 5 tööhobust ja 2 noort, sigu ma ei lugenud, mootorsaekaater, veski, rehepeksugarnituur, paarituspunkt, 2 elumaja jne. Ma küsin, miks te seda kõike säilitate, kas te ootate midagi?

Seltsimehed! Nii sm Veimer kui ka sm Karotamm kirjutasid alla kulaku määratlemise juhendile. Tõsi küll, see juhend on segane, kuid seal on selgesti kirjas, et traktori omamisest piisab selleks, et majapidamine kulaklikuks tunnistada, sest traktor on ekspluateerimise vahend. Kuid miks siis pole seal kirjas, et see määratlus ei kehti kõigi kohta, et see ei puuduta kellegi sugulasi, nagu ta ei puuduta ka kõrgeid isikuid? Siis oleks asi aus olnud, sest kui asi jõuab meil kõrgete isikute sugulasteni, siis pole enam midagi teha.

Ma tõin selle näite EK(b)P V kongressil, ma rääkisin seal sm Puusepast, kes ka niimoodi toimis, kuid puges seejuures Veimeri selja taha. Kuid sm Puusepal on ka endal pea otsas. Ta peab ka ise aru saama.

Näide kulak Adambergi vennast, kellele mõisteti spekulatsioonile eest 7 aastat, kuid kes aastatki ära ei istunud; kes kuulus väljasaatmisele, kuid ometi siia jäeti. Missuguste teenete eest ta siis ennetähtaegselt vanglast vabastati? Miks ta jäi välja saatmata?

Kõik need faktid kinnitavad sm-te Karotamme ja Veimeri mitteparteilist, sabassõrkivat joont partei klassipoliitika elluviimisel.

Ja veel üks fakt. Sm Karotamm, te olete korduvalt tänanud vene selt-simehi abi eest, aga mida te tegelikult olete teinud? Ma tuletan meelde juhtumit sm Maltsevi kinnitamise puhul EK(b)P KK põllumajandusosakonna instruktoriks. Peale esitamise ärakuulamist ütles sm Karotamm rahulolematult: jälle venelane. Huvitav, kas seda tuleb Mark Twaini moodi [Tekstis: по МаркТВЭНУ. *Toim.*] mõista: ärge käige minu tegude, vaid minu sõnade järgi. Ja kui sellele kõigele anda loogiliselt lõpuni viiv poliitiline hinnang, siis see ongi natsionalism tegelikkuses.

Nüüd portreedest. Sm Karotamm esitas selle üksnes loona pugemisest. Kuid asi pole selles, vaid hoopiski muus: sm-d Karotamm ja Veimer on muutunud upsakaks ja massidest irdunud, nad uhkeldavad juhtidena ja on oma portreedesse armunud. See meeldis teile. Kui see teisiti oleks, siis oleksite võinud anda väikese asjakohase juhendi. Juhtidena te uhkeldasite, kuid tegelikult olete te poliitikas ühed suured vusserdajad.

Sm Moskalenko sõitis Türile. Seelses rahvamajas rippusid esiplaanil litograafiad Leninist ja Stalinist, aga külgedel olid märksa suuremad õlimaalid Veimerist, Karotammest ja Pällist. Ent polnud leitud ruumi sm-te Malenkovi ja Molotovi portreedele. Kas pole õigus, sm Moskalenko? Aga uste kohal olid jälle sm-te Karotamme ja Veimeri pildid. Seal seadsin ma selle asja korda, kuid kinnitan, et teile pugejaid on väga palju. Kui lähed ära, riputavad nad uuesti üles.

Need asjad räägivad sellest, et eriti sm Veimer ja sm Karotamm on massidest irdunud, ei arvesta nendega, kasvatavad oma alluvates lipitsemist ja pugemist; nad on tähtsust täis läinud ja massidest irdunud, irdunud isegi partei maakonnakomiteede sekretäridest. Ma olen töötanud kaks aastat partei maakonnakomitee II sekretärina ning suurema osa sellest ajast maakonnakomitee I sekretäri kt-na. Aga ma võin igal ajal ühe käe sõrmedel üles lugeda telefonikõned sm Karotammega, rääkimata juba muudest jutuajamistest. Sellepärast nad ei teagi kohapealset olukorda, saadavad igaks juhuks telegramme kõigile, mida tuleb ette ka siis, kui asjad on korras ja telegrammi polekski tarvis saata, kuid nõutakse vajali-

ke abinõude rakendamist just seepärast, et ei tunta kohapealset olukorda, et ollakse eemaldunud partei maakonnakomiteede sekretäridest.

EK(b)P V kongress õpetas nii mõndagi paljudele, õpetas seda, kuidas tuleb ellu viia partei klassipoliitikat; kuid kongressi otsused nagu polekski käinud vabariigi juhtide kohta, nad justkui ei käinudki sm-te Karotamme ja Veimeri kohta, sest nemad ignoreerisid neid otsuseid ning viisid nendes tähtsates küsimustes ellu oma mäda natsionalistlikku joont. Seda kinnitavad paljud faktid ja seda kinnitab ka see asjaolu, millest ma juba rääkisin, et kuni ÜK(b)P KK komisjonini ei räägitud trükisõnasa ega ka kõnedes kulakutest ja kodanlikest natsionalistidest vähimatki. Mida me peame sellest kõigest järeldama? Seltsimehed, kommunistina kuulasin ma seda otsust väga tähelepanelikult, ma kuulasin sm Karotamme selgitust ning ütlen kogu oma parteilise südametunnistusega, et sm Karotamme ja sm Veimerit ei tohi jätta meie parteid juhtima. Sm Karotamme esinemine näitas, et ta ei suuda juhtida. Ta kaitseb veel praegugi mõningaid kodanlikke natsionaliste, ta pole avanud oma tõsiste vigade põhjusi. See kõik näitab, et ta ei sobi juhtima meie parteiorganisatsiooni tema võitluses meie vabariigi kohta käiva ÜK(b)P KK otsuse täitmise eest.

Juhataja sm KUUSIK:

Sõna saab sm RISTMÄGI⁸ — EK(b)P KK liige, ENSV MN alaline esindaja NSVL MN juures.

Sm RISTMÄGI:

Seltsimehed! Meie vabariik asus sotsialistliku arengu teele tunduvalt hiljem kui enamik teisi liiduvabariike, kus sotsialism oli juba põhiliselt

⁸RISTMÄGI, Ernst (1907–76). Pärit Peterburist, KP liige 1928. 1931–1941 õppis Moskva Kaganovitši-nimelises Tööstusakadeemias, 1937. a lõpetas ÜK(b)P KK Kõrgema Propagandistide Kooli ja 1941. a Üleliidulise Tehnikute Kooli Moskvast. Aastail 1944–1945 oli EK(b)P Tallinna linnakomitee tööstusosakonna juhataja, 1945–1946 samas kaadrisekretär, 1946–1949 ENSV kohaliku tööstuse minister, 1949–1950 ENSV MN alaline esindaja Moskvast, 1950–1952 ENSV kerge-tööstuse minister, 1952–1953 EK(b)P Tallinna oblastikomitee I sekretär, 1953–1958 ENSV kerge- ja toiduainete tööstuse minister. Veebruaris 1958 määrati EKP KK sekretäriks, kuid s.a aprillis tagandati sellelt ametikohalt ja heideti välja KK büroost ja koosseisust tema ministriks olemise ajal ettevõtetes “Marat” ja “Punane Koit” toimunud ulatuslikule tooraine riisumisele ja raiskamisele kaasaaitamise ning selle varjamise eest. Juunist 1958 kuni 1962. a-ni oli Tallinna Vineeri- ja Mööblitehase direktor.

üles ehitatud ja ekspluataatorlikud klassid suures osas juba likvideeritud. Kui meie nõukogude rahvas oli likvideerinud ekspluataatorlikud klassid, siis asus ta likvideerima kapitalismi jäänuseid inimeste teadvuses, kuid meie vabariik on alles asunud sotsialismi ehitama. Sõja ajal lisis Saksa fašistlik okupatsioon oma pitseri ning paljud kodanlik-natsionalistlikud elemendid elustusid. Pärast Saksa okupantide minemakihutamist tegi vabariigi parteiorganisatsioon suurt tööd — sellest siin juba räägiti —, kuid nüüd on näha, et me ei ole veel vajalikke edusamme saavutanud. Suured puudujäägid on nii KK büroo kui ka sm Karotamme enese töös. Me kuulasime eile sm Karotamme ettekannet, vaadake nüüd, mida ta rääkis. Ma luban endale paar-kolm minutit sellel peatumiseks. Algul püüdis sm Karotamm mõningaid oma vigu tunnistada, ent kuidas? Võtame portreede küsimuse. Ta taandas selle pugemisele. Aga ma toon näite vabariigi kohta tervikuna. Meil tuli mitmel korral esitada küsimus, kust saab hankida meie partei juhtide portreesid. Linnas neid pole. Peale Karotamme ja Veimeri omade ei leidunud teisi pilte, s.o Poliitbüroo liikmete omi. Asi pole mitte pugemises, vaid asi on vales poliitikas, mis ongi suunatud sellele, et oma juhte näidata ja ÜK(b)P KK Poliitbüroo liikmed tagaplaanile suruda.

Nüüd küsimus lehmadest sm Karotamme esinemises. Ta lalises lapsikult, et nähes ette kollektiviseerimist, andis ta loosungi: "Kasvatage lehmi!" Liiga lapselik lalin. Võtkem edasi kogu tema esinemise tooni. Tahtis ta seda või mitte, kuid kogu tema esinemise toon taandus tavalise koosoleku omale, kus tavaliselt esines sm Karotamm, ja ÜK(b)P KK poolt tõstatatud küsimuse kogu teravus valgus laiali. Ma ei tea, kas see on küsimuse poliitiline alahindamine või on see teatud käitumistaktika selle teravuse nüristamiseks. Kui ma enne tema eilset esinemist ei olnud veel kindlalt veendunud selles, et sm Karotamm ei suuda pääseda sellelt teelt, kuhu teda on viinud need kodanlik-natsionalistlikud vead, siis nüüd olen ma kindel, et sm Karotamm ei suuda sellelt teelt lahkuda. Ma toetan siin juba kõnelnud sm-te arvamust, et sm Karotamm ei suuda ka tulevikus juhtimist tagada.

Aga kuidas sai see ikkagi juhtuda, et meie vabariigis leidsid KK liinis aset sellised tõsised vead, nagu näiteks seoses Kruusi, Andreseni ja teis-tega? Minu arvates tegime juba algusest peale, juba siis, kui me siin pärast Saksa okupantide väljaajamist tööle asusime, teatud poliitilise vea kodanliku haritlaskonna ja tema ärakasutamise suhtes meie tingimustes, mistõttu me ise sattusime nende mõju alla. Mitmel korral tuli igapäevases töös tabada end ühelt teatavalt mõttelt ja seda siis, kui upitati esiplaanile Kruusi: ta on TA president, ta on ka välisminister, ta on ka Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu esimees, ta on

ENSV ÜN saadik. Mis on selle kõige taga? Selle mõte on näidata eesti rahvale, et meie ei eitagi kõike seda, mis meil oli enne nõukogude võimu kehtestamist, oli soov näidata mingit omapärast, mitte kellelegi vaja minevat "rahvuslikku poliitikat". Aga seda polnud vaja näidata mitte töölisele ega mitte ka talupojale-kolhoosnikule, vaid kodanlikule natsionalistile. Kui sellele anda poliitiline hinnang, siis oli see järeleandmine kodanlikult meelestatud elementidele meie printsiipiaalse parteipoliitika kahjuks. Säärase poliitilise hinnangu võib anda sellele küsimusele.

Võtkem Andreseni asi. Aktiivi eest varjati kõiki neid Andreseniga seotud asjaolusid. Meie saabusime siia 1944. aastal pärast sõda, me ei tundnud teda varem, kuulsime palju kõrvalt, kuid aktiivi eest varjati seda, et ta aitas bandiite. Varjati tema endist sisu. Kui ta vallandati kõigepealt MN esimehe asetäitja koha pealt, siis selle põhjust aktiivile ei öeldud. "Karistati" teda sellega, et pandi ENSV ÜN Presiidiumi esimehe asetäitjaks — haugi karistati vette viskamisega. Kuidas seda hinnata? Kuidas hinnata seda, et te edutasite inimesi, kellel oli kodanlik-natsionalistlik minevik, et te ei arvestanud sellega, kas eesti rahvale on seda vaja?

Kodanlikule natsionalismile järeleandmine kajastus ka vabariigi majanduspoliitikas.

Ma puutusin oma töö iseloomu tõttu väga lähedalt kokku Riikliku Plaanikomisjoniga, s.o eelkõige sm Seprega. Oma natsionalistlikes veendumustes läks Sepre otsestele rünnakutele meie parteipoliitika vastu, meie NSVL majanduspoliitika vastu. Ma võin tuua järgmise näite: 1949. a plaani läbivaatamisel ütles Sepre ühel Plaanikomisjoni istungil minu märkuse peale, et Riiklik Plaanikomisjon ajab valet majanduspoliitikat, kui ta tahab minna ühtsesse voolu NSVL majandusega, et Riiklik Plaanikomisjon vaid mängib industrialiseerimisega ning ei tõstata tõsiselt küsimust vabariigi industrialiseerimisest: "Sa tahad, et Eesti, nii nagu ta oli koloonia, selleks jääkski!"

Ja seda nõukogude võimu tingimustes!

Sepre pidas liiduvabariiki kolooniaks.

Ma kandsin selle fakti isiklikult Karotammele ette, mille peale Karotamm ütles: "KK büroo niisugust majanduspoliitikat ei aja, see käib Plaanikomisjoni kohta."

See majanduspoliitika — soov teostada majanduslikku "iseseisvust" — ilmnes veel ühes küsimuses. Ma pean silmas pikaajalist vastuseisu Kergetööstuse Ministeeriumi loomisele siin vabariigis.

Meie, ENSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi töötajad, tõstatasime selle küsimuse igal aastal 2–3 korda, sest oli selge, et kui me ei lähe

üleliidulisse majandussüsteemi, siis hakkab meie tööstus maha jääma. Miski ei aidanud, Seprest jagu ei saadud ja ka teised toetasid teda. Mis oli selle tulemuseks? Seda poliitikat ajades me tõkestasime vabariigis oma tehaste ja vabrikute arengu, sealjuures ka Balti Manufaktuuri arengu. Siin on Balti Manufaktuuri töötajad, kes ütlevad, et me taastasime tohtu suure hoone, kuid ei suutnud seda seadmetega varustada. Me paigutasime sinna kartulid. See tähendab, et külmutasime kinni riiklikud summad.

Veel üks küsimus, tooraine küsimus. Seda lahendati lahus üleliidulisest majandusest ja kuidas seda siis tehti?

Lähem asja juurde, millest siin juba räägiti, s.o villaküsimuse juurde. Üheks väärmehetodiks tooraine saamisel on tellija materjali ümbertöötamine. Kuidas selleni jõuti? Aeti seda poliitikat, et mitte minna üleliidulisse majandussüsteemi ning otsustati oma jõududega mobiliseerida villa kui tooraine laekumine. Tulemuseks oli vale määrus tellijalt villa vastuvõtu ja selle edasise töötlemise kohta — see selgus hiljem —, aga mis kõige tähtsam, juhtorganite poolt loodi niisugune olukord (sellest hiljem), et peaaegu kogu vill ilma eranditeta töödeldi ümber tellija materjalina.

Minu ees on üks dokument, arve koopia tellijalt villa ümbertöötlemiseks vastuvõtmise kohta. Selle järgi on saadud 1568 meetrit kangast ja makstud 79 000 rbl. Selle koopia tegi EK(b)P KK finantssektor. Juhul kui see vajalik on, võin ma näidata veel üht dokumenti villa ümbertöötamise kohta. See puudutab Sepre ja Plaanikomisjoni tegevust; võin näidata ka teiste organisatsioonide peale, võin sõrmega näidata, kes seda teinud on. Mis siis välja tuli? Loodi selline olukord, et tellija villa ümbertöötamisele vaadati hoopis teistmoodi, kui oleks pidanud.

Vaadakem veel üht fakti KK liinis. Kust see vill pärit oli? Nähtavasti pressiti Plaanikomisjonile peale: andke fonde, vill aga läks ümbertöötamisele tellija materjalina! Mida see tähendab! Fondid raisati ära.

Nüüd püüab KK juba kolm kuud välja selgitada, kes selles süüdi on.

(Hää! Turkestanov on süüdi.)

Turkestanovist räägin ma edaspidi. Praegu pekstakse meil väikesi vendi. Eriti teeb seda Gonjajev. Väikseid vendi pekstakse, neid vallandatakse, kuid ei suudeta lahendada küsimust, kes siis süüdi on. Aga väikesi vendi pekstakse edasi, neid vallandatakse üksikult ja karjakaupa, neile tehakse noomitusi.

Võtkem Turkestanov. On tõsi, et ta tegi vea. Kuid ma töötasin koos temaga aasta aega Harjumaal ja võtan endale julguse öelda, et ta on erakordselt aus inimene. Siin saalis istuvad sm-d Torf ja Tõnissoo

võivad kinnitada, et ta on erakordselt aus inimene. Teda kolgiti, tehti vali noomitus, vallandati, aga see seltsimees on ju meie poolt edutatud tööline, autojuht. Partei edutas teda, partei õpetas teda, aga abistamise asemel sai ta hoopis kere peale. Harjumaal vallandati korraga kolm sekretäri. Jah, nüpeldatakse küll, kuid vähimagi loogikata. Te mõelge vaid: Turkestanov jahvatati pulbriks, kuid Kallaste valiti samade vigade eest ÜN saadikuks. Tõsi, enne pressiti peale, et ta maksaks ära raha villa eest. Kus on siis loogika? Kui juba üht kolkima kukutakse, siis andke ka teisele⁹.

(Elevus saalis.)

Vaat nii on lood, nagu nad siin on.

Kõrvu säärase suhtumisega kõlbmatusse kaardrisse, millest siin juba räägiti — Andresenisse ja Kruusi —, võin ma tuua ka näiteid hoopis teistsugusest ja arusaamatust suhtumisest ausatesse inimestesse. Turkestanovist ma juba rääkisin, aga meil töötas Viljandimaal maakonnakomitee II sekretärina sm Mihhejev. Siia tuli ta kas 1944. a lõpus või 1945. a alguses. Sellal juhtus tal suur õnnetus: suri naine, ta jäi päris üksi. See mõjus inimesele ja ta tahtis saada tööd uues kohas. Keegi ei kutsunud teda välja, keegi temaga ei rääkinud, ei tundnud huvi, et kuidas ta elab ja töötab, et võib-olla vajaks ta abi. Ja siis, kui Mihhejev andis avalduse, et tal lubataks vabariigist ära minna, ei kutsutud teda isegi välja, mitte keegi temaga ei rääkinud, ja otsustatigi lubada. Nüüd töötab ta ÜK(b)P KK aparaadis sm Ahmatovi juures. Just niisugune on suhtumine kaardrisse. Võib tuua palju fakte niisuguse korralageduse kohta, niisuguse süd ametu suhtumise kohta inimestesse.

Küsimus võitlusest kodanlik-natsionalistliku põrandaalusega. Seda küsimust on siin väga vähe puudutatud, kuigi see on üheks tähtsamaks küsimuseks üldise võitluse süsteemis kodanliku natsionalismiga. Kogu oma vabariigis töötamise ajal ei ole ma kuulnud, et seda küsimust oleks arutatud komplekselt, s.o kaasates nii partei, ühiskondliku kui ka eri-

⁹EK(b)P KK büroo otsusest "Kuritarvitustest Harjumaal Tööstuskombinaadis" 14. detsembrist 1949 ilmneb, et 1948. a ja 1949. a 9 kuu jooksul juurutas maakonna kaubandusosakond (juhatajad Lehepuu ja Oljum) maakonna juhtivate töötajate Turkestanovi (Harjumaal TK esimehe) ja tema asetäitjate Berzini ning Veerise teadmisel Harjumaal Tööstuskombinaadile alluvas tehases "Keila Kommunaar" orderite süsteemi villaste kangaste turustamisel, mida realiseeriti oma tuttavatele kinnises poes alandatud hindadega. Selle juhtumiga seoses märgiti otsuses ära ka kohaliku tööstuse ministri Ristmäe ebapiisavat kontrolli tööstuskombinaatide üle. (ERAF, f 1, n 6, s 1366, l 34–36.)

organite (MGB) liini. Ühel korral oktoobris tõstatati see küsimus selles ruumis, kuid ikkagi mitte komplekselt. MN kinnisel pleenumil tehti ettekanne MGB liinis. Osutus, et kõik peale MGB töö oli paha, ainult MGB tegi head tööd. Ma võtsin tookord sõna, esinesin teravalt ja tõstatasin küsimuse puudustest MGB töös, sest meie MGB fikseeris pidevalt üksnes pealtvaatajana fakte selle asemel, et neid ennetada. Ma esitasin järelduse, et see on põhjustatud nõrgast tööst agentuuriga ja nõrkadest sidemetest elanikega ning just seda ei ole meie MGB suutnud saavutada. Võtku eeskujuga piirivalvureist, kes oskavad elanikega sidet pidada. Ja lõpuks tegin ettepaneku küsimust arutada komplekselt. Vaheajal ütlesid paljud: "Sm Ristmäel on õigus, nii peabki!" Kuid mitte keegi sõna ei võtnud. Ma ütlen hiljem, miks ei võetud. Minu ettepanek ei läinud läbi, seda ei arutatud, kuid ma tean, et hiljem reageeriti sellele kriitikale vägagi iseloomulikult.

Kõigepealt lükkas sm Kumm minu viimase esinemise ümber MN pleenumil. Hiljem, mõne päeva pärast, saime koos sm Prohhoroviga kokku Kummi asetäitja sm Mihhailoviga, kes ütles mulle, kuidas ma siis Kummi kritiseerisin. Ma küsisin, kust ta seda teab. Ta vastas, et Kumm kogus nad kokku ja rääkis, kuidas mina teda kritiseerisin. Veel lisanud ta: "Sina kritiseerisid meid. Vaatame nüüd, kuidas sa oma asju selgitama hakkad." Siin on teile kena näide, kuidas meie MGB kriitikale reageerib. Ja pole siis ime, et paljud ei võtnud pleenumil sõna.

Kuidas siis ikkagi juhtus, et sm Karotamm niisuguste vigadeni jõudis? Minu arvates sellepärast, et ta irdus inimestest ega kuulunud aktiivi, tema juurde oli äärmiselt raske pääseda. Mäletan, et kord ei suutnud ma tema juurde pääseda kahe kuu jooksul väga tähtsate asjade lahendamiseks. Ta on ümbritsenud end sekretäridega, keda me kutsume "Kerberosteks". Karotammel on kodune telefon, kuid võin teile kinnitada, et meil on kergem teada saada väeosade dislokatsiooni kui sm Karotamme telefoninumbrit.

Ma mäletan, et Tallinna linnakomitees töötas sekretärina sm Beljakov. Tal oli vaja kiiresti ühes väga tähtsas küsimuses sm Karotammega ühendust võtta. Teda muidugi ei ühendatud! Siis teatas Beljakov valvesekretärile, et linnas on tuli lahti. Ja ikkagi ei ühendatud. (Naer saalis.)

Mul on Moskvas ÜK(b)P KK telefon. ÜK(b)P KK telefoni valdajatel on Poliitbüroo liikmetega otseühendus mitte ainult tööle, vaid ka kortereisse. Nende numbrid on kõigile teada ja neid võib ka kasutada. Aga meil on sm Karotamme kodune telefon ülisalajane. Näiteid, nagu näete, pole vaja kaugelt otsida.

Sm Karotamm on inimestest irdunud. Aga kui inimestest irduda, siis kaob side ja tulevad vead. Sm Karotamm isoleerus kahte teatud inim-

gruppi, keda ta kuulda võttis, aga teisi ei lasknud lähedalegi. Toon näite. EK(b)P KK I pleenumil, kui oli päevakorras küsimus KK büroo valimisest, siis vaatamata sellele, et büroo koosseis oli juba kavandatud, tegin ma ettepaneku valida büroosse Tallinna linnakomitee sekretär sm Kründel. Tulemusena jäeti see ettepanek ikkagi kõrvale ning büroo moodustati teatud liiki inimestest, kes poevad Karotamme ees, kellel puudub isiklik arvamus, ent aktiivist on Karotamm eraldunud. Need ongi põhjused, mis niisuguse olukorran on viinud. Ma ei kahtle põrmugi, et meie vabariigi parteiorganisatsioon on tervikuna tugev organism. Ma ei kahtle põrmugi, et peale ÜK(b)P KK osutatud vigade parandamist võime koos kogu meie parteiga viia meie rahva edasi kommunistliku ühiskonna kiireima ülesehitamise poole. Selles olen ma täiesti kindel.

Juhataja sm KUUSIK:

Sõna on EK(b)P revisjonikomisjoni liikmel, Virumaa täitevkomitee esimehel sm SUIJAL¹⁰.

Sm SUIJA:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus on õige ja õigeaegne. Ma tahan oma sõnavõttu alustada sm Karotamme eilsest selgitusest. Sm Karotamm tunnistas oma jämedaid poliitilisi vigu ja ütles: "Ma parandan need vead." Sm Karotamm püüdis mitmest küsimusest mööda minna ning mitte öelda seda, mida ta oleks ütlen pidanud, sealhulgas Kruusi, Andreseni ja mitme teise kohta. Mida ta ütles? "Kui nad juba on parteisse võetud, siis nad peavad töötama ja hakkavad töötama, mida siin kahelda?" Kuid kas partei ajalugu ei ole meile õpetanud, et olid olemas silmakirjatsejad ja on ka praegu. Ning Kruus ja Andresen osutusidki suurteks natsionalistideks ja selgub, et sm Karotamm on nendega ühest killast. Kui see nii poleks, siis oleks ta neid paljastanud — fakte selleks on küllalt, sellest rääkisid kommunistid ja altpoolt tulevad signaalid,

¹⁰SUIJA, Ivan (1904–1969). Sündis Pihkva kubermangus Matšalõ-Kuninskis. KP liige 1930. Aastail 1931–1942 partei- ja nõukogude tööl Leningradi oblastis, 1942–1943 l. eesti laskurpolgu reservis Sverdlovski oblastis, 1943–1944 samas partorg ja 1944–1945 klubiülem. 1945–1946 oli 118. eesti laskurdiviisi suurtükibrigaadi partorg, 1946–1947 Harjumaa TSN TK finantsosakonna juhataja, 1947–1950 Virumaa TSN TK esimees, 1950–1951 Üleliidulise Kolhooside Nõukogu esimehe asetäitja ENSVs, 1951–1952 metsatööstuse ministri asetäitja, 1952–1953 Pärnu oblasti RSN TK esimehe asetäitja, 1953–1955 ja 1955–1957 Tapa rajooni, 1957–1959 Kiviõli rajooni, 1959–1960 Jõhvi rajooni TK esimees. 1955 viibis NLKP KK Kõrgema Parteikooli 1-aastaselt kursusel ja 1960–1962 oli riikliku kokkuostu peainspektor Kohtla-Järvel.

aga miskipärast kardeti. Las nüüd sm Karotamm ütleb, missugune natsionalist missugusel pleenumil päevavalgele toodi ja näidati, kes ta sihuke on, et teda oleks siis ajakirjanduses nagu kord ja kohus karmilt nüpeldatud meie vabariigi parteiorganisatsiooni mobiliseerimiseks. Aga seda ei tehtud, küsimusest mindi mööda ja tasahilju viidi see inimene teisale, et ta suure löögi alla ei satuks.

Seltsimehed! Kas siis polnud signaale EK(b)P V kongressist alates? Oli kriitikat, võib-olla tuleb öelda, et see oli nüri ja ebapiisav, kuid kriitika oli. Delegaadid rääkisid, et MN kaitseb kulakuid. Ka mina rääkisin sellest. Nüüd tahan ma seal öeldut vana ja uue materjali põhjal täiendada. Ma rääkisin siis, et Viru maakonnas — nüüd on see Jõhvi maakond — elab kulak Teetlaus, kelle väimees Vaarandi töötab MN esimehe asetäitjana. Rääkisin, et Teetlausi tütar on targem kui Vaarandi, ta oskas viimase ära võluda ja võrku püüda ning temale mehele minna. Algul ma arvasin, et sm-d Karotamm ja Veimer ütlevad: “Kuule, Vaarandi, sa oled võrku sattunud. Jäta nüüd see kulakuplika — meil on olemas häid nõukogude tütarlapsi, võid endale hea pruudi leida.”

Aga mis te arvate, paljastamise asemel asusid Veimer ja Karotamm hoopis kulakut kaitsma. Ma lootsin, et peale kongressi kontrollitakse nagu kord ja kohus, veendutakse, et see on kulak, ja jäetakse kulakute nimekirja. Ei, kukkus välja hoopis vastupidi: pärast MN kongressi [Nii on tekstis. *Toim.*] tõmbasid nad ta kulakute nimekirjast maha. No hea küll, kui tõmbasid, siis pole midagi teha.

Miks ma seda räägin? Sellepärast, et see oli otsene kulakute kaitsmine. Kas siis sm Karotamm seda ei teadnud? Muidugi teadis. Kas ta siis ei mäleta, et kui ma temalt küsisin, mida selle Teetlausiga teha, ta on ju suur kulak, siis ütles Karotamm: “Mitte puutuda!” Noh, kui “mitte puutuda”, siis pole midagi teha. Mida see Teetlaus endast kujutas? Tal oli kuni 40 sulast, töötas üles raielanke ja müüs siis metsa maha. Oma tunnistustes ta kinnitas, et tal oli tööpoolest kuni 40 sulast metsatöölde jne. Vähe sellest, kulak Teetlaus seletas, et tema poeg asub Inglise okupatsioonitsoonis. On justkui suur kulak, tõeline kulak, koguni ütles maakonna kulakute komisjonis: “Mida te minust tahate, ma pole teile kaevanud?” Maakonnas jäeti ta lõpuks kulakute nimekirja, kuid MN vabastas sealt.

Edasi lubage esitada veel mõned faktid, võib-olla isegi originaalid.

Ma arvasin, et pärast kongressi asjad lahenevad, aga kõik läks vanaviisi edasi. Ma sain säärase kirja: “MN esimehe asetäitja Boitsov. Seoses Lüganuse vallas (nii- ja niisuguse) majapidamise likvideerimisega palun vormistada luba tema tütre ja naise tööleasumiseks ja elamiseks ENSV tööstuskooperatsiooni Uhtna vabrikus.”

Järgmine fakt. Üks kulak saatis 19. veebruaril kirja MNI ning sm Boitsov kirjutab: "Seltsimees Suija. Seoses kodanik Rosenbergi talu likvideerimisega ja tema enese astumisega artelli tuleb ta metsatöödelt vabastada. Boitsov." (Naer.) Võin näidata originaali.

Edasi. Seltsimehed, ma arvasin, et siiski jõuab lõpp kätte ja kulakutega saavad asjad selgeks, ent ma toon siiski kõige värskema fakti — 23. veebruarist 1950.

Põllumajandusministri asetäitja sm Jürisson andis käskkirja komisjoni loomiseks töutäkkude ja -märade väljavalimiseks. Selle komisjoni liikmeks määrati üks tähtis kulak, vabariigis kõigile tuntud Tauling, kes põgenes väljasaatmise ajal minema. Ja toosama Tauling määratakse tõuhobuste väljapraakijaks. Seejuures ei teadnud mina ega ka partei maakonnakomitee, milleks seda kõike vaja on, aga Tauling teadis, et hobused lähevad Hiinasse. Kui maakonna täitevkomitee põllumajandusosakonna juhataja sellest kuulda sai, ütles ta otse: "Kulak tuli meile jälle tagasi." Me ajasime ta välja, panime autosse ja saatsime minema, kuid millegipärast kardeti siin teda istuma panna. Ta lasti lahti ja ma ei tea, milles asi on.

Säherdused lood sünnivad meil. Tekib küsimus, et millised olid meie maakonnas raskused, kui kulakuid nõnda hellitati?

Seltsimehed. Ma pole mingit poliitkooli lõpetanud, partei õpetas mind 20 aastat, kuid ma tahan tuua säärase näite kulakute tuvastamise kohta. 1947. aastal hakkasime koostama maakonnas elavate kulakute nimekirja. Me tegime kindlaks 700 majapidamist, kuid meile teatati MNst: vale, liiga palju; alustage uuesti, vaadake üle. Algas kaartide segamine, hakati maha tõmbama, ühesõnaga asuti uuesti tööle. Koostati uus kulakute nimekiri, ent ma tahaksin öelda, mida EK(b)P KK büroo otsustas suurmiljonäride, -kaupmeeste, -vabrikantide küsimuses: nad elavad ju siin, nad on kõigi silma all, need inimesed — nagu nad ise räägivad — olevat lojaalsed ja kuhugi neid ei panda, kõik nad töötavad siin. Sm Karotamm teadis seda väga hästi, kuid midagi ette ei võtnud. Ma ütlesin, et sm Karotamm on irdunud kommunistidest, ei kuulanud kriitikat ega signaale, peitis end suure luku taha ja oli külastajatele kättesaamatu. Ma töötasin kaks aastat maakonna TKs. Kogu selle aja jooksul ei tulnud mul temaga kordagi kõnelda peale ühe korra, kui ta telefonitsi küsis möödaminnes külvi kohta. Kevadise külvikampaania ajal sõitis sm Karotamm maakonda, kuid läks sealt läbi kui välk, ei astunud sisse maakonna TKsse ega parteikomiteesse. Samuti sõitis sm Veimer täitevkomiteest mööda, ei vestelnud meiega, ei pidanud vajalikuks meiega rääkida.

Edasi. Seltsimehed, ma pean nõrritavaks fakti, mille tunnistajaks ma ise olin. Pärnu maakonnakomitee II sekretärina töötas sm Verjajev. Kui ma ei eksi, siis teda ei valitud tagasi. Seepärast sõitis ta EK(b)P KKsse sm Karotamme jutule, kuid sm Karotamm keeldus kategooriliselt teda vastu võtmast. Miks? Missugune on siis kommunisti seisukord, kes on 2 aastat maakonnas töötanud. Ma pean seda bürokratismiks, lihtsalt Juhimängimiseks. Sm Karotamm, lihtsam oleks olnud Sergei Kirovi jutule pääseda (ma töötasin Leningradi oblastis 1930. aastal), kui sm Karotamme juurde.

Edasi, seltsimehed, kriitikast ja enesekriitikast. Nagu sm Karotamm rääkis, on vaja kritiseerida. Tuleb välja, et vormiliselt seda justkui tehti, kuid sisuliselt polnud teravat kriitikat ega ka enesekriitikat. Ja mitte keegi ei suunanud, sest kardeti teravat kriitikat ja enesekriitikat. Seda, et kedagi puudutataks, ei soovinud sm Karotamm. See oli suur viga, see oli koletu viga. Ja just seetõttu ongi sm Karotamm teinud nii palju suuri ja jämedaid poliitilisi vigu.

Siis veel näide kolhoosnike edutamisest juhtivale ja majandustööle. Siin oli huvitav sirm ees. Kuidas sai tööline kodanlikul ajal saada kõrgema või keskhariduse? Ja pärast sõda 4 aastaga, kui tal enne seda oli haridust 3 klassi, kuidas sai ta saada kõrgema hariduse? Ei, öeldakse KKs, nõutakse kõrgemat või keskharidust. Aga kust seda võtta? Vaja oleks õppida, aga edutatud kolhoosnikele ja stahhanovlastele pole organisatsioonid kesk- või kõrghariduse saamist. Selline haridus on aga vajalik edutamiseks juhtivale majandus- või nõukogude tööle. Mida teha? Me edutasime MTJ direktoriks 5–6-klassilise haridusega, aga meile öeldakse, et ei tohi, et peab olema kesk- või kõrgem haridus. Ma ei pea seda õigeaks, sest meie vabariik on veel noor, meie töölised ja kolhoosnikud pole jõudnud veel kõrgemat või keskharidust omandada. Seepärast tuleb õpetada ausaid andunud töölisi, kes on ennast tootmises näidanud. On vaja õpetada ja julgemalt edutada ning asjad lähevad palju paremini. Nad toovad rohkem kasu kui Kruus ja kümned temataolised, kes pole mingit abi osutanud. Teaduste Akadeemia on kulutanud miljoneid rublasid, aga mingit abi neilt kolhoosidele pole olnud. Võin tuua veel näite seoses külvikordade sisseseadmisega ja põllukultuuride paigutamisega. Meie agronoomid ja meie spetsialistid on noored, neil pole kogemusi, nad olid valmis esimesi kolhoose abistama ja ütlesid, et näidake meile, jagage TA kogemusi. Ja just selle abi jaoks kulutabki riik raha ENSV TA peale. Mis kasu on TAst? Meie TA peab teenima nõukogude rahvast, et teda abistada. TA ei ole mitte selleks olemas, et palka saada ja hästi elada. Ja seda nimetatakse Teaduste Akadeemiaks!

Seltsimehed, ma arvan, et eelkõnelnud rääkisid õigesti. Ma mäletan, et ka sm Karotamm rääkis EK(b)P V kongressil: "Kriitika on õige, ma võtan kasutusele kõik vahendid selleks, et tehtud vigu parandada." Aga me ei näe seda vigade parandamist pärast kommunistliku partei V kongressi. Ma arvan, et sm Karotamm ei taga ka edaspidi vabariigi parteiorganisatsiooni juhtimist. Ta on mitmel korral lubanud, kuid kõik need lubadused ongi ainult lubadusteks jäänud.

Meie parteiorganisatsioon on kohustatud tegema ja ta ka teeb kõik selleks, et parandada kõik vead, mida ta on teinud sm Karotamme juhtimisel.

Juhataja sm KUUSIK:

Sõna on sm KÄBINIL — EK(b)P KK sekretäril.

Sm KÄBIN:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus kujutab endast tõsist süüdistust EK(b)P KK juhtkonnale, aga eelkõige siiski sm Karotammele, sest see puudutab EK(b)P KK poliitilist joont tema töö põhiküsimustes vabariigis. Kas saab vaielda nende faktide vastu, mis on ära toodud ÜK(b)P KK orgbüroo otsuses ja ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko ettekandes? Muidugi ei saa. Veelgi hullem, neid fakte võib juurde tuua lausa lõputu hulga, kuid see asja ei muuda. Ja järeldus saab olla vaid üks. Ning kui raske juhtkonnal ka seda tunnistada ei oleks, on järeldus vaid üks — paheliselt on kaasa aidatud meie vabariigis mittebolševistlikule liinile, objektiivselt on kaasa aidatud kodanlike natsionalistide ja kulakute tegevusele.

Üldiste ja enneolematute sotsialismi ehitamise edusammude foonil, mida meie vabariigi parteiorganisatsioon on saavutanud, on meil palju vigu ja puudusi mis tahes töövaldkonnas. Ja asi pole mitte selles, et on vead ja puudused, sest olukord, milles me vabariigis töötame ja areneame, on kõige julmem klassivõitlus, milles võivad esineda üksikud puudused, sest vaenlane annab löögi kord ühes, kord teises kohas. Kodanlike natsionaliste jääb vähemaks, nende tegevus piiratumaks; me oleme valvsamad ja reageerime teravamalt vaenulikele ilmingutele.

Asi on hoopis selles, et meie töös ei jätku just seda, mida nimetatakse puudustele adekvaatseks reageerimiseks, ei püstitata küllaldase teravusega küsimusi võitlusest nende puudustega ja nende puuduste konkreetsete kandjatega ning nendega, kes vigu teevad. Et on palju vaenulikke ilminguid kultuuri, teaduse ja kunsti vallas, siis mina, kes ma olen töötanud juba poolteist aastat EK(b)P KK sekretärina ning just seda tööharu juhtinud, kannan tingimata vastutust selle eest, et neid puudusi on küllalt palju ning ma pean tegema ÜK(b)P KK otsusest õige järelduse. Me

peame õigesti vastu võtma selle kriitika, mis siin pleenumil esimeste sõnavõtude järgi otsustades õigesti ja teravalt areneb. Tuleb analüüsida olukorda, mis need puudused on sünnitanud, ja tuleb võtta õige suund selleks, et neid puudusi vältida. See, et meil on teaduses seisak, et meie kõrgkoolides, koolides ja tehnikumides on sagedased kodanliku natsionalismi ilmingud, et meie kirjastustes puudub kord — sellel kõigel on üks algpõhjus, mis seisneb selles, et meie asutuste kaader on väga risustunud, ja seda eelkõige ideoloogiavallas. See risustatus pole tekkinud mitte viimasel ajal, vaid tal on oma pikk ajalugu. Ja selles ajaloos selgusele jõudmata ei saa parteiorganisatsiooni õigesti orienteerida selleks, et tolle risustatusega võidelda ja kaadrit õigesti paigutada.

1940. aastal, kui meie parteiorganisatsiooni võeti vastu kodanlikest parteidest (menševike ja esseeride seast) välja astunud isikuid eesotsas nende juhtide Andreseni ja Kruusiga, siis neid üksnes ei võetud vastu meie parteisse, vaid neile juhtidele, neile kodanlike parteide aktiivsetele tegelastele usaldati juhtivad kohad vabariigis ning eriti just ideoloogilises töös. Nii oli Andresen 1940. aastal hariduse rahvakomissar, Kruus oli rektor Tartu Ülikoolis, põhilises teadus- ja samal ajal ka kõrgemas õppeasutuses; Semper tegutses Kirjanike Liidu juhatuses ja Kunstide Valitsuses ning terve hulk teisi isikuid — Jõeäär, Lüüs — olid tegevad samuti küllaltki tähtsates tööloikudes. Seejuures rikuti meie parteiorganisatsioonis väga tähtsat parteilist printsipi valvsusest nende inimeste suhtes, kellel on kasvõi minevikuski olnud vigu, sisuliselt nõukogudevastast tegevust. Valvsuse edendamise asemel valitses meie parteiorganisatsioonis kuni viimase ajani nende inimeste põhimõttelageda usaldamise, heasüdamlikkuse ja kontrollimatuse õhkkond, neid kaitsiti paljastamise eest olukorda õigesti mõistvate kommunistide poolt.

Tuleb aru saada, et niisugused "juhtijad" nagu Andresen, Kruus ja nendetaolised valisid enda aparati, oma asutustesse endasuguseid inimesi. Niisugune kaadrite paigutus, mis oli paika pandud juba 1941. aastal, elas üle sõja. Andreseni ja Kruusi valitud kaader säilis sõja ajal kõige paremini.

Kultuuri, kunsti ja teaduse vallas püüdsid Andresen ja Kruus igati kindlustada kodanlike natsionalistide positsioone, kasutades seejuures juhtkonna muretust ja tohutut usaldust, selle juhtkonna oma, mis kaitses end deklaratsioonidega võitlusest kodanliku natsionalismiga, kuid kunagi ei näidanud, kes siis on need kodanlikud natsionalistid.

Seda positsiooni kultuuri, kunsti ja teaduse vallas kinnistati paadunud natsionalistidele mitmesuguste aunimetuste ja tiitlite andmisega. Seda tehti nende kaitsmiseks paljastamise eest. 1943. aastal anti teenelise kultuuritegelase aunimetus kunstnik Adamson-Ericule, suurmajaoma-

niku pojale, dekadenditsevale formalistile ja natsionalistile. Nüüd on ta paljastatud nende kunstnike poolt, kes tema tõelist palet mõistsid.

1943. a anti Kruusile, kes pole nõukogude võimu perioodil mitte ühtki teaduslikku rida kirjutanud, teenelise teadlase aunimetus.

1945. aastal, kui ENSV oli äsja vabanenud Saksa okupantidest, anti rahvakirjaniku aunimetus Tuglasele — eesti sümbolistide peamehele, kirjanik-dekadendile, kes kogu oma elu jooksul pole kirjutanud midagi rahva jaoks ja kes üldse mitte midagi pole kirjutanud nõukogude võimu ajal, kes elas okupatsiooni ajal okupeeritud territooriumil ning ajas kogu oma elu jooksul kodanlik-natsionalistlikku poliitikat.

1945. a anti pärast ENSV vabastamist teenelise kultuuritegelase aunimetus Starkopfile ja Vabbele — okupeeritud territooriumil töötanud kunstnikele-formalistidele, natsionalistidele ja apoliitilisuse propagandistidele.

1945. a sai teenelise õpetaja nimetuse Käis nähtavasti oma pedagoogiliste harjutuste eest.

1945. a anti fašistliku partei "Isamaaliit" liikmele Hein Vergole teenelise õpetaja nimetuse.

Linkberg, endine Tartu linnapea*, suurmajaomanik, sai teenelise arsti nimetuse.

Justkui väljakutsena kodanlike natsionalistide poolt sai teeneliseks kultuuritegelaseks "Metsavendade hümn" autor Vettik, samuti Päts, Saksa okupatsiooni ajal välja antud nõukogudevastaste laulikute toimetaja.

See kõik tõi kaasa nõukodude kultuuri arengu takerdumise. See pidurdas pikka aega uue nõukogude kultuuri arengut.

Näiteks Tuglast peeti vaieldamatuks tooniandjaks kirjanduses ja see, kes proovis teda ümber lükata, sai vastu näppe.

Adamson-Ericut peeti tooniandjaks kujutavas kunstis.

Käis on siiani tooniandja rahvahariduse alal. Kas pole nii, sm Raud?

Vettik, Karindi ja Päts moodustasid omamoodi "võimsa rühma" heliloojate seas.

Üritage vaid neid kritiseerida, siis tuletatakse kõigile kohe meelde, et mida te teete, te astute välja autoriteetide vastu, nende vastu, kellele nõukogude võim on andnud kõrged aunimetused! Aga kes tekitas niisuguse olukorra? Andresen! Kes pani ette? Muidugi samuti tema, MN esi-

---

*Professor Artur Linkberg pole küll kunagi olnud Tartu linnapea. Küllap ajas Käbinile kõne kirjutaja ta segamini dr Robert Sinkaga, kes oli linnapea aastail 1939–1940 ja 1941, et ühed arstid puha. *Toim.*

mehe asetäitja kultuuriküsimustes. Kes teda ergutas? Sm-d Karotamm ja Päll, kes küll teadsid seda, kuid midagi vastu ei öelnud.

Ma olin aastail 1945–1946 KK propagandaosakonna juhataja, kuid ma ei mäleta ainsatki juhtumit, et need aunimetuste andmise küsimused oleksid käinud propagandaosakonna kaudu — alati mindi otsustamisel sealt mööda. On ilmselge, et kui natsionalistide positsioonid said nii pikka aega tugevned, tuleb parteiorganisatsioonil nüüd neist vaenulikest elementidest vabaneda ja olukorda tervendada. Tuleb vabaneda kodanlikest natsionalistidest ning tegelda õige kaadrite valiku ja paigutusega. Ka aastail 1948–1949 õnnestus meil selles asjas üht-teist ära teha. Nii näiteks vabastasime ametist Polütehnilise Instituudi endise direktori ja panime sinna kommunist Mahla, Rakendus kunsti Instituudi direktoriks panime Adamson-Ericu asemele vanima nõukogude kunstniku sm Lehe. Kirjanike Liidu sekretäriks edutasime “Omakaitses” olnud Viidingu asemele algaja kirjaniku, endise töölise ja vabariikliku parteikooli lõpetanud sm Mälgu. Lõpuks vabastasime Semperi Kirjanike Liidu esimehe kohustustest ning nüüd on asunud tema kohale Stalini preemia laureaat, kirjanik sm Jakobson. Mõningal määral tugevdasime ka Kunstide Valitsust ja oli veel teisigi ettevõtmisi. See tõi kaasa mõninga paranemise töös. Ma ütlen “mõninga” sellepärast, et juured on liiga sügaval. 1948. a sügisel paljastas kõrgkoolide ja loominguliste liitude avalikkus niisuguse tegelase, nagu seda on raadiotehase RET endine omanik Wõrk. Ta propageeris üliõpilaste seas lõmitamist kapitalistliku tehnika ees ning laimas igati nõukogude tehnikat ja tööstust. Saime lahti Oengost, kes sokutas baptiste üliõpilaste hulka. Saime lahti kodanlikust natsionalistist Kalmetist, kes propageeris Teatriinstituudis kodanlikku natsionalismi ja kõlvatust.

Seda tegid Tartu ja Tallinna avalikkus, inimesed ja intelligents, kes hakkasid aru saama, milles on nende häda ja puudused ning kes segab nende tööd. Seda tegid parteiorganisatsioonid. Selles suunas töötas KK propaganda- ja agitatsiooniosakond, kuid ma pean siinjuures ütlema, et need teod ilmselt ei meeldinud mõningatele sm-tele ning neid üritusi ei toetatud.

Paljastatud ja Polütehnilisest Instituudist minema aetud Oengo leidis varjupaiga TAs ja hoopis nüüd, et selle looga ta ainult võitis, palk on suurem ja tööd vähem; tööd õieti polegi, kuid kaitsjaid on rohkem ja nad on ka kindlamad. Need on Kruus ja tema kaudu sm Karotamm. Oengo on pärast seda ülbeks läinud.

Kulakute väljasaatmise operatsiooni ajal levitas ta baptistide seksti liikmete seas kontrevolutsioonilist brošüüri “Siberi ekspress”, mis omal ajal anti eesti keeles välja Rootsist. Olles saanud niisugused andmed

ühelt komnoorelt, kirjutas partei Tallinna linnakomitee sekretär sm Helm ettekande sm Karotammele. Juurde oli lisatud ka see brošüür. Ettekande koopia saadeti mulle. Sm Karotamm kirjutas sellele ettekandele raevuka resolutsiooni, mis täielikult reetis tema ärritatust selles küsimuses ning näitas, et ta ei poolda Oengo suhtes tarvitusele võetud meetmeid. Resolutsioon kõlas nii: "Oengo tuleb lõpuks rahule jätta!"

(Sm Lentsman kohalt: "Oli kirjutatud: "Jätke lõpuks Oengo rahule." Seega tugevamalt.")

Tuleb välja, et ei tohtinud puudutada Oengot enne ega ka nüüd. Aga võib-olla te ei lugenud seda, ehkki oleks pidanud lugema, kui signaali saadab partei linnakomitee sekretär? Sellest resolutsioonist hoolimata saatsin ma materjali Oengo kohta MGBle ja praegu on Oengo arreteeritud, ent sm Karotamm rääkis oma kõnes, et me pole püstitanud küsimust võitlusest religiooniga.

Sm Karotamm, teie ju seisite usumeeste poolel ja kaitsesite neid, ja mitte üksnes usumehi, vaid kontrrevolutsioonilist elementi.

Kuid selleks, et kurja hävitada, peab välja kiskuma selle peamise juure. Antud juhul on ideoloogilises töös kurja juureks Andresen. Parteiorganisatsiooni enamusele on see piisavalt selge.

Kasutades oma autoriteetset ametiseisundit ning sm-te Karotamme ja Pälli toetust, vastandas ta end EK(b)P KKle. See on kindlaks tehtud. Ta vastandas end ideoloogiaküsimustes ÜK(b)P KK joonele, ta ajas pikka aega karistamatult oma kodanlik-natsionalistlikku joont. Andresen on paljastatud niihästi parteisse kuuluvate kui ka ausate parteitute kirjanike, kunstnike ja näitlejate poolt KK propagandaosakonna osalusel. Ent kuni teda paljastati — ja see kestis tükk aega —, takistas sm Karotamm seda igati. Mulle öeldi kord sm Karotamme kabinetis sm Pälli juuresolekul, et ma viivat läbi valet joont, kui toetan Andreseni paljastamist, sest Andresen olevat meiega, s.t kommunistidega, koos juba 1936. aastast peale. Aga seda, kust Laosson välja ilmus, olevat vaja kontrollida ja ta paljastada. Juba siis ütlesin ma sm Karotammele, et kui Laosson ongi vigu teinud, siis nüüd on ta õigel teel. Ja peale selle saab seda pidada kriitika mahasurumiseks. Pärast seda pöördusite te toetuse saamiseks ÜK(b)P KKsse. Seega te teadsite, et Laossoni küsimus on ette nähtud enesekriitika lämmatamiseks ja te võtsite ta [Andreseni. *Toim.*] oma kaitse alla. Te võtsite enda peale suure vastutuse, te viisite täiesti teadlikult ellu valet, vaenulikku joont. Ja nüüd osutab ÜK(b)P KK täiesti õigesti, et see oli jämedaim enesekriitika lämmatamine, et see oli esinemine Andreseni kaitseks.

Andreseni küsimust oleks meie parteiorganisatsioon pidanud kasutama kodanlikku intelligentsi põhimõttelise suhtumise küsimuse ülesvõt-

miseks, selleks, et neist lahti rebida end muutnud osa ja paljastada neid, kes ei ole suutelised muutuma. Kahjuks ei tulnud sellest midagi välja, sest parteiorganisatsiooni ei ole seni informeeritud, kuidas on lood Andreseniga. Andreseni küsimust pidurdasid ja venitasid eelkõige sm Karotamm ja sm Päll, kes püüdsid pehmenada lööki kodanlik-natsionalistliku ideoloogia pihta. Seetõttu tundus mõnele sm-le, kes Andreseni paljastamises osales, et nad on Andresenit kritiseerides eksinud ja neid endid võib oodata samasugune saatus nagu Laossoni. Niisugune hoiak tuli ilmsiks siis, kui sm Päll teatas ühel Tallinna intelligentsi koosolekul, et kosmopoliitide paljastamise käigus on tehtud vigu ja pärast seda anti hoop Laossonile. Ja nüüd, kui 8 kuud on KKs käinud äge võitlus Andreseni küsimuse pärast, nüüd püüab sm Karotamm õigustada oma viga Andreseni toetamisel, kuid see ei lähe tal ilmselt korda. Ta ütles end olevat arvanud, et parteisse astumise hetkest kustutatakse nende inimese vead. Veel arvanud ta, et Andresenit ja teisi kritiseeritakse nende minevikuvigade pärast. Need on viimaseni kõlbmatud selgitused, mis mitte midagi ei selgita. Ei arutatud ju kirjanike, kunstnike ja näitlejate parteikoosolekul ega paljudel teistel koosolekutel Andreseni varasemat tegevust, vaid tema vaenulikke tegusid olevikus. Sm Karotamm oli võimalus minna neile koosolekutele ja seda kuulata, kuid ta ei läinud sinna. Lõpuks kirjutati kõigist neist koosolekutest ka kõigis ajalehtedes, kuid sm Karotamm nähtavasti seda ei lugenud. Seda halvem talle. Peale selle saatsin ma teile, sm Karotamm, põhjaliku aruande kriitikast Andreseni aadressil koos otse karjuvate faktidega tema sooritatud kuritegudest, sest ajalehtedes neist alati ei kirjutatud, aga minu üksikasjalikus aruandes olid need sees. Kuidas sai siis sm Karotamm pärast kõike seda rääkida oma arvamusest, et leierdatakse Andreseni minevikuvigu? Mitte minevikuvigadest ei räägitud, vaid räägiti sellest, mida Andresen teeb praegu, ja seostati seda tema minevikuga ning tõestati, et ta pole relvi maha pannud. Võib-olla ei jõudnud see teie teadvusse, kui te seda materjali lugesite. Ent lõpuks võeti vastu üks KK otsus, mis Andreseni tegevust õigesti kvalifitseeris. Ehk te räägiksite pleenumile, kuidas te takistasite selle otsuse vastuvõtmist ja milliseid resolutsioone te kirjutasite büroole arutamisele antavatele projektidele? Lõpuks võeti 29. oktoobril 1949 vastu otsus Andreseni parteist väljaviskamise kohta. Kas tõesti arvasite te ka pärast seda, sm Karotamm, et asi puudutab Andreseni vanu vigu? Te kirjutasite ju ise alla büroo otsusele, kus formuleeriti hoopis muud. Aga miks te, sm Karotamm, püüdsite ka pärast seda Andresenit kaitsta? Faktid on järgmised: ma lugesin 1949. a 29. oktoobri otsust Andreseni parteist väljaviskamise kohta. Bürool ma polnud. (See oli oktoobris ja ma olin delegatsiooniga Moldaavias.) Bürool oli parteikolleegiumi ettepanek. Stenogrammi

järgi otsustades võeti see otsus bürool muudatusteta vastu. Kuid pärast büroo istungit tõmbas sm Karotamm sellest otsusest maha terve lõigu, millel oli Andreseni jaoks oluline tähendus. See lõik kõlab järgmiselt: "Töötades MN esimehe asetäitjana viis Andresen kontrrevolutsioonilisi elemente kaitstes ellu joont, mis soodustas kodanlike natsionalistide tegevust. Selle eest oli N. Andresen 1945. aastal võetud parteilisele vastutusele, kuid oma käitumisjoont ta ei muutnud."

Pärast seda, kui büroo on otsuse vastu võtnud, võib teha vaid redaktsioonilisi parandusi, kuid see pole redaktsiooniline parandus. Säärase koha mahatõmbamine on sisuliselt KK otsuse poliitilise sisu kohitsemine. See pole toimetaja parandus, vaid püüe Andresenit kaitsta.

Teine fakt. Igale pioneerile on selge, et bandiitide varjamise eest oma korteris (just seda Andresen tegigi) on ette nähtud trellide taha minek, aga sm-d Karotamm ja Päll soovitasid pärast Andreseni parteist väljaviskamist, et sm-d Kure ja Raud paneksid ta õppejõuks Tallinna Õpetajate Instituuti. Kui sm Kure sellest järsult keeldus, siis tehti sm Rauale ettepanek, et Andresen määrataks keskkooli kirjanduse õppejõuks, s.t saadetaks kits kapsaaeda. Sm Raud andiski käskkirja määramise kohta. Selles küsimuses osutusid sm Rauast tunduvalt printsipiaalsemaks linna haridusosakonna juhataja sm Tohver ja Tallinna parteikomitee sekretär sm Helm. Nad vaidlustasid selle käskkirja ja kirjutasid KKsse ettekande. Ma olin kategooriliselt vastu ja ütlesin seda ka sm Rauale. Sm Raud helistas mulle mõne aja pärast ja ütles: "Ma peatasin käskkirja toimimise, kuid ei tühistanud seda, sest sm Karotamm on teisel seisukohal."

Ma ei tea, kui kaua kestab veel seesugune olukord, kui sm Karotamm ei saa aru, et ei räägita mitte ainult Andreseni vanadest vigadest. Säärane jukerdamine Andreseniga oli 1950. a jaanuaris, seega alles hiljuti, tegelikult juba siis, kui sm-d ÜK(b)P KKst olid siin asja uurimas.

Sedamoodi on muidugi väga raske selgitada seletamatut. Ma võin teha vaid ühe järelduse. Andresen, sm Karotamm, rebiti teie küljest lahti kui teie enda veritsev ihu. Aga teie räägite veel, et ei saanud aru, milles asi on.

Oma sõnavõtus ütles sm Karotamm, et lood meie kõrgkoolides on kehvad, et me oleme arutanud bürool ainult Tartu Ülikooli tööd ja teisi kõrgkooli pole arutanud. Asi ei ole mitte ainult selles, et me vähe otsuseid teeme, asi on hoopis selles, et me pole organiseerinud nende otsuste õiget täitmist ning mõned juhtivad töötajad andsid nende Tartu Ülikooli kohta käivate otsuste seisukohalt vääri juhtnööre, mis käisid nendele otsustele vastu.

Vaatame näiteks niisugust fakti: kuni käesoleva ajani on kõrgkoolides inimesi, keda võeti sinna Saksa okupatsiooni ajal. Niisuguseid inimesi

võeti ka peale sõda ilma valikuta, mistõttu seal õpib arvestatav hulk klas-sivõõraid inimesi. Piisab, kui öelda, et kulakute väljasaatmine puudutas sadu üliõpilasi. Osa neist puges operatsiooni läbiviimise ajal varju ega käinud ülikoolis. Hiljem tulid nad tagasi ja osutus, et nad võeti uuesti Tartu Ülikooli vastu.

KK büroo võttis vastu otsuse, kus märgiti seda korralagedust. Selle peale visati 1949. a novembris ja detsembris mõni neist Tartu Ülikoolist välja, kuid jäi arusaamatuks, kes andis korralduse neid väljasaatmise eest peitu läinud inimesi tagasi võtta. See jäi tükiks ajaks saladuseks.

Ent veebruaris, kui sm Karotamm oli haige, tuli tema nimele avaldus, mis aga sattus minu kätte. See avaldus oli Tartu ülikoolist välja visatud üliõpilaselt Philipsilt, kes märtsis ülikoolis ei käinud ja hiljem ennistati, kuid detsembris visati uuesti välja. Ja ta palus oma kirjas sm Karotammelt, et teda uuesti ennistataks. Ta kirjutas: "Mul soovitati õppimist jätkata. Niisuguse järelduse tegin ma ka Teie esinemisest Tartu Ülikoolis 1949. a. aprillis. Olen piiritult tänulik Parteile, Valitsusele ja isiklikult Teile, sest Teie esinemine näitas mulle, et minu vastu on veel usaldust ja ma võin minna kindlalt oma ülesannete täitmise teed." Sm Karotamme esinemine Tartu ülikoolis oli kommunistlikust kasvatuses, sähke teile kommunistlikku kasvatust! Kas tõepoolest oligi nii, nagu avalduses kirjutatud, s.t oma kõnes lubas sm Karotamm väljasaatmisele kuuluvat kulakutel edasi õppida? Mis nimi sellele anda? Kas see on siis büroo otsuse elluviimine, kus on öeldud, et tuleb vabastada kõrgemad õppeasutused kulaklikest elementidest ja mitte anda neile võimalust õppida nõukogude õppeasutustes?

Paar sõna kriitikast ja selle olukorrast. Et kriitikat teha, tuleb selleks luua soodsad tingimused. Ei tohi kiusata taga kritiseerijaid ja neid, kes tõtt otse näkku ütlevad, ei tohi kujutada ennast kõikvõimsana, tuleb olla kättesaadav igäihele, tuleb kuulata lihtsate, endaga võrreldes väikeste inimeste häält, mitte taluda pugejaid, vaid nad halastamatult välja juurida ning mitte end nendega ümbritseda. Kui selle kandi pealt sm Karotammest rääkida, siis tuleb öelda, et meil sm Karotamme ei kritiseeritud üldse või siis kritiseeriti väga vähe. Kriitika mahasurumisest siin juba räägiti, toodi näiteid kõigevägevama mängimisest, keda ei tohigi kritiseerida.

Võtkem küsimus pugemisest. Mis seal rääkida, meil on pugejaid nagu kirjusid koeri ja lipitsemist kultiveeriti kaua aega. Kuhu oleme jõudnud? Võtame näite *Õhtulehest*. Sm Karotamm loeb tavaliselt kõiki lehti, luges ka seda, see on partei linnakomitee ajaleht. Selle ajalehe 12. märtsi juhtkirjast võime lugeda: "Ülemnõukogu kandidaatide seas me näeme EK(b)P KK I sekretäri sm Nikolai Karotamme, kelle nimega

on seotud kõik väljapaistvad saavutused meie vabariigis.” Kas siis nii kasvatatakse organisatsiooni! Ma arvan, et sm Karotamm oleks pidanud ütleva *Õhtulehe* toimetajale, et nii kirjutada pole just tagasihoidlik, et see on tema kui sekretäri diskrediteerimine kommunistide silmis. Arvan, et just nii oleks pidanud ütleva see, kellest juttu on. Muidu ei saa organisatsiooni kasvatada.

Seltsimehed! Olukord, milles me praegu töötame, on väga keeruline. Kapitalistlike klasside jäänused, endiste parteide liikmed ja kodanlikud natsionalistid teevad kõik selleks, et osutada vastupanu sotsialismi pealetungile.

Nende vaenuliku tegevuse fakte on meil palju. Aga me reageerime nendele puudustele ebapiisavalt ja ei paljasta neid, kes vaenulikke tegusid korda saavad. Väike fakt. Vaevalt jõudis meie nõukogude inimesi rõõmustada KK ja MN määrus hindade alandamisest, meeülenduse saatel möödusid valimised ja nõukogude inimesed hääletasid vaimustusega kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt. Nõukogude inimesed ei uskunud kodanlike natsionalistide keelepeksu, kes rääkisid, et pärast valimisi kõik hinnaalandused tühistatakse, vaid nad uskusid seda, mis oli kirjas ÜK(b)P KK ja MN ajaloolises dokumendis. Ja olge lahked, pärast valimisi kärbiti Tallinna pensionäridel pensione. Kui nad varem said 90 rbl, siis nüüd 30 rubla, kui enne 120, siis nüüd 60. Ma palusin administratiivosakonnal selgitada, milles on asi. Tuli välja, et esimesel pilgul on kõik seaduslik. On olemas niisugune instruksioon, et töötavad pensionärid saavad vähem. Linna sotsiaalkindlustuse osakond nähtavasti otsustas, et kõik pensionärid on pärast valimisi tööle asunud ja väljastas ilma pensionäre hoiatamata vähendatud pensionid, sealhulgas ka 75–80-aastastele vanamammidele. Eidekestele, nagu Mironova, Sidorkina jt, kes läksid valimiste päeval kell 6 hommikul hääletama.

Pärast valimisi said nad kärbitud pensioni ja seisab nüüd see Mironova järjekorras ning räägib: “Miks ma küll nende poolt hääletasin, kui nüüd saan vähem pensioni?” Kes linna sotsiaalkindlustuse osakonda pöördus, sellele öeldi, toogu tõend, et ta ei tööta, siis ennistame. Ja nüüd peab too 85-aastane mammi otsima tõendit, et ta ei tööta. Mulle näib, et selle bürokraatliku triki taga on vaenlase käsi, mis arvestab väga lihtsa tõsiasjaga, nimelt sellega, et kärbitud pensioniga pensionärid kannavad laiali kuulduse: lubati küll, et pensione ei vähendata, aga ikkagi vähendati, mitte ei saa neid nõukogude seadusi uskuda. Pärast on küll võimalik pension taastada, kuid vähe on neid, kes hakkavad rääkima, et näe, taastati. Nii on seadusliku instruksiooni rakendamisega saavutanudki vaenlane oma eesmärgi: nõukogude võimu on teotatud. Kes seda siis tegi? Selle otsuse võttis vastu linna sotsiaalkindlustuse

osakond. Seda juhib vana kommunist ja tööline Kiidelma. Me peame vaatama järele, kes tegelikult Kiidelmale ette ütles, kui ta seda ise välja ei mõelnud, kes ette ütles ja seadust sedaviisi tõlgendas. Ikka veel on meie asutustes teenistujate, raamatupidajate jt seas igasuguseid närukaalu, kes seni, kuni me nendega ei võitle, peavad end väga vabalt üleval ja kasutavad meie nõukogude seadusi meie eneste vastu.

Klassivõitluse olukorras on vaja printsiipiaalset ja täpset parteilist joont, mis lähtub sellest, et selles võitluses me võime toetuda ja peame toetuma tööliklassile ning kolhoositalurahvale kehvikute ja keskmikute seast.

Aga meil toetuti seni intelligentsile ning nende hulgast sotsiaalsõvinistidele. Seepärast ei suutnud me viie aasta jooksul kasvatada tööliste ning kehvik- ja keskmiktalupoegade seast piisavalt intelligentide kaadrit ning soendasime aga vana suppi üles. Justkui kaarte kaardipakis paigutasime Andreseni MNst ÜN Presiidiumi, Semperi Kunstide Valitsusest Kirjanike Liitu, Lüüsi ministrist ministri asetäitjaks jne, kaitstes neid seejuures paljastamise ja parteimasside kättemaksu eest.

Me oleme kohustatud nõukogude võimu poole kaasa tõmbama ja ära kasutama kodanliku intelligentsi ausat osa. Kuid selleks tuleb kaadrit õigesti paigutada. Tuleb tagada nende õige kasutamine ning nende ümberkasvatamine nõudlikkuse ja kontrollimise abil, aga mitte veenmise ja sussutamisega. Juba algusest peale usaldati meil see kasvatustöös kodanlikele natsionalistidele, sotsiaaldemokraatidele, kodanlikule intelligentsile ning muudele jätistele ja praegu lõikame selle kasvatusel vilju. Oleks võinud tunduvat varem olukorras selgusele jõuda, kuid sm Karotamm juhtis valesti ja suunas valele teele ka parteiorganisatsiooni. Parteiorganisatsioon teeb omad järeldused. Teda aitab ÜK(b)P KK otsus. Parteiorganisatsioonid leiavad endas jõudu, et tehtud vigu parandada, ja kui tarvis, siis leiavad ka tee, kuidas organiseerida parteiorganisatsiooni õige juhtimine. (Aplaus.)

Juhataja sm KUUSIK:

Sõna on Virumaa parteikomitee sekretäril, EK(b)P KK liikmel sm AJOL¹¹.

---

¹¹AJO, Heinrich (1906–?). Pärit Võrumaalt Väimela (Aleksandri) vallast, perekond asus 1913. a Peterburi. Öppis 1924–1927 eesti pedagoogilises töölisfakulteedis. Töötas kooliõpetajana mitmel pool Venemaal, KP liige 1940. Virumaa TK esimees 1947–1950, EK(b)P Virumaa komitee sekretär 1947–1950. Määrati 1950 ENSV MN esimehe asetäitjaks.

Sm AJO:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus vigade ja puuduste kohta EK(b)P KK ning isiklikult sm-te Karotamme ja Veimeri töös on tehtud väga õigel ajal ja see toob väga tõsiselt päevalgele need puudujäägid, mis EK(b)P KK töös esinevad. Selle määruse valguses paistavad EK(b)P KK büroo ja selle I sekretär sm Karotamm kulakute, kodanlike natsionalistide ja nende sabarakkude vangidena. Enne mind esinenud sm-d paljastasid seda veelgi enam ja näitasid, et kogu selle aja sm Karotamm polnud mitte ainult kulakute ja kodanlike natsionalistide vang, vaid ka juhtis ja kaitses seda nõukogudevastast jõuku.

Seltsimehed! See kõik oleks võinud olemata olla ning poleks vaja olnud ka niisugust tõsist ÜK(b)P KK otsust EK(b)P KK aadressil, kui meie parteiorganisatsioonis oleks tõeliselt toiminud kriitika ja enesekriitika. Nagu ma mäletan, aitas 1947. aastal ja 1948. a alguses EK(b)P KKd tema töös oluliselt ÜK(b)P KK. Siin töötas grupp seltsimehi, kes mitte ainult ei tundnud huvi selle vastu, kuidas meil asjad lähevad, vaid ka abistas meid ja ütles KK liikmeile ning sm Karotammele ette seda, kuidas töötada ja kuidas mitte. Hiljem, EK(b)P V kongressil oleksid pidanud need sm-d, kes parteid vahetult juhtisid — Karotamm ja Veimer ning teised —, kriitika omaks võtma. Ent selgub, et omaks võtmata ei jäänud see kriitika mitte mõtlematusest, vaid lihtsalt soovist vanaviisi jätkata. Selle kinnituseks on terve hulk fakte. Ma ei taha korrata seda, mida sm-d on juba enne mind rääkinud.

Vaatame, kuidas suhtuti neisse sm-tesse, kes julgesid kritiseerida partei KK tööd, KK sekretäre ja MN töötajaid. Kas mäletate sm Suija teravat sõnavõttu kongressil. Sm Suija esines väga teravalt, õiglaselt ja õigesti. Aga kuidas pärast seda temasse suhtuti? MN ja KK kuluaarides räägiti, et ta on “see kisakõri Virumaalt”. Edasi lükati veel sm Olini ajal korduvalt tagasi sm Suija kandidatuur Moskvasse õppima saatmiseks.

(Hää! kohalt: Kõlbmatuna.)

Kui kõlbmatu ja kursustele saatmiseks vääritu.

Edasi märkis sm Suija oma ettekandes, et kui partei Virumaa komiteed juhtis ainult sm Bolšagin üksi ja mina olin Moskvas, käisid maakonnas sm-d Karotamm ja Veimer, viibisid kolhoosides, kuid ei pidanud vajalikuks sõita partei maakonnakomiteesse ega maakonna täitevkomiteesse. Seltsimehed, ma ei pea seda mitte üksnes ignoreerimiseks, vaid lausa ettekatsetud teoks, et näidata: kui teie meid kritiseerite, siis tehke ise, nagu soovite.

Edasi on ÜK(b)P KK otsuses esile toodud seda, et ei õpitud tundma tootmisesrindlasi ning tulemuseks oli äpardus “Kunda” tehase töölise

Uustalu ÜN saadikuks esitamisega. Selles esitamise loos on süüdi Virumaa partei maakonnakomitee. Süüdi olen ka mina kui I sekretär. Me oleme süüdi selles, et ei ole tänini tundma õppinud neid inimesi, kes töötavad tehases ja on stahhanovlaste nimekirjas. Me oleme süüdi ka selles, et maakonna riikliku julgeoleku organid, kes samuti töötavad meie juhtimise all, ei uuri asju nii üksikasjalikult kui vaja. Ja siin me osutusime poliitiliselt pimedaks. Kuid ma ei saa ainult sellega piirduda. Ma pean rääkima, kuidas esitati saadikukandidaate. Seda tehti telefoni teel. Ma arvan, et kui Ajole juba usaldati maakonna parteikomitee juhtimine, siis oleks võidud teda kutsuda KKsse ja öelda, et on kavatsus valida teie maakonnast kandidaat. Peale selle oleks tulnud ka selles asjas pidada nõu julgeolekuministriga, kuidas seda paremini teha ja uurida. Kuid seda asja aeti telefoni teel, aega anti 24 tundi, siis hakkasid sõitma kullerid. Materjali nõuti lehthaaval ja seda viisid KKsse kullerid. Selle tulemuseks polnud mitte inimese väljavalimine, vaid täielik jama selle valimise ümber ning nii me jäämegi lolliks.

Edasi pean ma peatuma mõne sõnaga nende, ma ütleksin, lurjuste tegudel, kellest siin räägiti. Siin peatuti pikalt Andresenil ja Kruusil, aga ka teistel. Ma tahaksin rääkida sellest, mida tõi kaasa Jõeääre töö Justiitsministeeriumis ja kuidas see toimus. Tema töö Justiitsministeeriumis viis selleni, et kogu selle aja kaitsesid meie kohtud kodanlike natsionalistide huve. Ma ei tea, kuidas on lood teistes maakondades, kuid Virumaal oli suur skandaal rahvakohtu ja juristidega. Kui kusagil jäi süüdlaseks mõni kehviktalupoeg, väänati talle 10–15 aastat; kui aga vormistati kohtuasi mõne kulaku peale, siis see ei läinud läbi või kui läkski, siis sai aasta paranduslikke töid ning kõik. Sm Karotamm teadis seda. Ma tean, et KK pleenumitel on seda küsimust korduvalt üles tõstnud mitte ainult Ajo, vaid ka mitu teist maakonnakomitee sekretäri. Nõupidamistel tõsteti see küsimus üles eelkõige siis, kui kuulati maakonnakomiteede aruandeid põllumajandussaaduste varumise ja metsa ülestöötamise küsimustes. Nendest teravatest asjadest oleks tulnud rääkida. Kuid meie kohtud ei teinud selles asjas mitte kõige vähematki. Seltsimehed, need ilmingud pole juhuslikud.

Sm Karotamm on ENSV ÜN Presiidiumi liige, Päll on KK liige ja Jõeäär ütleski ÜN Presiidiumi koosolekul, et kõik on korras ja normaalne. Kui esitati küsimus, kui palju on teil, sm Jõeäär, juriste, kes on töötanud Saksa okupatsiooni ajal või kodanliku võimu ajal Eestis, siis vastas ta, et neid inimesi on tal üle 25 ja nad on asendamatud.

Kas saab siis olla korda Nõukogude kohtus, kui Justiitsministeeriumis töötavad inimesed, kes on kaitsnud kodanluse huve, Saksa okupantide

huve ning esinevad nüüd nii kaitsjate kui ka süüdistajatena? Loomulikult on meie kohtud moonutanud klassipoliitikat.

Võtame 1949. a lõpu ja 1950. a alguse. Siis räägiti kogu aeg sellest, et prokuratuur ja kohtud peavad võtma kasutusele vahedad abinõud nõukogudevastaste elementide, kulakute ja kodanlike natsionalistide jäanuste vastu. Aga mis te arvate! Olge lahked, 1949. a lõpus püüti Assalu vallas [Nähtavasti Assamalla. *Toim.*] kinni kulak, kes varjas end 4 aastat, ent nüüd jõuab lõpule juba märtsikuu, kuid seda kulakut ei suudeta siiani süüdi mõista, sest ei osata leida sobivat paragrahvi. Räägitakse, et talle ei saa anda üle kahe aasta vanglakaristust.

Seltsimehed, asi pole mitte ainult selles, see kohtupraktika viib sinnani, et kui lahendatakse tööraha küsimust, osutub alati esimeseks endine ekspluataator, spekulant või kaupmees ning süüdlaseks see, kes ausalt töötab. Vaadake, seltsimehed, kuidas teil endil maakonnas või linnas aetakse kohtus korteriasju. Te veendute, et alati on õigus spekulandil, kaupmehel või endisel majaomanikul, teda korterist välja tõsta ei tohi, kuid ausat töötajat või Nõukogude Armees ohvitseri võib välja tõsta küll.

Näiteks selgus 1949. aastal Rakvere miilitsaorganite ja linna TK materjalidest, et Rakveres elab spekulant Kisseljova, kellel on 4 perekonnanime. See spekulant tappis 5 aasta jooksul 5 lehma. Ta ise tunnistas üles, et "tappis" ka selle lehma, kes tegelikult ära uppus. Seda kodanikku ei suudetud vastutusele võtta. Aga 1949. a kevadel ta tunnetas ohtu ja otsustas Eestist ära sõita. Linna TK rõõmustas ja andis selle korteri nõukogude ohvitserile Tširikovile. Too kolis sisse ja asus seal elama. Kuid 3 kuu pärast tuli spekulant tagasi ja esitas rahvakohtule hagi korteri tagastamiseks, sest ta oli ära olnud vaid 3 kuud. Kohus otsustas Tširikovi välja tõsta ja korteri Kisseljovale anda. Tširikov pidi koguni kohtukulud maksma. Asi jõudis partei maakonnakomiteesse. Komitee nõudis selle otsuse muutmist, kuid Ülemkohus kinnitas rahvakohtu otsuse. Maakonnakomitee palus asjasse objektiivselt suhtuda. Aga nüüd ajas spekulant kõik jalule, ka sõjaväeprokuratuuri ja vabariigi prokuratuuri. Ühesõnaga, nõukogude ohvitseri Tširikovi kaela tulid kõik hädad, spekulanti aga kaitsesid kõik õigused. Ja siis helistasin ma sm Paasile — ma olin sunnitud seda tegema, sest Paas saatis seltsimees Stalini 70. sünnipäeva eelõhtul, s.o 20. detsembril, oma esindaja ohvitser Tširikovi korterist välja tõstmata. Kui kogu seltskond vabariigi prokurööri sm Paasi esindaja juhtimisel läks Tširikovi korterisse ja teatas, et lubagu ta oma asjad välja tõsta, siis ma helistasin sm Paasile. Too sõimas mu kõrgetasemeliselt läbi, ütles, et ma olevat litapoeg, kes ei taha alluda Nõukogude seadustele, et ma ei tundvat seadusi jne. Pärast seda nõuti kõiki materjale. Me andsime need materjalid sm Paasile.

Pärast materjalidega tutvumist kirjutas sm Paas, et ta ei leidnud, kas kod. Kisseljoval tõepoolest on lehmad ja ta müüb piima, vaid on kindlaks tehtud, et kodanik Kisseljova ei tapa ega müü lehma mitte isiklike vajaduste ja müügi eesmärgil, vaid seetõttu, et juhtuvad õnnetused, et üks lehm uppus ja teine neelas alla naela, mistõttu on antud korraldus kod. Kisseljovat kriminaalvastutusele mitte võtta. Siin on sm Paasi vastuse originaal. (Näitab sm Paasi kirja originaali.)

Seltsimehed, ma tean, kuidas spekulandid lehma tapavad. Nad löövad tal jala vigaseks või teevad midagi muud ja pärast tapavad maha. Sm Paas — vabariigi prokurör — on poliitiliselt niivõrd pime, et ei suutnud valmis materjali põhjal asjast aru saada. See Kisseljova töötas okupatsiooni ajal Saksa luures ja muutis seepärast oma perekonnanime. Kui nähti, et partei maakonnakomitee ei saa aidata, siis tõsteti ohvitser välja ja pandi spekulant sisse. Nõukogude ohvitseri naine Tširikova kirjutas partei KKsse avalduse, kuidas neid seltsimees Stalini 70. juubeli eelõhtul välja tõsteti. Ja KP KK, olles saanud avalduse, tagastas selle partei maakonnakomiteele ning tõmbas maha vastamise nõude. KK oleks pidanud kasvõi nüüd huvi tundma, et mida tehakse vabariigi prokuratuuris, et kuidas suhtutakse töötajate kaebustesse.

Edasi räägiti siin sellest, et sm-d Karotamm ja Veimer ei orienteeru kulakute asjus. Ma ütlesin veelgi enam, et ma näen siin otsest kahepalgelisust nende poolt. Ühelt poolt vormistatakse dokumente ja antakse KK nõupidamistel korraldusi kulakute likvideerimiseks, kuid teiselt poolt tehakse jällegi kõik selleks, et neid kaitsta. Nii anti 1947. a lõpus välja ENSV MN määrus kulakute kindlakstegemise ja kõrgendatud põllumajandusmaksuga maksustamise kohta. Määruse saime kätte, kuid aega selle täitmiseks anti vähe — 10 päeva. Maakondade TKd said määruse, asusid tööle. Partei maakonnakomiteedele mingeid korraldusi ei antud. Pärast seda, kui nähti, et täitevkomiteed on kulakuid küllaldaselt kindlaks teinud, läksid nood voorina MNi. Nüüd kutsuti kõik maakondade TKde esimehed MNi. Selle nõupidamise mõte oli järgmine: teie, litapojad, ajasite nii palju kulakuid kokku, et nad ujutavad MNi üle. Ja pandi ette, et tõmbame osa kulakuid maha. Ja siis hakati arutama, missugune kulak sobib nimekirja ning missugune ei sobi. Kas pidada kulakuks seda, kellel on veski kahe kivipaariga või ühe kivipaariga, kas pidada kulakuks seda, kes pidas süstemaatiliselt sulaseid või kasutas päevilisi jne.

Te ilmselt mäletate, sm Veimer, et oma ettekandes tõite te võrdluse teiste vabariikidega, kus kulakute protsent olevat madalam, ning seetõttu arvasite, et tuleb teha nii, et meie vabariigis poleks rohkem kui 2–2,5% kulakuid? Sm Veimer, see oli teie ettekirjutus maakondade TKde esi-

meestele. Need, olles saanud niisuguse piirangu ja teie esitatud nõuded, hakkasid kulakute nimekirju üle vaatama, sest kui annad rohkem, saad ülemuste käest ülepingutamise eest pähe. Tuli pöörduda partei KKsse. Ja saamegi mõne päeva pärast sm Karotamme ja sm Veimeri allkirjadena instruksiooni, mis sisuliselt kaitses kulakuid. See instruksioon nõudis kõigi nende kulakute väljajätmist, kes olid kindlaks tehtud juba enne 1941. aastat. Soovitati pidada kulakuks vaid neid, kes tegutsesid vaenuliku Saksa fašistliku okupatsiooni ajal ja muutusid kulakuks pärast okupatsiooni. Need juhised viisid selleni, et me tegime kulakuks ainult väikesi vendi, kuid kõige paadunumad jäid kindlaks tegemata ja pugesid peitu, sest seadus nende kohta ei käinud. Meile selgitati, et kulakute nimekirjades pole vaja näidata neid ja nende perekonnaliikmeid. Tõstatati küsimus, kuidas siis toimida nende klassivaenlastest kulakutega, kellele jäeti peale maareformi ainult 5 ha maad. Saime juhendi, et neid ei ole vaja nimekirja panna. Need juhised olid selleks, et kulakuid saaks vähem, just nii, nagu instruksioonis ette oli nähtud. Meile kirjutati ette: mitte tekitada palju paksu verd. Nii olidki lood, siit saavad alguse ka kõik järgnevad direktiivid selles küsimuses. Tõsi küll, partei maakonnakomiteed püüdsid kulakute suhtes midagi ära teha. Ka Virumaa maakonnakomitee tegi mõningat tööd. Nii kuulasi-me me 1947. a augustis aruannet Virumaa rahvakohtu ja prokuratuuri parteiorganisatsioonide tööst ning tegime karmi otsuse nende töötajate suhtes ja mõnda ka karistasime. Tundus, et see otsus oleks pidanud saama partei KK toetuse, kuid sm Paas, selle asemel et nõuda oma alluvatelt töö tegemist, kirjutas oma pikas ettekandes sm Karotammele, et Ajo segab end tema töösse, sekkub prokuratuuri töösse ning nõudis Ajo parteilisele vastutusele võtmist. See Paasi avaldus või dokument on siiani sm Matussevitši juures menetluses. Kui minult nõuti selgitust, miks on ettekanne sm Karotamme nimele, siis sain ma aru, et niisuguse küsimusega ei tohi enam lagedale tulla. See avaldus jäeti partei KKs lahendamata. Aga sm Paas suunas oma töötajad partei maakonnakomitee vastu ja seepärast tuli osa neist välja vahetada, kuid mõned töötajad asusid kurjategijate ridadesse ja aitasid röövida tähtsusetehases sotsialistlikku omandit.

Kui 1947. a sügisel arutati metsavarumise küsimust, siis võttis Virumaa TK vastu otsuse, et kulakute normid peavad olema mõnevõrra kõrgemad kui kehvikutel ja keskmikutel. Kontrolli korras sattus see otsus maakonna prokuratuuri, prokurör viis selle vabariiklikku prokuratuuri ning vabariigi prokurör tõstatas MN ees konkreetse küsimuse: kuidas julgeti määrata kulakule kõrgemad metsavarumisnormid kui keskmikule? Kus seda enne nähtud on? Ja ühel KK büroo istungil saigi Ajo selle eest

kõvasti pähe kui maakonna täitevkomitee esimees. MN tühistas kiiresti selle otsuse kui ebaõiglase. Järelikult tuli see ülevalt, KKst. See tehti sm Karotamme ja sm Veimeri juhatusel.

Seltsimehed, kui me räägime võitlusest kulaklusega ning oleme juba loonud maal mingisuguse korra, siis tuleb vaadata ka seda, mis toimub linnades, sest seal asuvad endised kaupmehed, tehaste ja vabrikute omanikud. Nad kõik on hea tervise juures, töötavad artellides, kaubandusvõrgus ning kõigis vabariigi asutustes, tarbijate kooperatiivides ja tootmiskooperatiivides. Te leiata neid tegelasi ükskõik kus; nad töötavad asendamatute töötajate ja kõrgete spetsialistide nime all. Enne siia tulekut kontrollisime Rakveres, et kuidas on nendega lood. Üsna kiiresti leidsime üles 25 suurkaupmeest, niisuguseid, nagu seda on endine tehaseomanik Ader, Lõhmus, suure elektriveski omanik Videvik — nad kõik elavad Rakveres ja on kusagil tööl. Kui neid ühest kohast minema aetakse, seavad nad end teises kohas sisse. Veelgi enam, seesama Videvik on pöördunud viiel korral MN poole, et teda võetaks tööle juhatajana tema oma veskisse. Seda ta taotleb. Need avaldused lebavad maakonna täitevkomitees sm Veimeri resolutsiooniga: “Kui tal peale veski omanike muud kuritegu hingel ei ole, siis kasutage tema tööd.” Me austame sm Veimerit ja olemegi kohustatud austama teda ja KK sekretäri ning kui tuleb niisugune otsene direktiiv, siis peame seda täitma. Peale veski rohkem midagi ei olnud, aga oli veel jahupood, aga okupatsioonialjal jäi ta siia. Milleks on sm Veimeril vaja neile avaldustele resolutsioone kirjutada? Milleks seda kellegi teise kaela lükata? Minu arvates oleks ta pidanud otse ütleva: “Teie, vana veskiomanik, vormistage end kusagil tööle, ent selles veskis te töötada ei tohi.” Kukub välja niimoodi, et koha peal maakonnas on “väikesed vennad”, lurjused jne, aga siin Tallinnas head inimesed, kes niisuguseid tegelasi kaitsevad.

Seltsimehed, nüüd pean ma rääkima sellest, miks Virumaa maakonnakomiteest ei saanud minna partei KKsse tõsiseid signaale.

Neid ei tohtinudki olla. Kui ma olin mõne korra proovinud ja sain sealt vastu hambaid, siis jätsin järele.

Esimene ebaõnn tabas mind siis, kui jutustasin, et Viru maakonnakomitee sekretär Janson õhutas kulakuid kirjutama avaldusi halvemast maast loobumise kohta, et sel moel riiklikke norme vähendada. Sokolov käskis kirjutada avalduse sm Karotamme nimele. Ma kirjutasingi, kuid sm Karotamm, selle asemel et mind ja Jansonit välja kutsuda ning asjas selgusele jõuda, saatis avalduse Jansonile, et too seletuse kirjutaks. Janson tegi seda omal moel: ütles, et Ajo on laimaja jne.

Partei Viru maakonnakomitees võeti ametist maha sekretär Janson. See oli üsna tõsine asi. Kuid oleks kasvõi ühelgi partei KK pleenumil, ühel-

ainsalgi nõupidamisel kõigile sekretäridele räägitud, miks seda tehti? Kes see Janson on? Ta on kodanlik natsionalist parteipiletiga taskus.

Meie juurde tuli pleenumit korraldama sm Puusepp. Ta rääkis kullast, mida Janson olevat omastanud, ütles, et asja uuritakse jne. Aga ta ei piiksatanudki sellest, et Janson kogus enda ümber kulakuid ja kodanlikke natsionaliste.

Võeti üles küsimus, miks seda Jansonit siis ei paljastata. Räägitakse, et ta on üks Karotamme lemmikuid, ja see on ka kinnitust leidnud. Janson võeti maha ja edutati Järvakandi tehase direktoriks. Too Janson mõistis, et teda toetatakse, et tal on KKs "käpp sees". Ta ostis hangitud raha eest sõiduauto, nüüd sõidab sellega ringi ja räägib kõigile oma tuttavatele: "Nad arvasid, et minu elu läheb kehvemaks, aga nüüd saan ma kuus 5–6 tuhat, ma olen direktor ja kõik muu ei lähe mulle korda." Peale selle hakkas ta Rakverest enda juurde kõiksuguseid tõpraid üle tooma. Nii tiris ta enda juurde endise sööklaomaniku Loigu, kes on 2 aastat vangis istunud.

Nüüd on tal seal samasugune olukord, nagu oli Rakveres.

Viru maakonnakomitee viskas parteist välja kellegi Grabbe. Viskas välja selle eest, et too pettis parteid: kirjutas, et on töölise poeg, kuid tuli välja, et on hoopiski rabi poeg. See rabi tuli Eestisse Poolast. Selgus, et tal oli lihakauplus. Kõik materjalid laekusid partei KKsse. KK kinnitas väljaviskamise, kuid ei teinud väljagi, et selle Grabbe lihane vend on ENSV Ülemkohtu esimehe asetäitja. See juhtus 1948. aastal, nüüd on juba 1950. aasta, kuid seni pole suudetud seda teist Grabbet sealt ära koristada. Aga mida teeb see Grabbe? Kui tema venna üle kohut mõisteti, siis Ülemkohus mõistis tolle muidugi õigeks. Ja kuidas üldse saabki vaenlasi süüdi mõista, kui Ülemkohtu esimehe asetäitja kohal istub kaubitseja?

Läheme edasi. Parteist visati välja Tallinna jalatsitöökoja "Terasking" endine omanik Randmäe. Tal oli Virumaal kulaklik majapidamine, kus 1919. aastast saadik töötas sulane. See kõik tuli päevavalgele, me viskasime ta parteist välja, kuid ENSV MN kustutas ta kulakute nimekirjast. Tõsi küll, parteisse teda tagasi ei võetud, kuid sm Lipp partei KKst — ka tema viibib täna siin — suunas ta Võrumaale Tarbijate Kooperatiivi esimehe asetäitjaks. Meil on vaja minema kihutada 83 inimest, nimekiri on olemas, kuid Randmäed seal pole. Ja kuidas ta saaski seal olla?

Kui avastatakse niisuguseid asju või tuuakse päevavalgele sihukesi nõukogudevastaseid inimesi — KK teab neid —, siis pole sellel mingeid tulemusi. Ent otse KKsse pöörduda ei maksa, sest sm Karotamm arvestab rohkem võõrastega kui maakonnakomiteede sekretäridega.

Seltsimehed, sm Jaanus rääkis siin kevadkülvi plaanist ja ütles, et see plaan pole läbi mõeldud. Ma ütleksin veel rohkem: tänavune kevadkülvi plaan pole mitte ainult läbi mõtlemata, vaid see on lihtsalt kahjurlik. Kahjurlik sellepärast, et kõigile maakondadele anti see mitu tuhat hektarit suuremana, kui meil üldse põllumaad on. Selle plaani täitmiseks tegelevad maakonnad kesakünniga, mustkesa ei tule, mõnes maakonnas ei jätku maad kevadkülviks ka kogu mustkesa üleskündmisel. Me nõuame kolhoosidelt, et nad viiksid sisse külvikorra: mustkesa, rohumaad jne. Samas aga anname niisuguse plaani, et mingit mustkesa ei saa olla. Ma rääkisin sm Puusepaga Virumaa kolhooside aruannete arutamisel, et MN võttis meie päästmiseks vastu otsuse asendada puuduv maahulk uudismaaga. Kuid uudismaad on niigi vaja üles künda. Ma ei tea ega ole Eestis kuulnud, et uudismaal — seal kasvavad tavaliselt põõsad — oleks võimalik kohe pärast kündmist külvata ja saaki saada. Jah, lõunas ja Siberis tõepoolest külvatakse uudismaale, kuid siin küntakse uudismaa sügisel üles ja alles kevadel külvatakse. Aga meil tahetakse kohe künda ja külvata ning vaevalt sealt saaki saab.

Miks see nii tehti? Sellepärast, et Põllumajandusministeeriumist anti asja läbi mõtlemata Moskvasse suurendatud andmed. Nüüd ei taheta viga tunnistada, sest nii võib portfelist ilma jääda. Las maakonnad lõõtsutavad, aga meie oleme Moskva ja ÜK(b)P KK ees printsiipiaalsed ja puhtad.

Sellest kõigest ilmneb, et olles end sisse mässinud niihästi kulakluse kui ka kodanliku natsionalismi küsimustes, pole sm Karotamm minu arvates kahtlemata suuteline parteid nii juhtima, nagu seda nõuab meie aeg. Ta ei ole ka suuteline neid vigu parandama, sest kui räägitakse kolhooside tugevdamisest, ent külviplaan antakse niisugune, millele järgneb saagi vähenemine, siis on see löök kolhooside pihta.

Seltsimehed on juba paljudest asjadest rääkinud. Ma tahan öelda, et ühinen sm Jaanuse ja teiste sm-te ettepanekuga, ning arvan, et sm Karotamm ei suuda olukorda parandada.

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemad numbrid (1992 — 1–5, 7–12; 1993 — 1–4, 6–12; 1994 — 3–9, 11, 12; 1995 — 1, 2, 5 –12; 1996 — 1, 2, 3, 5–12; 1997 — 1–12 ja 1998 1–12) on müügil parimates raamatukauplustes, *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida ka postiga, kui saadate rahakaardi *Akadeemia* postiaadressil (iga numbri eest 35 krooni) ja märgite lõigendile soovitud numbrid.

Aadress: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu
Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1999:

USD 52, DEM 82, FIM 248, CAD 77, FRF 273, SEK 400, GBP 31, AUD 83.

Back issues for 1993 — 1-4, 6-12; 1994 — 3-9,11,12; 1995 — 1,2,5-12;
1996 — 1,2,3,5-12; 1997 — 1-12; 1998 — 1-12 and single issues for 1999:

USD 5, DEM 7, FIM 21, CAD 7, FRF 23, SEK 34, GBP 4, AUD 7.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Merita Bank, Helsinki, MRITFIHH; for FRF: BNP, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Deutsche Bank AG, Frankfurt, DEUTDEFF; for GBP: Midland Bank plc, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Bankers Trust Co, New York, BKTRUS33) to Hansapank account (SWIFT code HABAE2X) for crediting the account no 221011384196 of *Periododika AS Ajakiri Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1999

Back issues for 1998

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1997

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1996

1	2	3		5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1995

1	2			5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	--	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1994

		3	4	5	6	7	8	9		11	12
--	--	---	---	---	---	---	---	---	--	----	----

Back issues for 1993

1	2	3	4		6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	--	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution .....

Address .....

Country .....

Enclosed is the check totaling .....

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

CONTENTS

On the application of the geographical-social model in studies of Estonian literature	<i>August Annist</i>	3
On the development and achievements of Estonian literature	<i>August Annist</i>	26
On the sense of living. III	<i>Valmar Adams</i>	29
On myth	<i>Enn Kasak</i>	32
Emancipated woman in the shaking masculine society of the 14th century: St Catherine of Siena, 1347–1380	<i>Fanny de Sivers</i>	48
Letter to a high clergyman	<i>Catherine of Siena</i>	67
Barley Spirit	<i>Juhan Jaik</i>	72
The oldest things: On things and everything else that is very old in our world	<i>Ott Toomet</i>	78
Science of chaos or chaos in science? III	<i>Jean Bricmont</i>	91
There are order and disputes on order in science	<i>Jüri Engelbrecht</i>	107
Efforts of inter- and multicultural education in Estonia	<i>Edgar Krull</i>	114
Russian transit through Estonia between the two world wars: Expectations and reality. II	<i>Küllli Koort</i>	130
Swedish public opinion in 1917–20 on the struggle for independence in Estonia and the other Baltic states	<i>Ilmar Jaks</i>	160
<i>Rewiew: Ten years later. Kogumik MRP-AEG Infobulletään 1987–1988. Tallinn: SE & JS, 1998. . . . .</i>	<i>Mart Laar</i>	173
<i>Rewiew: M. Quenot. Ikoon: Aken Kuningriiki. Tõlkinud K. Sisask, toimetanud M. Pau ja T. Veisserik. Tallinn: Logos, [s. a.] . . . . .</i>	<i>Tarmo Toom</i>	176
Editorial note. Summaries		181
Stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia. II		191

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

9 770235 077726